

1980|3

MEGJELENTÉS
1980. MÁRCIUS

**Gyermekek
hátrányos és előnyös
helyzetben**

**Beszélgetés
a párválasztásról
és a házasságról**

Hazárdjáték

**Horváth Lajos, Petrőczy Éva,
Veres János és Zonda Tamás
versei,
Laczkó Pál prózai írása**

**A tárgyyszerű és tárgyilagos
Madách-életrajzért**

**Még egyszer
Móricz Zsigmond
szlovákiai kapcsolatairól**



PALŐCFÖLD

„Ki kire van hatással az iskolában? A jó gyerek a rosszra, vagy a rossz a jóra? Ezt igyekszem a következő hetekben kutatni. Mielőtt azonban kérdeznék, az a gyanúm támad, magam sem vagyok tisztában a fogalommal. A rosszaságot már-már tudom. De ki a jó gyerek?”

(Siklós László: A jó és rossz gyerekek hátrányban/előnyben.)

„... itt is, amott is elhangzik, hogy bizony szükség volna egy kritikai kiadásra Madách Imre műveiből. Bizony szükség volna! Hiszen, ha csupán a Tragédiát tekintjük, már az magában is, de ma már Madáchnak több más drámája is élő, s elevenen ható, időszzerű vitákra alkalmat adó irodalmi és színpadi anyag, s már pusztá értelmezéséhez is, de az életmű egyéb, rejtett kincseinek feltáráshoz is szükség volna a kritikai kiadásra (talán inkább mint jó néhány, sokkal kevésbé elevenen ható klasszikusunkéra...)”

(Radó György: Tárgyszerű és tárgyilagos Madách-életrajzért.)

„... amikor arra alkalom, lehetőség adódott, úgy jött hozzánk, közénk, mintha a második hazájába jönne ... ilyesmit, ilyen gazdag helyi ismeretet és természetes otthonérzést egyetlen olyan magyarországi írónál sem lehet megállapítani, aki 1918 után aktívan kapcsolatba került velünk.”

(Turczel Lajos: Még egyszer Móricz Zsigmond szlovákiai kapcsolatairól.)

TÁRSADALOMPOLITIKAI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

A III. salgótarjáni munkás kulturális hetek keretében több Palócföld-ankétra került sor Salgótarjában. Az ankétokon szerkesztőségünk munkatársai közül Végh Miklós főszerkesztő, Pál József olvasószerkesztő, Kojnok Nándor rovatvezető, valamint lapunk több rendszeres szerzője — Bódi Tóth Elemér, Karácsondi Imre, Kelemen Gábor, Laczkó Pál, M. Szabó Gyula, Onagy Zoltán, Szepesi József — találkoztak az olvasókkal: április 14-én a 2. sz. Volánnál április 16-án az Öblösüveggyár Kossuth Művelődési Házában, április 18-án a BRG salgótarjáni gyáregységében, április 21-én a 211. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézetben, április 22-én a VEGYÉPSZER salgótarjáni gyáregységénél.

*

Április 15-én a Salgótarjáni Kohászati Üzemek hideghengerműjében — a József Attila nevét viselő szocialista brigádok felkérésére — szerkesztőségünk ünnepi megemlékezést tartott a költő születésének 75. évfordulója alkalmából.

*

Április 22-én a Palócföld és a TIT szervezésében a Kritika című folyóirat ankétjára került sor a TIT salgótarjáni székházának klubjában. Vendégeink voltak: Hajdú Ráfis Gábor főszerkesztő helyettes, P. Szücs Julianna műkritikus és Hajnal Kornél képszerkesztő. Az ankét házigazdája Végh Miklós, a Palócföld főszerkesztője volt.

*

Április 23-án szerkesztőségünk vendégei voltak Fábrián Zoltán, a Magyar Írók Szövetségének titkára, Szöllösi Zoltán, a FIJAK (Fiatal Írók József Attila Köre) titkára és Karol Wlachovsky, a Tatran Könyvkiadó (Pozsony) helyettes irodalmi vezetője és világirodalmi főszerkesztője.

Helyreigazítás

Sajnálattal közöljük olvasóinkkal, hogy az ez évi 1. számunkban megjelent Utak a hiánytól a bizonyosság felé című írásba (szerzője Mátyóki Endre) — szerkesztőségünk hibáján kívül — több pontatlanság csúszott. A szerző helyreigazítási kérelmének helyt adva, közöljük az alábbiakat:

— Az első bekezdés utolsó mondata eredetileg így hangzott: „És a magyar irodalom soha sem volt kevésbé ideologikus, mint éppen a hetvenes években.”

A 24. oldal harmadik harmadában a szövegkihagyás előtti mondat értelem szerűen így szült: „...s ritka kivételnek hat Kurucz Gyula Mákszeri hölgye és Esterházy Péter Fancsikó és Pintája, s feltűnést kelt Marosi Gyula Pikulás ifjúja...”

— Ugyanezen oldal alján Marosi Egyezkedő című elbeszéléssel kapcsolatban nyilvánvalóan az eszmény, s nem az esemény hiányáról van szó.

— A 25. oldal első kolumnájának középső ciklusában levő állítás eredetileg így fogalmazódott meg: „mindazok a körülmények, melyek a hatvanas évek végének és a hetvenes évek első felének új magyar irodalma szempontjából tematikai és formai vonatkozásban is meghatározóak voltak, a hetvenes évek végére sem változtak lényegesen meg”.

— Ugyanezen kolumna alsó régiójában Szepesi Attila új kötetének címe tévesen Korai hatyúdalokként említődik, holott ezt a könyvet Apáti Miklós írta (a Szepesi-kötet címe: Az éjszakára).

— Ugyanígy kimaradt egy a szerzői levonaton késve jelzett teljes bekezdés, ami a legújabbban jelentkezőt (s éppen ebben a Palócföld-számában publikációival is jelenlevő) fiatal költőket érinti. A szerző szándéka szerint ők a véglegesnek szánt változatban nagyobb teret kaptak volna, de az elsőben is megemlíthetők e szavakkal: „És ami a legutóbbi évek költészetét illeti (az első kötettel jelentkezőket, vagy akár a kötettel még nem rendelkezőket): Tóth Erzsébet, Zalán Tibor, Géczy János és néhány „nemzedéktársuk» költészetében konkrét jelei vannak a (prózában már megvalósult) szintézis lehetőségének.”

Olvasóink és szerzőnk szíves elnézését kérjük.

A szerk.

1980|3

- 3 Siklós László: A jó és rossz gyerekek hátrányban/előnyben
- 7 Sulyok Katalin: Milyen legyen a feleségem?
- 10 M. Szabó Gyula: Hazárdjáték
- 12 Petrőczy Éva: Kormos tűköréserepek

- 13 Veres János: Himnusz, Jácintot viszel
- 13 Petrőczy Éva: Rozmaring
- 13 Zonda Tamás: Kirándulás háborús helyekre
- 14 Laczkó Pál: Szalmakomiszár
- 20 Horváth Lajos: Képeslapok — Tó, Naplemenet, Dunakanyar, Szalonnasütés, Szivárvány, Kodály ravatala

- 21 Radó György: Tárgyszerű és tárgyilagos Madách-életrajzért
- 24 Turczel Lajos: Még egyszer Móricz Zsigmond szlovákiai kapcsolatairól

- 26 A hetvenes évek magyar irodalmáról (Csongrády Béla)
- 27 Gondolatok Czákó Gábor műveiről (Pósa Zoltán)
- 28 Márkus István: Nagykörös (Horpácsi Sándor)
- 30 Grendel Lajos: Hűtlenek (Ardamica Ferenc)
- 30 Csohány Kálmán (B. Supka Magdolna)

*

A borítókon és belső oldalakon a közelmúltban elhunyt Csohány Kálmán munkáit közöljük. (Fotó: Buda László és Tolnai Gábor)

PALÓCFÖLD

TÁRSADALOMPOLITIKAI IRODALMI MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

A NÓGRÁD MEGYEI TANÁCS MŰVELŐDÉSÜGYI OSZTÁLYÁNAK LAPJA

Főszerkesztő: Végh Miklós. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-386. Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Bálint Tamás igazgató. Terjesztli a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben, és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámmal.

Egyes szám ára 10 Ft, előfizetési díj fél évre 30, egy évre 60 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

INDEX: 25 952

ISSN 0555-8867

80.16545 N. S. 1200 db

VÁLTOZÓ VALÓSÁGUNK

A jó és rossz gyerekek hátrányban előnyben

A JÓ ÉS A ROSSZ

Ki kire van hatással az iskolában? A jó gyerek a rosszra, vagy a rossz a jóra? Ezt igyekszem a következő hetekben kutatni. Mielőtt azonban kérdeznék, az a gyanúm támad, magam sem vagyok tisztában a fogalommal. A rosszaságot már-már tudom. De ki a jó gyerek? Erről kell elgondolkoynom.

Jó az, aki elvégzi feladatát, a leckéjét megcsinálja.

Jó az, aki tanárai, szülei, általában a felnőttek sokrétű, bonyolult, mégis konkrét elvárásainak megfelel.

Jó az, aki — túl ezen — betartja a mondott és sugallt szabályokat, bár értelmüket nagyrészt még nem érti.

Felkeléstől lefekvésig, sőt elalvásig minden percben, minden cselekedetben azt teszi, ami megfelel a felnőttek által támasztott igénynek. Ez lenne a jóság?

Ez lenne a gyerekkori jóság? Csak annyi kíváncsiság, amennyit apuka-anyuka elbír (már tudniillik, amire még tud válaszolni megerősítés nélkül, anélkül, hogy zavarba jönne)? Csak annyi érdeklődés a világ iránt, annyi okosság a tantárgyak, feladatok terén, amennyit a szülő megkíván ahhoz a foglalkozáshoz, pályához, amit — megfogalmazatlanul is — a gyerekének szán? Csak annyi erkölcsi tudat, olyan mélység és olyan megközelítésben, amilyenben a szülő beágyazódott (netán betokozódott)? Csak annyi játék, olvasás, birkózás, fára mászás... De hisz' ez minden szülőnél más és más normát, elképzelést jelent. Iskolázottsága, igénye, társadalmi állása, felelőssége, morális tudata szerint változik a gyerek megítélése, elvárása tehát (az abszolúttal ellentétben) minden gyerekre nézve viszonylagos. S amit az egyik szülő jónak talál, megenged, sőt ösztönöz, az a másik családban bűn, hiba, rosszaság. A lumpen családban nem hiba, ha tanulás helyett a gyerek focizik. Az értelmiségi családban nem rossz a gyerek azért, mert hozzányúlt a dia-vevitőhöz apja engedélye nélkül, ilyen engedélyt ugyanis nem kell kérni és ha elromlott a vetítő, majd megjavítják. A laza erkölcsű anya mellett nem hiba, ha a 12 éves lány a éjfélkor jön haza. A becsületes családban bűn, ha a gyerek öt forint értékű csokoládét lop a kőzértből. Egy másikban pedig nem bűn a kétszáz forintos lopás sem, mert családi hagyományt folytat a gyerek...

És az iskola vajon meg tudja-e ítélni egységesen a gyerek magatartását? Az iskola elvei — szemben a családdal — egységesek ugyan, papíron. De mennyire másképp ítélik meg a hajdúsági tanyákon és Budapest belvárosában! Egy kisváros szilárd légkörében és egy lakótelepen. Egy zenei általános iskolában, ahol törekvő szülők és törekvő pedagógusok vannak (nem biztos, hogy törekvő gyereksereggel) és egy tanyasi kollégiumban, ahol a területéről válogatás nélkül iskolázták be a tömeget. Abban az iskolában, ahol jómódú, jól kereső szülők; másutt szegényebb, nagycsaládosok gyerekei tanulnak. Másképp ítélik meg a jót és a rosszat, elsősorban az iskola és az osztály összetételéhez képest. Ahol túlsúlyban a mintaszerűen viselkedő iskolás, ott már egy vonalzólopás is bűnnek, meghurcolásra alkalmas tettetnek számít, és ha az eset megismétlődik egy filctoll elcsenésével, már a nevelési tanácsadóban köt ki a kilencéves kisfiú. De egy külterületi iskolában, ahol mindennaposan, esetleg pénz, esőkabát, sál tűnjön el, a gyerekek verik egymást és káromkodnak, egymás füzetébe disznó rajzokat dugnak, onnan senkit nem küldenek pszichológushoz. Egyrészt, túl sokat kellene, másrészt tisztában vannak azzal, hogy ezek a gyerekek ilyen környezetben (családban) nőnek fel, ezen egynéhány kezelés nem segít.

De függ a jó és rossz megítélése konkrétan a pedagógustól is. S nemcsak az osztályfőnökről van szó. Mindenkiről, aki egyetlen órára bemege az osztályba. Nem tud azzal a büdös kölyökkel bálni Márta néni. Nagyszerűen bálnik ugyanavval a kölyökkel Zoli bácsi. Vajon a gyerek a rossz? Netán a fáradt, kimerült pedagógusban van a hiba? Netán a pedagógiai érzék hiánya a kudarc oka? Netán azért van egy osztályban annyi „engedetlen”, rendetlenkedő, nem figyelő gyerek, mert a pedagógusnak nincs meg az eszköze a nevelésre, a tanításra, oktatásra? Netán azért alakulnak ki góccok — egy osztályban, sok osztályban, sok iskolában —, mert nem tudnak korszerűen bálni a gyerekekkel? Netán azért nem tudnak bálni velük, mert sok a képesítés nélküli, gyakorlat nélküli, módszer nélküli húsz év körüli leány, aki — jobb híján — beáll a harminchat tagú osztályba, a katedrához, és néhány évig (ha marad a pályán) nem tudja, mit tegyen?

Ha rajtam múlna, óvatosságra inteném a két szó használóit. Ha ennyi tényezőtől függ, ha ennyire viszonylagos, esetleges, miként lehet értékmérő? Etikái kategória csak abban az esetben lehetne belőle, ha valami módon mérhető, elvonatköztatható, az esetleges szubjektív elem kiszűrhető belőle (mint ahogy az igazságszolgáltatásban

teszik). De így, ma, az értékek nagy vásárán, anyagiaskodó világunkban, a családok átrendeződése idején, a munkahelyi konkok harcában... nemcsak viszonylagos, labilis, hanem már-már pejoratív.

ROSSZ BIZONYÍTVÁNY AZ OSZTÁLYNAK

— Ki kivel barátkozik? — kérdem az általános iskolában.

— A jó a jóval, a rossz a rosszal. Blokkok alakulnak ki. A társaságokat összeköti a cigi, a szex, a ragasztózás. Pl. az egyik gyerek szülei alkoholisták, ő valami pluszt tud nyújtani sajátos élményével a többieknek. Nagy hatással van rájuk. Az ilyen társaságok kohéziós ereje olyan erős, hogy a nevelésünk ereje nullával egyenlő...

— Ki hat kire?

— Az egészségesek, a jók nehezen közömbösítik a rosszat. Mégis megpróbáljuk, a pozitív jellemű tanuló mellé párt jelölünk ki, aki erre rászorul. Azt mondjuk, a tantárgy érdekében, de valójában a személyisége érdekében tesszük.

— Beválik?

— Nem, mert a szülők átlátnak rajtunk. A gyerekeket tüzzel-vassal tiltják a többitől. Félnék a hatástól.

— Az osztályban ki hat kire? A jó vagy a rossz magaviseletű, a zúros vagy a kiegyensúlyozott?

— Attól függ, melyikből van több — mondja az osztályfőnök. — Erősebb befolyása általában a negatívnak, a visszahúzóknak van. De ez a hatás nem egyértelmű, mert a fegyelmesség nem a serdülőkor velejárója. Vagyis átmeneti. Másként viselkednek aztán a fiúk és a lányok. A lányok leplezik magukat, nyájasak, nyíltan nem szegülnek szembe, nem lázadnak. Tudnak viselkedni. Amelyik osztályban több a lány, ott a fiúk hozzájuk, az ő stílusukhoz alkalmazkodnak.

— Vagyis nem tudják meg közvetlenül a jó vagy a rossz hatást?

— Csak később, inkább az életben derül ki, ki kitől tanult...

— Mi okoz feszültséget az osztályban? — kérdem az osztályfőnököt egy szakmunkásképzőben.

— Nincs ma már feszültség. A gyerekek egyformák.

— A szülők foglalkozása például különböző.

— A srácokat nem érdekli, hogy mi a szülők foglalkozása. Az nem nyújt tekintélyt. Teljesen mindegy, gyárigazgató vagy állatgondozó az apja...

— Lehetséges egyáltalán, hogy az igazgató gyereke jelentkezik kőművestanulónak? Az orvos fia asztalosnak?

— Miért ne.

Ugyanabban az iskolában egy másik tanár:

— Feszültséget és ellentétet szít a kisebb különbség is. A kamaszok úgy érzik, takargatnivaló és szegény a szegénység, a rászorultság. Különösen kisebbségi érzésük van a faluról, tanyáról származóknak. A feszültség abból adódik, hogy a jómódú szülő gyereke tudatosan, szüleiével együtt rázza a rongyot. Egy-két jobb ruha, cipő, zsebpénz, magnó, fényképezőgép elég ahhoz, hogy fölénybe kerüljön azokkal szemben, akik ezt nem tehetik meg. Két tábora szakad az osztály. A jobbmódúak nem rendesebbek, sőt, ők a vagányok, többet engednek meg maguknak. Talán a tanár is elnézőbb velük... Kialakul a vélt jók és rosszak tábora. Önvédelemből tömörülnek. Azután már nincs ember, aki hatni tudjon rájuk.

— Milyen kapcsolata van a rossz gyerekek az osztállyal? — kérdem egy szakmunkásképző intézet harmadik osztályának osztályfőnökét.

— Félnék tőle a jobbak. Most különösen egy srác foglalkoztatja az osztályt. R-t nem mondhatom kisportolt, erős gyerekeknek, de durva, brutális, piszkosszajú, és kisebb ereje ellenére hamarabb üt bárkinél. Ezért tartanak tőle a rendesek, a nem támadó természetűek. Inkább elkerülik az ütközést.

— Nem lehetne megfordítani a folyamatot: a többség legyen rá hatással, őt szereljük le?

— Négy állami gondozottat helyezett az osztályba az igazgatóság, elsőben. Egy már lemorzsolódott, egy valamennyire beilleszkedett, de R. és társa bomlaszt, nem bírunk velük. Összetartanak.

— Miért helyezték őket egy osztályba?

— Így látták jónak. Talán, hogy ne négyfelé legyenek hatással...

— Nem következmény az összetartozás?

— Senki se bántotta őket.

— De ismeretlenek voltak a városban, féltek a kinti léttől, bizonytalanok lehettek...

— Olyan szeretettel fogadta őket elsőben az osztály!

— Kérdés, amikor magukban voltak, mi történt. Amit a tanár nem tudhat.

— Én csak azt tudom, hogy sivárságuk miatt később önmagukat zárták ki az osztályközösségből. Nem érdeklődtek semmi iránt, nem vettek részt a közös programokon, játékban... Mostanra csak a durvaság, erőszak, értetlenség maradt. És ez visszahat. Tényleg azt szeretném, ha R. mindezek ellenére felszabadulna, mint szakmunkás. De annyit foglalkozom vele időben is, hogy megkérdeztem az osztálybizottságot: helyes-e ez, és mi legyen a jövőben? Az ő rovásukra foly-

tassam ezt, vagy ne? Sajnos, a diákbizottság megalkuvó volt. Félnék tőle, ezért nem mertek ellene szavazni. R. megfenyegette őket.

S ennek egy változata egy másik iskolában.

— Van egy súlyosan veszélyeztetett kislányunk. Apja üti-veri az anyját, annak több férfit is van viszonya. Egy nyolcvan éves néni szoba-konyhás lakásában laknak eltartási szerződéssel. A lányt megviseli ez a környezet. Sápadtan, vérszegényen került hozzánk, nehezen fogott a feje. Összefogtunk az érdekében, külön korrepetáltuk, egy jó tanulót megbíztunk a rendszeres segítségével, aminek meg is lett az eredménye. 3,2-re tornáztuk fel a bukásból. Csakhogy a második évben szemünkre vetette az osztály, miért foglalkozunk vele annyit, igazán megállhatna a lábán, mások is elvárnák a törődést. És ez bizony helyénvaló megjegyzés.

— Miért lenne helyénvaló?

— Mert az osztály nem tudja a dolog hátterét. Nekik nem mondhatjuk el azt, ami a titkos iratokban szerepel.

Szegedi szakmunkásképző ifjúságvédelmi megbízottja:

— Van olyan osztály is, amely kiáll a bajba jutott társa mellett. Egy fiúnak még elsős korában rendőrségi ügye volt, lopott, kiderítették, de enyhén bírálták el, a bíróság próbára bocsátotta. Én is kiálltam mellette becsülettel, eljutott a harmadik évfolyamig. Már el is felejtettük a botlást, jókedélyű lett, barátai voltak. Mi pótoltuk a családját, az igazi szülei nem törődtek vele: anyja harmadik házasságban élt, apja nem járt hozzá. Aztán, a harmadik év közepén egy társával feltörte az üzemi dolgozók öltözőszekrényeit, sok pénzt lopott. A vállalatkor azt mondta, ballagásra akart új ruhát csináltatni, meg a bankettre befizetni, mert otthonról nem számíthatott segítségre.

— Milyen tanulságot vontak le ebből?

— Kiábrándult belőle az osztály is, a tanárai is. Mert kiderült, hogy a cselekvőkészség nem múlt ki belőle, lappangott és kellő alkalomra várt.

ROSSZ BIZONYÍTVÁNY AZ ISKOLÁNAK

Pamutipari szakmunkásképző.

— Milyen helyet foglalnak el a tanulók közt az állami gondozottak? Megkülönbözteti-e őket az osztály?

— Ez kétoldalú. A gyerekek kegyetlenek egymáshoz. Észreveszik azt, aki bizonytalan, aki félszeg, akinek valamilyen testi hibája van és kikezdi.

— Ez nem inkább az általános iskolások jellemzője? Ott valóban létezik ilyen magatartás.

— Lehet, hogy másutt valóban a kisebb gyerekek viselkednek így, és ezt a szemléletet 15–16 éves korukra kinövik. De vegyük számításba, hogy a mi gyerekeink kis falvakból, tanyákról, hegyekből jöttek ebbe a nagyvárosi iskolába. Otthon, a környezetükben kevesebb hatás érte őket, aminek következtében tovább tart gyerekes gondolkodásuk. Úgy is mondhatom, a környezetük eddig nem szorította rá őket a megfontolt, felelős, felnőtt magatartásra...

— Most viszont rászorítja őket az élet. Az első év első napjától egymásra vannak utalva az iskolában, a gyakorlóműhelyben (tanműhelyben), a kollégiumban, az utcán közlekedve...

— Egymásra lennének utalva. De nem segítik egymást oly' mértékben, ahogy a másikkal szüksége lenne rá. Sem a tanulásban, sem másban. Buták még ahhoz, tartanak a másiktól, szégyellik... Az állami gondozottak pedig túlértékények. Elvárják azt, hogy tapintatosan segítsék őket, de maguk semmit nem tesznek ezért. A legtöbbször durvák, barátságtalanok, kötekedők, elvadítják azt, aki jószándékkal közelít hozzájuk. Pedig megértésre vágnak.

— Ez nyilván már következmény.

— Lehet. De ami nem nálunk alakult ki, mi hogy változtassuk meg?

— Ők maguk összetartanak-e? Akik többen jönnek egy nevelőotthonból?

— Sajnos, összetartanak. A mi szempontunkból egyáltalán nem jó, ha egy helyről többen jönnek. Falaznak egymásnak, befolyásolják a másikat. Erősebb az egymásrahatás, mint a külső környezeté. Nem bírunk velük.

— Mennyi állami gondozottat helyeznek egy osztályba?

— Most öt a legtöbb, de van négy, három, kettő is. Azt a szakmai szempontok határozzák meg. Ha négy lány ugyanazt választja, nem rakhatom szét őket. És többnyire azonos szakmát tanulnak.

— Mi lenne helyes a nevelés szempontjából?

— Ha minél kevesebben lennének egy csoportban, mert úgy az egész közösség jobban hatna rájuk, nem különülnének el. Mert mi nem különítjük el őket. Az iskolánk régi vezetése bizony követett el hibát: nyolc-tíz állami gondozottat rakott egy tanulócsoporthoz azzal az indoklással, ha már itt vannak, ne rontsák el az egész iskolát, legyenek csak magukban. Ott aztán minden megtörtént. Fél év múlva szét kellett robbantani őket, mentek a javítóba, börtönbe, zárt intézetbe, utcára, szanaszét.

Egy intézeti gyám:

— Az iskolák nem törekednek arra, hogy saját közegükben hasznosak az általuk rossznan minősített tanulóikra. Nem érdekük, megtehetik... könnyebb is átpasszolni egy másik iskolába. Kínlódjanak vele azok. Hogy ott mi történik vele tovább, nem érdek. Közélről láttam ezt, egy elitnegyedben, ahol a főorvosok, vezető funkcionáriusok csemétéi közül ki akartak tenni öt állami gondozottat azzal, hogy azok rosszak. Persze, hogy rosszak, ezt nem vitatom. Csakhogy az orvos gyereke is rossz. Ám őt megvédi az anyja, az apja. Az állami gondozottat nekünk kell megvédeni. Hogy ne elrettentő példának használják fel.

Egy orvosgyerek anyja, maga pedagógus, régi barátom.

— Mindent megmozgattam, hogy elvigyem onnan a gyereket.

— Sterilizálni kívánod a gyereket és az iskolákat? — kérdeztem.

— Negyvenes létszámú osztályban már nem pozitív a keveredés. Nem az a baj, hogy vannak lemaradók s elől járók. Magához húzhatná a jó a rosszat, elvileg. De ha negyven közül négy-öt jó akad, nyolc-tíz nagyon gyenge és negatív hatásokkal bíró, annyit már nem tud ellensúlyozni a tanár. Nem tud külön-külön magyarázni, foglalkozni velük. Olyan tömegre már nincs hatással a jó. A tömegük miatt.

Kozma Tamás szociológus szerint az iskola milyenségére a település, az iskolakörzet a meghatározó. A törekvő szülők elviszik az iskolából gyereküket, ami által az összetétel még tovább romlik. Erre már a jó pedagógusok egy része is elhagyja az iskolát, így csúszik ismét lejjebb a tanítás-nevelés színvonala. Maradnak az igénytelen szülők, igénytelen pedagógusok. A továbbiakban nem kérdés, hogy ki hat kire.

V. községben azt panasolta az iskolaigazgató, hogy a falusi gyerekekkel nincsen baj, de tanulmányi eredményüket és magatartásukat lerontják a hozzájuk járó tanyasi diákokthoz növekedéi.

K. községben, ahol ugyancsak van általános iskolás diákokthoz, külön osztályokba szervezték a falusiakat, külön a tanyasiakat. Indoklásuk: nekik teszünk jót, mert a falusi gyerekek mellett folyton lemaradnának a tanulásban, hátráltatnák őket, és ez a viselkedésükre is visszahatna.

Nem vitatom az érvelésben rejlő igazságot. Az viszont tény, hogy így kétféle tanítás folyik, kétféle szemlélet, kétféle elbírálás ugyanabban az iskolában, sőt ugyanattól a tanár-pedagógustól. Elnézi nehezéjű, viselkedni kevésbé tudó ötödikesének a hibáját, lustaságát, idétlen csínját, tudomásul veszi agresszivitását, kisebb lopását stb., csak azért, mert az a rosszabb osztályban van, s ugyanezt szigorúan elítéli, korrigálja a jobbik osztályban, ahol a falusi értelmiség, a vezetők törekvő gyerekei vannak?

Innen csak egy lépés és a cigánytanulóknál vagyunk. Már 1970-ben bemutattam több kísérletet, amelyek azóta is tartanak: külön tanítsák-e a cigánygyerekeket, vagy egy osztályba járjanak a többi tanulóval? Mindkét érvelésnek, tábornak vannak hívei és ellenzői. Mindkét módszernek vannak előnyei és hátrányai. Az eredményt és a kudarcot befolyásolják a helyi adottságok, a gyermekanyag, a pedagógusok, a szülők hozzáállása, segítő szándéka.

Ha a gyakorlat adott helységben így kívánja meg, ám szerveznek külön cigányosztályokat. Csak ne tételszerűen. Ez ne elvi kérdés legyen.

Mert ha elvi hozzáállás dönti el, akkor a következmények megállíthatatlanok.

Az eddigi példák alapján ugyanis a következő csoportosítás szerint állíthatunk össze külön osztályokat: cigánytanulókból; tanyasiakból; állami gondozottakból; lakótelepiekből; peremkerületiekből; eleve rossz gyerekekből.

Ugye, ez így járhatatlan út. Elkülönítéshez, szegregációhoz vezethet. Ami a szocialista iskolarendszertől alapjaiban idegen.

HÁTRÁNY, VAGY VESZÉLY?

Egy szakmunkásképző ifjúságvédelmi felelőse mondta:

— Munkánk sikeréhez az is szükséges, hogy egységesen értelmezzük a terminológiában használatos kifejezéseket.

Felüti keményfedelű füzetét és onnan olvassa.

„Hátrányos helyzetűnek az átlagosnál nehezebb körülmények közt élő, családi mikro- és makrokörnyezeti ártalmaknak kitett fiatalokat kezeljük.”

Így kezelik az ingázókat, az albrletben lakókat, a csonka családban élőket és a cigányokat. Ők a teljes iskolai létszám harminc százalékát teszik ki.

Most már csak az a kérdés, milyen összefüggés van hátrány és veszély között, egyik mikor csap át a másikba — naivul így gondolkodom.

Egy 1200-as létszámú iskola igazgatója:

— Ha úgy nézem, legalább nyolcszáz hátrányos helyzetű tanuló van. Vagy ezer. Megmondom az okát. Hozzánk ipari tanulóknak elsősorban a rossz tanulmányi eredményűek jönnek, a kis falvakból, a nagy családokból, akik már alig hoznak valami hasznosot hazulról, akik nehezen, vagy alig állják meg a helyüket, akik közül kevesen érik el azt a tudás- és viselkedésszintet, amit a városban felnövő, a normál családban nevelkedő gyerek elér, és amit az természetes módon használ.

A hátrány fogalma meglehetősen új, a köztudatba — a nevelés-oktatás gyakorlatába — a hetvenes évek elejétől került be, talán ez magyarázza, hogy nem mindenütt, s nem eléggé tisztázott. Jószándékú félreértések, túlzott aggodalmak egyaránt adódnak. Nem beszélve a megoldások kereséséről, a tervezett segítségről, annak felelősségéről, ami jócskán adódik.

A fogalmat egyébként körbejárta és definiálta Kozma Tamás szociológus. Könyve 1975-ben jelent meg a Tankönyvkiadónál.

Szerinte a hátrány az osztályviszonyok történelmi méretű átalakulásából adódik. Azt írja: „A mai magyar társadalom különböző rétegeinek tagjai egyenlőtlen eséllyel kísérik meg a helyzetváltoztatást; azok, akiknek kisebb az esélyük a fölfelé irányuló társadalmi mobilitásra, hátrányos helyzetben vannak más rétegek tagjaival szemben.”

A fogalmat — a szerző szerint — mindenképpen a tanulás, az iskolával kapcsolatban kell használnunk. Ha a továbbtanulás szempontjából nézzük, egyenlőtlen esélyekről beszélünk, ha a lemaradókat figyeljük, iskolai kudarcról.

Értelmezése szerint hátrányos helyzetűeknek tekintjük azokat a gyerekeket, fiatalokat, akik iskolai kudarcot szenvedtek: megbuktak, sőt lemorzsolódtak már az alsófokú oktatás során.

Kozma elismeri, hogy ez a leszűkítés nem öleli fel azt a bonyolult problematikát, amelyet a tanügyigazgatásban és a társadalomtudományi kutatómunkában hátrányos helyzetnek jelölnek, így viszont körülhatárolható a hátrányos csoport.

Kik ezek és mennyien vannak? A következőképp számítja ki. Hazánkban a 14 éveseknek mintegy 80 százaléka végzi el a nyolc osztályt, vagyis minden ötödik tanuló kimarad, illetve osztályismétlésre szorul. A demográfiai adatok alapján ez körülbelül 20–25 ezer fiatal jelent évente. S bár a tankötelezettség nálunk 16 éves korig tart, tudjuk, hogy a hetvenes évek elejétől kezdve az általános iskolát végzetek száma és aránya fokozatosan csökkent. 1971–73-ban évente kb. 91–93 százalék fejezte be az általános iskolát.

Hogy ki az az évi 20–25 ezer, akinél a hátrány nyílt kudarcá válik, a könyv írója sem tudja pontosan, az adott időpontban ilyen irányú felmérések nem történtek. A becslések szerint egynegyedük képezhetetlen, gyógypedagógiai eset, másik negyedük cigány, fele pedig tanyasi fiatal, illetve rossz családi körülmények között élő.

(Ami azt illeti, a hátrány leküzdéséhez ez a becslés nem valami konkrét fogódzó. Elemzés a könyv 1979-es kiadásába sem került bele és a napi sajtó böngészve tapasztalhatom, mennyire bizonytalanul keressük az okokat, összefüggéseket a kimaradás okairól.)

A szerző hozzáteszi fejtegetéséhez: a kimaradás az iskolai kudarc legdurvább, látványos aktusa. Hiszen járhat valaki nyolc-tíz éven át iskolába, elvan valahol a sor végén, anélkül, hogy érdemben hasznosítaná éveit, anélkül, hogy a tudás — mennyiségben és minőségben — eljutna hozzá, amiből majd felnőten profitálna.

Bár nem írja le ezt a szót, veszélyeztetett, egyhelyütt megemlíti: az iskolai kudarc a társadalmi beilleszkedés problémája. Meghatározott foglalkozások, leszűkített életpályák alakulhatnak ki a nyolc osztályt el nem végzetek számára. Szerintem is: a betanított és segédmunkássors kényszerűsége; a hasonló hátrányban levők egymásra találása, pótközössége, az igénytelenség, az igen alacsony szellemi színvonal, a környező világ meg nem értése, a bizonytalanság egyik előoka lehet a veszélyhelyzet megteremtésének. Az iskolai hátrány, a nyílt kudarc, a kimaradás egyben veszélyforrás. Tudomásom szerint az igazságszolgáltatásban működők jó részének hasonló a tapasztalata, amikor a végeredményből, az előttük álló esetből visszafelé göngyölik az adott magatartás motivációját, kialakulásának feltételeit.

Az Oktatási Minisztérium illetékes:

— A hátrányos helyzet nem a veszélyeztetettség terminológiája. Ezt a megjelölést kifejezetten a munkásszarmazású gyerekekre vonatkoztatjuk iskolai eredményükkel, előmenetelükkel kapcsolatban. Az átlaghoz képest hátrányos helyzetű az a tanuló, aki otthon, szülei, testvérei körében nem kapja meg azokat a kiegészítő ismereteket és ösztönzést, amelyek a tananyag jobb megértéséhez, vagy elsajátításához szükségesek. Például tanulják a színtust és a gyerek nem érti. Hazamenve felüti valamelyik lexikont, vagy anyja-apja segítségével kikeresi, megtalálja azt a forrást, ahol hozzáolvashat. Aki senkitől se tudja megkérdezni, aki nem emelheti le a polcra a lexikont, mert nincs, az iskolában pedig, talán már ezek miatt is, gátlása van és senkitől nem mer kérdezni, az előbb-utóbb hátrányba kerül. S nemcsak az ismeretekről, a tananyagról van szó. Szociális érettségnek nevezzük a társadalom sokrétű dolgaiban való eligazodást. Mi történik, ha a gyerek fogalmait tévesen alakulnak ki, ha az otthon egy csomó dolgot torzít? Gondoljunk az értékfogalomra. Ha egy gyereknek az érték szó csak készpénzt, autót, víkendházat jelent és nem ugrik be rá egy szép utazás, festmény stb., ott baj van. A szociális érettséget azonban óvatosan kell megítélnünk. Különösen veszélyes lehet ez akkor, amikor a gyerek iskolába kerül. Az iskolai érettségi vizsgálatokról van szó. Előfordult, hogy ismételtelen nem felelt meg a gyerek a kívánalmaknak, nem ismerte a korának megfelelő fogalmakat, szokásokat és emiatt értelmi fogyatékosnak kiáltották ki. Pedig csak ingerszegény környezetben élt.

Valóban, a hetvenes évek elején a munkásszarmazású tanulók iskolai hátránya nyilvánvalóvá vált, rájuk irányult a figyelem. Különösen akkor vált fontossá, amikor sokan végiggondolták: a hátrányok miként hatványozódnak az életben, felnőten milyen következménye lesz mindannak, ami a gyermekkorából kimaradt, mi mindentől marad ki a munkásfiatal. Többek között a vezetésből. Legalábbis, csökken az esélye a vezetésben való részvételre.

Dehát nézzük mai szemmel, 1979-ben. Csak a munkásszülők gyermekei kerülnek hátrányba? Hát a kis falvakban élők (akár a dunántúli apró falvakban, akár Abaújban, a Zempléni-hegységben), vagy a tanyasiak (nemcsak Szabolcs-Szatmárban, sőt elsősorban már nem is ott, hanem Tolnában, Szolnok megyében, Pest megyében, ahol nem irányult rájuk a figyelem, a törődés), a rossz bekötötutak sártengere mögött, a korszerűtlen, az üttört-kopott iskolák összevont osztályaiban tanulók nincsenek hátrányban? Legyen bár apja-anyja mezőgazdasági szakmunkás, gyalogmunkás, a tsz-ben állatgondozó, MÁV-alkalmazott, piacozó parasztasszony, sőt: a kisfalvak értelmiségeinek a gyerekei, a polgárosodó alkalmazottak, kistisztviselők tömegeinek gyerekei! Maga az a tény, hogy a szülő elvégzett öt-hat osztályt, ám így is félalfabéta, már másodikos gyerekének nem tud segíteni, de ösztökélni sem — nem jelent önmagában hátrányt, függetlenül a foglalkozástól, (öröklött) osztálytartalmától?

Tizenegy-tizenéves tanyasi gyerekekkel és nevelőkkel beszélgettem. A fiúk-lányok általános iskolai kollégiumban élnek, T. községben.

Íme, ahogy kollégiumi életüket kezdték.

— Nehéz volt őket rázoktatni az angolvécre, igen féltek tőle — mondja az igazgató. — Volt olyan gyerek, aki kínjában kivizelt az ablakon, nagydolgot az ajtóküszöbre végezte. Megkérdeztem, mitől fél? Attól, hogy valaki elviszi alóla a produktumát a kagylóból? Nem zuhanyoztak, nem fürödtek, mert attól féltek, megfáznak, tüdőbajosak lesznek. Behívtam egy tizenegy éveset az irodába, ülj le, fiam, mondtam neki, mire leült a szék mellé, a földre. A pizsamát a szülők megvették, mert kötelező volt, de a gyerekek továbbra is fekete klotgatyában aludtak. Egy-két év munkája, fáradtsága, türelme, amíg fokozatosan leszoktatjuk addigi beidegzettségükről, és úgy ahogy elfogadják az újat. Hogy aztán ez mennyire lesz tartós, belülről mit fogadnak el? Aki a tanyára visszakerül, többnyire visszazuhan. Ami nem csoda. Most nyáron elutaztunk egy csoporttal Lillafüredre. Tizedik éve csinálom, minden évben megismétlődik a sztori azokkal, akik először jönnek velünk. Értse meg: először ül vonaton, először lát folyót, hegyet, várost. Jönnek a kérdések. A Tiszára: tanító bácsi, hol tőtik bele azt a sok vizet? A tokaji hegyre: ezt a sok fődét minek (hogy) hordták ide? Az első városra: itt vásárt tartanak? A vonatra: hogy találunk innét haza? A mozira: ha ott vannak a vászon megett sötétben, a világosban mér nem látni őket? Tizenegy-tizenkét évesek. Van olyan köztük, akinek élesen vág az esze. Elméletben sok mindent megtanulnak. De a fogódzók hiányoznak, az átélt élmény, a gyakorlat, aminek hiányában nem válik verükké a megagolt lecke, minden üres szó. Nem hiszem, valaha is ki tudják heverni szerzett hátrányukat.

LÁTHATÓ HÁTRÁNY

Feri nyolcéves. Apja-anyja együtt él. Még pontosabban, nem költöztek szét soha, a maguk módján szeretik egymást. Azért mondom, hogy a maguk módján, mert a napi surlódás-veszekedés rendszeres, de ez életformájukhoz tartozik. „Hol az istenbe jártál ennyi ideig?” „Mire költötted a pénzt?” „Miért nem vettél több húst?” A témák ilyen szinten merülnek fel, s nincs akkora hatása, hogy detonációt okozzon. A férj erdei munkás, az asszony a téesz melléküzemágában betanított munkás. Ketten kb. nyolcezer forintot keresnek havonta. Egy gyerekük van, Feri. A kis falusi ház egyik végében a férj anyja-mostohaapja él, a másik végében ők, nemrég építettek egy szoba-konyhát. A ház még nincs befejezve, de lakni lehet benne.

Legutóbb disznóöléskor jártam náluk, amikor meghívtak vacsorára.

A konyha egyik fala csupasz téglasor, felrakott csempe a másikon, vízcsap a levegőben, egy kád félig beépítve. A szobában nagy heverő, kis heverő. Kicsi asztal televízióval. Ruhák egy padon egymásra dobálva. „Nem rendeztük még be, nem tellett rá... most veszünk bútort a disznóból” mondja a feleség. „Eladják így feldolgozva?” „Kettőt hizlaltunk. Az egyiket eladjuk. Kétfélszáz, az hat-ezer, kápé.”

A konyhában ülünk. Kiszalad Feri a szobából pizsamában, meztelenül.

— Anyu, éhes vagyok.

— Jól van, fiam, adok enni. Hurkát kérsz?

— Kérek.

Anyja beviszi az ágyba a vacsorát, mélytányért hurkával teli, kenyeret mellé. És egy nylonzsacskóban — ahogy a boltban vették — uborkát. A zacskót a srác a földre teszi.

Később kijön a konyhába ismét, szódavizet iszik, maga tölti.

— Beteg vagy? — kérdelem tőle.

— Minek lennék!

— Mert ágyba kaptad a vacsorát, fekszel...

— Majd lassan lefekszik — mondja az anyja.

— Hideg ez a kő meztelen, decemberben, nem?

— Nincs elkényeztetve. Kimegy ő a legnagyobb hidegbe is a budira. Egy szál pizsamában. Semmi baja.

Később bemegyek a szobába a kabátomhoz, Feri a szülei ágyán fekvé nézi a tévét. Színházi közvetítést.

— Mit nézel?

— A tévét.

— Azt látom, de mi a műsor?

— Valami marhaság.

— Mi a címe?

— Nem tudom.

— Nem elejétől nézed?

— De.

— És nem jegyezted meg?

Nem érti, minek jegyezte volna meg.

— Szeretsz színházba járni?

— Nem.

— Mikor voltál utoljára?

— Még nem voltam.

— Az idén?

— Még soha.

Anyja ott áll mögöttünk, megszólal.

— Hogy mondhatsz ilyet fiam, tavaly voltunk a cirkuszba.

— És moziba? Mesefilmet szeretsz?

— Ő már kinőtt abból, meg nincs itt mozi.

A faluban tényleg nincs filmszínház.

— Hol tartod a könyveidet?

— A táskába.

— Nem a tankönyveket.

— Mesét?
 — Meg útleírást, kalandosat, mindenfélét.
 — Az nincs.
 — Nem szeretsz olvasni?
 — Nem nagyon tud! Mondd meg, ne szégyelld — válaszol ismét az anyja.
 — Kettesem volt, de a tanító néni átengedett, csak ha jövőre se tanulok meg olvasni, akkor megbuktat.
 — Szívesen járnád újra a harmadik osztályt?
 — Nem szívesen.
 — Milyen játékaid vannak?
 — A kis autó.
 — Kevés játékot kapsz?
 — Kapok én, csak mindjárt szétszedem.
 — Most karácsonyra mit kértél?
 — Szánkót.
 — Mi a kedvenc játékod?
 — Seggen csúszkálás. Felmegyünk a hegyre, azt' lecsúszunk.
 — Nem győzők neki gatyát venni. De mit tegyek? Apja is eleven volt kiskorában, azt mondják. Inkább ilyen legyen, mint kuka.
 — Zsebpénzed van?
 — Szok lenni.
 — Mire költöd?
 — Fagyira.
 — Most tél van.
 — Most snóblizunk.
 — Meg van elégedve a gyerekével? — kérdem az apját legközelebb.
 — Klassz kis kölyök. Az én fiam!
 — Mit szeretne belőle?
 — Az még messze van, nem szekirozom ilyesmivel, hadd legyen gondtalan a gyerekkora.
 — Nem arra gondoltam, hogy gyötörje. Egyáltalán, mit csinál kedvvel, ügyesen, vidáman?
 — Mindent megcsinál, amihez kedve van. Nem csapják be a boltban, segít malacot etetni, fát vágni. Örülnék, ha kijárná a nyolc osztályt, mert akkor szakmát szerezhetne. De nem úgy néz ki, hogy végigjárja. Nincs kedve a tanuláshoz.
 — Segítsenek neki.
 — Hát értem én azt, amit tanulnak? Nem is érdekel. Van más dolgom. Az anyja se ér rá.
 — És a nagyanyja?
 — Anyám hat elemi járt, haj de régen. Ha náluk a srác, leültetik, na csinálnak a leckéd. De már elszökik valami huncutsággal. Inkább kimegy az erdőszélre a haverjaival játszani. Nincs türelme ücsörögni, akárcsak nekem.
 S amit már hiába kérdeznék: lesz-e a gyereknek igénye terített asztalhoz? Ki és milyen erőfeszítéssel próbálja rászoktatni a késsel-villával evésre? S hogy uborkát nemcsak zacskóból lehet enni. Hogy együtt étkezzen a család. Hogy öltözködni nemcsak a ruhakupacból kihúzott gyűrött inggel, nadrággal, felemás zoknival lehet... Hátrány ez a javából. Mikor és minek kell történni ahhoz, hogy a hátrányból veszély legyen?

LÁTHATÓ ELŐNY

Barátunk 38 éves, kórházi szakorvos, a felesége pedagógus. Két gyerekek van, Pisti (költött név) 9 éves, most kezdte a negyedik osztályt, a kislány négyéves.

A héten jártunk náluk látogatásban. Nem vendégségben, mert nem rongyrazások, a feleség csirkepörköltet főzött (maguknak is készített volna vacsorát, mert szombaton egyikük se ebédel), itunk hozzá vörösbort, előtte whiskyt, amit a barátunk aznap kapott egy betegétől.

Amikor megérkeztünk, éppen Mozart esz-dúr zongoraversenye bömbölt lemezről a nagyszobában.

— Kinek szól, ha senki nincs itt? — kérdeztük a feleséget.

— Pisti lent tollasozik az apjával. Pisti folyton zenét hallgat, még játék közben is.

Az erkélyajtó előtti gyepen apa és fia ütötték a tollaslabdát. Üdvözöltük egymást, s amikor feljöttek, Pisti egy másik lemezt tett fel.

Hamarosan, s az est folyamán többször is, a fiúra tereltem a szót, ami nem volt nehéz.

— Honnan a zene szeretete? Egyáltalán, honnan tudja, hogy van Mozart?

— Ötéves korától jár zeneiskolába. Elintéztük, hogy ne várja meg az iskoláskort. Akkor a legfogékonyabb és az iskola előtti évben semmi más feladata nem volt, amitől teherré vált volna neki a zene. Az iskola is jól járt vele: hamarabb rászokott a rendszeres munkára, feladatok elvégzésére.

A szobában pianó áll.

— Használtan vettük, újsághirdetés útján. Most már komolyan játszik, nem unja, nem gyűlöli.

— Ezt honnan tudjátok?

— Amikor az Operából hazajövünk, másnap magától elővesz valamilyen kottát, vagy rákérdez a tanárnőnél.

— Mióta jár Operába?

— Ötéves korától. Különösen Mozartot szereti.

— Zenészt akartok nevelni belőle?

— Dehogyan! A viláért se.

— Beszéljünk az iskoláról.

— A magatartása miatt soha nem lesz kitűnő. Különbözik mindenből jeles. De mit tegyünk? A legnehezebb feladattal is gyorsan elkészül, első magyarázatra megérti, amit a tanítónő mond, utána unatkozik. Persze, hogy rendetlen, játszik, mozog, nem leli a helyét. A fegyelmezés nem elég, le kellene foglalni. Elsőben még szótagolva olvastak, amikor ő már folyékonyan olvasott. Szólt nekem a tanítónő, hogy baj van a gyerekekkel, nem akar szótagolva olvasni. Baj ez? Most minősítsük vissza? Hát istenem, ő hamarabb megtanulta. Színté magától kezdett olvasni. Kedvenc tantárgyai? A matematika, a rajz, az ének. Az ének nyilván összefügg azzal, hogy zeneiskolába jár. A rajz... az természetes. Azt hiszem, a legtöbb gyerek szeret rajzolni, csak a szülő leszoktatja. Ráver a kezére, szidja, eldugja a ceruzát, kislám, ne firkáld össze a falat! Én azt mondtam, firkálja össze! Hároméves volt, amikor az albérletből ideköltöztünk, a saját lakásunkba. Azóta van neki az a kis szoba. Az egyik falat azonnal befestettük lemosható festékkel. Ha már sok volt rajta az ákombákomb és nem ismerte ki magát, lemostam a falat meleg ultrás vízzel. Majd tapétáztunk és ráragasztunk újabb réteget. Két méter tapétát csak lehet áldozni egy gyerekre? Ennél sokkal drágább játékot, holmit vesz a szülő.

— És a matematika?

— Mindig megnézzük, hogy oldja meg a feladatait — mondja apja. — Jó kombinatív készsége van, használja a fejét, ha van mire. Ha érzi, hogy baj van, odajön hozzám, adjak neki feladatot. Megnézem, hol tartanak a könyvben és annál nehezebbet adok fel. Húsz-harminc példát. Nekidurálja magát és megoldja. Utána pár hónapig megint előnyben van a többi osztálytársával... Ki kellett ismerni a természetét: nem mondja meg nyíltan, hogy baj van, azt szégyelli. És én nem piritok rá, hanem segítem. Ösztönzöm. Most vettem neki egy számológépet. Alkalmi vétel volt, jó gyártmány, egyszerűen kezelhető. Minden matematikai műveletet elvégez, van memoritára... ezt még nem adom oda, csak együtt ellenőrizzük a számításait.

— Mérnököt akarsz nevelni belőle?

— Dehogyan. De hátha az lesz. Akkor nem nulláról indul.

— Milyen játéka vannak?

— Mindig megkapta az életkorának megfelelő. A különböző LEGO-kat, amikből egy ideig kirakta az ábra szerintit, aztán megoldott a fantáziája és variált. Felfedezte, hogy másképp is lehet. Abból már kinőtt. Most sakkozunk. A sakk fejleszt a kombinatív készséget, és le kell kötni a figyelmét, hogy ne unatkozzon. Napi fél óránál többet ugyanis nem tanul.

— Villanyvasút?

— Volt neki kiskorában, de elunta. Építettünk terepasztalt, de azzal mindig ugyanazt kellett játszani. Eladtuk. Most kapott egy NDK gyártmányú, leértékelt optikai játékot. Variálható, össze lehet rakni dianézót, távcsövet, mikroszkópot. Nagyon jónak találjuk, mert fizikai ismeretekre tesz szert. Megtanulja a távotit figyelni és a közelit. A nagyméretűt és a kicsit. A lencsék formája, az összerakás módja egy csomó ismerethez juttatja. Tetszik neki.

Hogy tetszik-e? Szobájából épp most robot ki az erkélyre, s távcsövével a Vénuszt keresi, mert végre kibújt a felhők mögül. De nem sokáig nézi, mert hamarosan kezdődik egy műsor a tévében.

Saját kis hordozható tévéje van.

— Mikor kapta?

— Két éve. Én dolgozom este, vagy vendégek vannak, nem akarjuk nézni a tévét, ő meg szeretné. Ezért kapta.

— És a felnőtteknek szóló műsorok?

— Mindent megkérdez, mindent megmagyarázok. Trágárságot, szexualitást, durvaságot nem lát többet a tévében sem, mint az iskolában, a többi sráctól, vagy a játszótéren. Vér, háború? Nem tartom tragikusnak, ha látja. A Képes Történelem sorozat minden darabját elolvasta. A meséket régen... mindenütt annyi vér, erőszak, háború...

— Mennyi könyve van?

— 125. Pontosan nyilvántartja.

— Összegezzük, mi mindent csinál az iskolai elfoglaltságon kívül?
 — Zeneiskolába jár, heti két alkalommal, cselgáncsozik heti kétszer, oda én viszem kocsival, mert messzi van. Edzőjüket ismerem, valamikor én is cselgáncsoztam. A csoportban hattól tizenéves évig járnak srácok. Legyen erős, ügyes, és különösen, kösse le hasznosan az erejét. Ezen kívül tanul angolul, ide második házban lakik a tanárnő. Velem korrepetál, nem lehet mellébeszélni, bliccelni. De nem is akar.

— Szerintem túlterhelt Pisti.

— Csak így tölti ki a napját. Ha nem csinálná, már rég csavarogna, unalmában mindent kitalálna. Mi csak programot adunk neki, és kedvet hozzá.

— Meg a feltételeket.

— Azt megteremtjük... kétségtelen. Szerencsénk, hogy nem egész napos iskolába jár. Ott reggel héttől estig ellötyögne, elfásulna. Tizenkét órát ugyanazon padok közt, ülvölve, zajongva. A felnőttek is sok lenne. Pardon, a felnőtt megszökne. A gyerek? Csak eltompul, közömbös lesz. Ettől védjük meg. Ne legyen belőle közömbös felnőtt.

MONOLÓG

Azt hiszem, ideje föltennem magamnak a kérdést: végül is mihez mérjük a hátrányt? Kihez képest került hátrányba N. Feri, kilencéves falumbeli gyerek? Írjam a fölülülő válaszokat, példákat, ahogy eszembe jutnak?

A jól szituált családokhoz képest; az értelmiséghez, a vezető beosztású szülők gyerekeihez képest; a nagy jövedelmű apák csemetéihez képest; a nagyvárosok új lakótelepein élőkhöz képest; a jól felszerelt, modern iskolákban tanulókhöz képest; a gyerekeiket ösztönző, perspektívát látó, érte áldozatot hozó szülőkhöz képest... akik naponta figyelik és segítik, akik minden szükséges tanszert megvásárolnak, akik időben megveszik a legjobbat és ezen túl is tesznek valamit: odafigyelnek a teljesítményére, a teherbírására; ha kell korrepetálnak, ha lehet, különórákra járatják, kiegészítő foglalkozásokra serkentik (sport-, ének-, zene-, balett-, nyelvtan stb.); mások szakkörökbe járatják, megteremtik a zavartalan tanulás körülményeit, külön szobát, külön sarkot kap a gyerek íróasztallal, csönddel, nyugodt otthoni légkörrel, tisztasággal, saját ággyal, vacsorával, meleggel...

Ez lenne a mérce? Ha ez a szülő a jó példa, akkor azt hiszem, jól körülhatárolható: így csak egy kis csoport gondoskodik és gondolkodik a gyerekekről.

A fenti ismérvek — újraolvasva — azonos csoportnál tűnnek fel: azoknál a szülőknél, akik vezető beosztásúak, akik értelmiségiek (műszaki vagy humán), akik az átlagnál nagyobb jövedelműek, akik a mindenkori városnak a központjában laknak, illetve a város legelőnyösebb helyén, akiknek a lakásában jut egy kis helyiség (vagy kialakítanak), akiknek a lakásuk közelében áll a jól felszerelt, modern iskola, akiknek van törekvésük, igényük, pénzük a gyerek iskolázására, továbbtaníttatására, akik képessé teszik, kondicionálják gyerekeiket az átlagnál nagyobb terhek viselésére, akik kiskorától viszik nyaralni, utazni, ismeretlen tájat látni, viszik magukkal külföldre... ez egy és ugyanazon réteg. Meglehetősen kevesen vannak.

S hozzájuk mérjük a százazteket? A lemaradókat, az elhanyagolt falusi, tanyai, külvárosi iskolák tanulóit, a zürös családban élőket, az iszákos szülők gyerekeit, a nem tudom kiket?

Milyen legyen a feleségem?

BESZÉLGETÉS A PÁRVÁLASZTÁSRÓL, A HÁZASSÁGRÓL

Heteken át vallattam három fiút.

Mi a közös bennük? Az, hogy nőtlenek, de nem akarnak azok maradni, vagyis családot szeretnének, feleséget, gyereket. Közös az iskolai végzettségük: mindhárman érettségiztek, és szakmunkásként, gyárban dolgoznak. Közös, hogy budapestiek és a szüleikkel élnek.

Különböző viszont az életkoruk. Egyikük tizenkilenc éves, a másik huszonegy, a harmadik huszonkilenc. Ugyanis arra voltam kíváncsi, hogy egy adott témakörön belül, mennyire azonos, vagy ellentétes a fiúk elképzelése, véleménye. Mennyivel gondolkodik „érettebben” a harminchoz közel álló a húsz év alattinál?

A három fiúval külön-külön beszélgettem. A fő kérdések mindhármójuknál azonosak voltak, ezért válaszaiknál bizonyos átfedések, ismétlődések előfordulnak.

Melyik életkor a legmegfelelőbb a házasságkötésre, a családalapításra?

A 19 éves: Szerintem bármelyik. Nem attól függ, hogy hány éves valaki, hanem, hogy mikor találkozik a nagy Ő-vel.

— Úgy érte, hogy maga már érett a családalapításra?
— Világos.

A 24 éves: A férfiaknál a 24—27 közötti évek a legalkalmasabbak. Ekkorra már ki-ki ismeri a lehetőségeit, megszerzi a kellő emberismeretet, van valami elképzelése a világról; már tudja, milyenek a nők, és azt is tudja, milyen házasságot szeretne. De még nem megcsontosodott, még tud alkalmazkodni.

A 29 éves: Huszonöt fölött és harminc év alatt. Túl sokáig veszélyes várni, mert minél idősebb valaki, annál nehezebben talál feleséget. Nemcsak a nők esélyei csökkennek az idővel, a férfiaké is. A harminc év fölötti férfi, hacsak nem akar agglégény maradni, már kénytelen megalkudni; be kell érnie az egyre kisebb és, bocsánat, egyre silányabb választékkal! Ezért is szeretnék megnősülni, mielőtt betöltöm a harmincat! Már is az a gyanúm, hogy kénytelen leszek bizonyos engedményekre. Például, nekem a tizenhat-tizenhét éves lányok tetszenek. Nade, ők már hozzámm túl fiatalok, nekik én bácsi vagyok.

— Tíz évvel ezelőtt is a tizenhat évesek tetszettek?

— Akkor a velem egyidősek, vagy az egy-két évvel idősebbek. Csakhogy akkor még nem akartam nősülni.

A különböző korú fiúk véleménye tehát különböző. Kérdés: mit mond a statisztika?

1977-ben Magyarországon 97 015 házasságot kötöttek, s a boldogító igent kimondó férfiak több mint a fele (51 százaléka) 20—24 év közötti volt, utánuk következett a 25—29 évesek korcsoportja 21,6 százalékkal, majd pedig — harmadik helyen! — a 19 év alatti fiúk, 7,9 százalékkal. Vagyis, az esküvők 80,5 százalékában harminc éven aluli volt a vőlegény.

Ötven évvel ezelőtt, 1930-ban, a 19 év alatti fiúk az összes házasságra lépőknek csak 3,5 százalékát tették ki.

Ugyancsak 1930-ban a 20—24 év között nősülő férfiak aránya 38,1 százalék volt.

Fordítsuk meg a dolgot. Lehet, hogy nem a százaztekek vannak hátrányban, hanem ez a szűk réteg jutott túlzott előnyhöz? S egyáltalán, miért hozzájuk mérjük a szintet? Miért egy átlagon fölüli lehetőségekkel bíró csoporthoz? Akiknek a gyerekei — az előnyök alapján — mintagyerekek és így mintafelnőttek lesznek.

A hátrány felszámolása forradalmi gondolatnak tűnhetett a tanügyi igazgatásban. De ha a hátrányt egyelőre nem vagyunk képesek felszámolni — az előnyök csökkentésére miért nem gondol senki?

Mi az alapállás? *Főzárkózni* a társadalom permanensen polgárosodó rétegéhez — vagy a munkásosztály, a parasztság szintjén *minőségi tudást, etikát, erkölcsöt produkálni*?

Nem arról van szó tehát, hogy szüntessük meg a jó iskolákat, hogy durván törjük le a magas jövedelmeket. Arról sincs szó, hogy napiparancsba adjuk a szülőknek: ne foglalkozzon annyit lánya jövőjével, ne törődjön többet a fiával. Hanem miről van szó? Hiszen, ha részleteiben tudnám a megoldást... a társadalom (kéretlen) apostoloként már bizonyára kimondtam volna, s bizonyára megjáróm a kálváriát, ami — jelen berendezkedésünkben — már egy hajnövesztő szer feltalálóját is megilleti.

Talán vállaltam volna a tortúrát, a vitát. De hát részleteiben nem ismerem a megoldást. Csak odáig jutottam: *fordítva is meg kell néznünk* ugyanazt. Hátha megkérdőjelezi — és előbbre viszi ezáltal — a jelenséget. Szofizma? Nem. Elemeznünk kell ezt az érintettek szempontjából. Hiszen a „hátrányt” olyanok fogalmazhatták meg először, akik érzik a saját előnyüket. Egészen biztosan nem a 35 éves, fél-analfabéta segédmunkás apa mondta ki: az én gyeregem hátrányban van. Ő legföljebb azt láthatja: mások, valakik előnyben vannak vele és a gyerekével szemben. Mások fogalmaztak helyette. Mások tesznek érte valamit.

De elegendő ez?

Siklós László

A 25—29 évesek 1930-ban, a házasságra lépőknek majdnem egyharmadát, 32 százalékát tették ki.

1930-ban, a 30 év alatti, házasságra lépő férfiak az összes nősülőknek 73,2 százalékát alkották.

Vagyis fél évszázad alatt a férfiak életkora a házasságkötéskor jelentősen lecsökkent. De csökkent a lányoké is.

A házasságra lépő nőtlenek és hajadonok átlagéletkora

Év	Férfi (év)	Nő (év)
1948.	26,4	22,8
1960.	25,3	21,9
1970.	24,0	21,1
1977.	23,5	21,0

(Demográfiai Évkönyv, 1977. KSH)

Apáink megfontoltabbak voltak?

Lehetséges. De közrejátszott az is, hogy régen csak akkor nősült a férfi, ha bizonyos egzisztenciát teremtett magának, s jövendő családjának. Ritkaságszámba ment például, hogy egy egyetemista a tanulmányai ideje alatt megnősüljön. Ma ez már mindennapos. Vagy: házassaladó korbá akkor lépett a legény, amikor letöltötte a katonai idejét. Ma a néphadseregben sok házas-gyermekes kiskatona szolgál.

A három megkérdéztet fiú közül, azt hiszem, a 19 éves véleménye ma az általános: „Nem attól függ, hogy hány éves valaki, hanem, hogy mikor találkozik a nagy Ő-vel!”

Mindez nagyon szép: csak az érzelmek dominálnak, mondhatjuk. De vajon egy tizenkilenc éves épp olyan megfontoltan, körültekintően, éretten lép a házasságba, mint a nála öt, netán tíz évvel idősebb?...

Mennyi idős legyen a feleségük? Szükség van-e korkülönbségre?

A 19 éves: Velem egykorút szeretnék, legfeljebb egy évvel fiatalabbat. Úgy érzem, vele jól kijönnék. Idősebb semmiképp se legyen, mert irtó cikis egy öreg nővel végigmenni az utcán.

A 24 éves: Velem egyidős legyen, legfeljebb két-három évvel fiatalabb. Semmiképp se húsz éven aluli, mert az még gyerekes gondolkodású, az életről fogalma sincs. A házastársak közti túl nagy korkülönbség is visszaüt idővel, sőt, már kezdetben is, mert eggyel több ok arra, hogy ne értsék meg egymást. Ha már tíz év van köztük, akkor is két korosztály, két nemzedék.

A 29 éves: Négy-öt év korkülönbség az ideális. A velem egyidős nő már megkeseredett, kiábrándult, megalkudott a világgal, önmagával, álmaival. Neki már határozott elképzelése van az életről, jövendő férjéről, a házasságról. Kétféle „öreglány” létezik. Az egyik, aki saját izlése és elképzelése szerint akar engem átfőrnálni, kössz, ebből nem kérek, ne megváltoztatni akarjon, hanem megérteni. S van a másik típus, a bólogató. Aki már örül, hogy egyáltalán férjet kapott, és ezért lemond még az egyéniségéről is és teljesen aláveti magát a férje akaratának. Ebből se kérek. Ha találnék egy huszonegy-huszonöt éves, az volna jó. Abban már van komolyság, élettapasztalat, de még nem megcsontosodott, még képes az alkalmazkodásra, sőt, még változni is tud.

— Miért kell, hogy változzon?

— Mert a házasság átfőrnálja mindkét felet.

A három fiú közül kettő jövendő felesége életkoráról tulajdonképp azonosan vélekedett. „Velem egykorút szeretnék” mondta a 19

éves. „Velem egyidős legyen, legfeljebb két-három évvel fiatalabb” mondta a huszonnégy éves. S csak a 29 éves szeretne nagyobb — ő is csak négy-öt év — korkülönbséget.

S vajon mit mond a gyakorlat — vagyis a statisztika?

1930-ban a menyasszony-vőlegény életkora közti átlag	4,2 év volt.
1960-ban	4,1 év
1970-ben	3,5 év

Azóta viszont, szinte évenként csökkent:

1971-ben	3,5 év
1972-ben	3,4 év
1973-ban	3,4 év
1974-ben	3,3 év
1975-ben	3,1 év
1976-ban	3,0 év
1977-ben	3,0 év
1978-ban	2,9 év

Sokan úgy tartják, az a jó, ha néhány év korkülönbség van a házastársak között. Mert: a nő hamarabb öregszik. Mert: a lányok gondolkodásban érettebbek a fiúknál körülbelül 3—4 évvel, vagyis, ha épp ennyi köztük a korkülönbség, azonos szinten állnak. Egy bizonyos, akárhány fiúval beszéltem erről, valamennyi azt mondta, vele egyidős, vagy két-három, esetleg négy évvel fiatalabb nőt akar elvenni. Olyannal nem találkoztam, aki nálánál idősebbet akar feleségnek.

Mennyi ideig járjanak együtt?

A 19 éves: Három-négy hónap elegendő. Mert ha túlságosan kisimerik egymást, a házasságuk unalmas lesz.

A 24 éves: Ha, mondjuk, minden nap találkoznak, akkor minimum fél év kell. Persze, van itt egy bökkenő. Ha megismerkedek egy olyan lánnyal, aki tetszik, világos, hogy nem fogom a rossz tulajdonságaim felsorolásával elriasztani. Biztos, hogy ő is ugyanígy tesz. Mindketten megjártsszuk magunkat és kölcsönösen becsapjuk egymást. Azért hat hónap elég nagy idő ahhoz, hogy valamit megsejtsünk a másik igazi arcából is.

A 29 éves: Ha a megismerkedés első percétől őszinte lenne egymáshoz az a két ember, ha fel mernék fedni igazi énjüket, akkor egy év elegendő lenne. De ezt az évet két részre osztanám. Az első fele: egymás természetének kipuhatólása. S ha az elfogadhatónak tűnik, akkor ki kell próbálni — az év második felében — hogy tudnak-e együtt élni.

— Próbaházasságra gondol?

— Arra. Naponta együtt kelni, feküdni, reggelizni, vacsorázni, a napi gondokat megoldani, Ha fél év elteltével is úgy tűnik: tudnak együtt élni, akkor, de csakis akkor házassodjanak össze!

— Maga élt már próbaházasságban?

— Épp itt a baj, hogy nálunk ezt nem lehet megvalósítani. Első akadálya a lakás. Vigyem anyámhoz; anyuka, mi most kiprobáljuk, tudunk-e együtt élni? Elsőként az anyám botránkozna meg, aztán a szomszédok, rokonok, ismerősök, munkatársaim. Nálunk nemcsak hagyománya nincs a próbaházasságnak, mint mondjuk, a svédéknél, de más az erkölcsi felfogásunk is.

— Gondolja, hogy a lányok beleegyeznének?

— Valószínűleg nem. Mert ha nem sikerült...? Azt el lehet titkolni, hogy lefeküdtem X-szel és Y-nal, de hogy együtt éltem vele...?

— Ilyenkor szokták kérdezni: és mi legyen a próbaházasságból született gyerekekkel?

— Ne fogjanak meg! S itt a következő probléma: a próbaházasság csak bizonyos életkor és kulturális szint fölött, önmaguk és társuk iránt felelősséget érző felnőttek között jöhet létre.

Mit mondott a 19 éves, magát a házasságra már érettnak tartó fiú? Elég a három-négy hónapi ismeretség, különben megunják egymást. A 29 éves pedig együtt akar lakni jövőre feleségével. Két véglet? Éppen annak is felfoghatjuk, de nem erről van szó. Inkább arról, hogy mást ért a házasságon a 19, és mást a 29 éves. Próbáljuk ezt megközelíteni.

Mi a házasság?

A 19 éves: Hogyhogy mi? Két, egymást szerető ember együttélése.

— Hallott már arról, hogy a szerelem idővel elmúlik?

— Hát, akkor el kell válni.

A 24 éves: Hogy mi a házasság? Együtt él az a két ember, aki egymást szereti. Jól megvannak együtt, kevés köztük a veszekedés, a zúr. Otthont teremtenek, nevelik a gyerekeiket.

A 29 éves: Nem tudom, ki mondta, valami nagyon okos ember, de nem is a neve a lényeges, hanem ahogy megfogalmazta. A házasság: szövetség az életre, a munkára, a gyereknevelésre. Olyan szövetség, aminek alapja a szerelem, a szeretet, a megértés, és a szexuális összhang. Ebben minden benne van, ugye?

Soroljon fel három követelményt, amely elengedhetetlen a házassághoz.

A 19 éves: Szerelem, szépség, hűség.

A 24 éves: Szerelem, megértés, lakás.

A 29 éves: Nem tudom felsorolni. Mert nemcsak három, de legalább harminchárom tényezőnek kell egybeesnie. Fontos a szerelem, szeretet, de legalább ilyen fontos az azonos műveltségi szint, aztán az őszinteség, a hűség, az alkalmazkodni tudás, a megértés, az azonos életcél, és még sorolhatnám.

A párválasztásnál milyen szerepet játszik a külső?

A 19 éves: A legfontosabbat! Egy szép lány, vagy egy jó alakú, akinek klassz a szerelése, engem mindig feldob. Szerelemből akarok nőszülni, és ahogy magamat ismerem, tucatlányba nem fogok beleesni. Akit én elveszek, az olyan szép lesz, hogy ha megyünk az utcán, a hapsikat az irigységtől kitöri a frász!

A 24 éves: A külsőre figyel fel az ember, nem? Tehát fontos! De nehogy azt higgye, filmsztárszépességére vágyom. Szerintem egy feltűnő szépségű és átlagon felül csinos feleség kész istencsapás. Mert az mindig, mindenkinek tetszeni akar, és egyfolytában féltékenykedhet a férje, nem is ok nélkül. A másik pedig az, hogy a szép nő az isten pénzét is képes magára költeni. Jártam egy ilyen csajjal, neki nem a program volt a fontos, a diszkó, mozi, vagy a színház, minden csak ürügy volt arra, hogy csilloghasson. Nem ezt a típust akarom. Inkább az átlagosat. Aki átlag szép, átlag csinos.

A 29 éves: A külső lényegtelen, majdhogynem elhanyagolható. Az a fontos, ami belül, a fejben van. A gondolkodásban, a magatartásban, az érzelmi-értelmi megnyilvánulásában.

— Csúnya nőt is elvenne?

— Azt azért nem. Én csak azt próbáltam megfogalmazni, hogy nem a külső a döntő. Legyen benne valami, ami szimpatikus és ez elég is. Az olyan kikötést, hogy szőke legyen, 165 magas és kék szemű, marhaságnak tartom. Ilyenről csak hűszévesen ábrándozhat az ember, aztán, ahogy okosodik, úgy is mondhatnám, öregszik, rájön, hogy nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy olyannal fogja leélni az életét. Mert a külső kikötése alapján lehet szórakozópartnert választani, de feleséget nem!

Iskolai végzettsége, foglalkozása?

A 19 éves: Nem szeretem a nagyokos csajokat, ha valamit nem tud az ember, képesek rögtön lecikizni. Ne legyen érettségije, elég, ha a nyolc osztályra megvan, de az sem baj, ha nincs meg.

— Szakmája lehet?

— Az nem árt, mert a szakmunkás többet keres. De semmiképp se valami elit szakma, fodrász. vagy ilyesmi, mert azok megintcsak lecikizik az embert. Gyári munkás, az volna jó.

A 24 éves: Szeretném, ha hozzám hasonlóan meg lenne az érettségije, így könnyebben megértenénk egymást. Ha olyanba szeretnék



bele, aki csak nyolc osztályt végzett, az sem kizáró ok. Nem hiszem, hogy egy diplomás nőbe beleszeretnék, mert zavaros, hogy fölöttem áll. Szerintem az az ideális, ha nagyjából két, azonos szinten álló ember kerül össze. A foglalkozása különösebben nem érdekel.

A 29 éves: Ha szemantikusan egyenlőségi jelet teszünk az iskolai végzettség és a műveltségi szint közé, akkor azt mondom, érettségizett legyen. De műveltséget nemcsak iskolában szerezhet az ember! Néhány évvel ezelőtt elég hosszú ideig együtt jártam egy szakmáját imádó mérnöknővel, akinek műveltségi szintje egyenlő volt a nullával. Tipikus szakbarbár volt. És jártam egy nyolc osztályt végzett szakképzetlen bolti eladóval, akitől rengeteget tanultam. Az iskolai végzettségre tehát nem adok. De ami nagyon fontos: férj-feleség nagyjából azonos szinten álljon. Természetesen csak arra az esetre értem ezt, ha a férfi feleségében a férst is keresi. Ha viszont a régi család- és feleségideál híve az illető, akkor legjobb, ha analfabétát vesz feleségül... A foglalkozása csak annyiban érint, hogy azért értek valamit a munkájához, megérthessem a munkahelyi gondjait.

Házasságkötések a házasságkötő iskolai végzettsége szerint 1977.

A férfi által végzett osztályok száma

	A nő által végzett osztályok száma							Összesen
	0	1-3	4-5	6-7	8	9-12	13-x	
0	101	30	34	19	21	3	—	208
1-3	92	106	139	118	90	3	2	550
4-5	88	152	405	396	416	38	2	1497
6-7	96	144	408	1535	1448	156	17	3804
8	59	138	563	1683	41512	14585	1286	59826
9-12	1	7	32	174	6181	11806	2300	20501
12-x	—	—	6	32	831	4390	5369	10628
					+ 1 ismeretlen			1
Összesen:	437	577	1587	3957	50499	30981	8976	97015

(Demográfiai Évkönyv, 1977. KSH)

Ha csak egy pillantást vetünk a táblázatra, máris kitűnik: a férfiak nagy többsége elsősorban azonos iskolai végzettségűvel köt házasságot, ezután következik a közvetlenül alatta, vagy fölötte álló.

Mennyire számít az anyagi helyzet? Mit hozzon a lány?

A 19 éves: A velem egyidősnek még nincs spórolt pénze, hisz tudom magamról, hogy évekig ruházkodásra költ az ember. Hát tőle sem várom, hogy legyen takarékbetétkönyve, világos. De az jó lenne, ha a szülei támogatnák.

— Hogy érti ezt?

— Mondjuk, megoldanák a lakást. Odafogadnának bennünket, vennének bútort, ezt-azt, ami kell az induláshoz.

— Tehát: jómódú, vagy aránylag jómódú családból származzon?

— Az sose árt. De én még egyetlen lánytól se kérdeztem meg, hogy ha férjhez megy, mi esik le a faterjáéktól?

A 24 éves: Ne higgye, hogy anyagias vagyok, inkább csak realisan nézem az életet. Ha ma összekérül két olyan fiatal, akiket a szüleik segíteni nem tudnak, hát azoknak pokoli nehéz életük lesz. Alბérletben kezdeni, a semmiből megélni és ugye, jön a gyerek is. Azt látom a munkahelyemen, hogy akik így kezdik, azoknak, mire eljutnak a saját lakásig, már tönkre is ment a házasságuk a spórolásba, a lemondásba. Na most az a nagy helyzet, hogy a fateromék nem tudnak nekem segíteni, mert nemrég elváltak és mind a kettőnek új családja van. Szóval én egy fillérre se számíthatok tőlük. Húszezer forint megtakarított pénzem van, az egyenlő a semmivel. Nem akarom lemondássorozattal kezdeni a házasságomat, ebből következik, hogy jó néven venném, ha a választottam könnyebbé tenné az indulásunkat.

— Konkrétan, mire számít?

— Lakásra, vagy lakhatásra gondolok. A szüleinél egy szoba, mondjuk. Meg egy kis indulótöke, amiből a szobánkat berendezhetjük.

— S ha olyan lánnyal találkozik, aki, mondjuk, árva, vagy rosszul ereszítették el otthonról...?

— Ha egyébként minden stimmel, akkor egye fene, megpróbáljuk csupasz fenékkel...!

A 29 éves: Mostanra jutottam egyenesbe. Most már jut mindenre, amire kell, a ruházkodás se gond, motorom is van, de megtakarított pénzem semmi, nem vagyok hangya típus. Tudom, az élet-színvonalam mindenképp esni fog, ha megnősülök. Anyámnál egyelőre lakhatunk. Önálló lakás? Ki tudja, hány év múlva lesz. Mégis, szerintem az anyagiak a legeslegutolsó szempont a párválasztásnál. Legalábbis nálam. Ha az a lány olyan körülmények között élt eddig, hogy tudott félretenni, vagy van lakása, vagy a szülei jómódúak, és segítenek bennünket, természetesen nem utasítom vissza. De, ha történetesen annyi a vagyona, ami rajta van, akkor azt mondom magamnak: most pedig ráhajtasz öregem a munkával és napi két fröccs helyett elég lesz egy is. Érti?

Jaj, de szolidak ezek a fiúk! Most először éreztem azt, hogy egyikük se mond igazat. Pontosabban: valami olyan szöveget adtak be, amiről úgy gondolták, jó fényt vet rájuk. Csakhogy megfeledeztek néhány, előzőleg mondott apróságról. Elvittem mindhármukat autózni. Külön-külön természetesen, és szándékosan az óbudai lakótelep, majd pedig a Rózsadomb felé. Mentünk végig a Bimbó úton, meg is álltam az épülő luxusvilláknál, luxus társaslakásoknál, bámészkodni. A lakótelepre a megjegyzésük: „De jó volna itt egy kégli!” A Rózsadombon: „Hát nekem ilyen az életbe nem lesz!” Mire én: „Okosan kell nősnülni”. Erre a 19 éves: „Én nem is fogom

alბérletben kezdeni! Minimum egy lakótelepi szoba a faterjáéktól, különben részemről oda a parti”. A 24 éves: „Ismerem egy elvált csajt, volt egy gyereke is, a kéglit neki ítélték, itt lakott a Raktár utcában a hetedik emeleten. Nem volt valami bomba ész, de hát az a kégli!” „És miért lett oda a parti?” „Nem feleltem meg a csajnak, mert épp autóra hajtott. Mármint autós férjet kerestem”. A 29 éves: „Ha már az ember egyszer ráadja a fejét a nősülésre és enged magát betörni, hát valamit valamiért! Ha egy mód van rá, én szeretnék egy lakást kapni nászajándékba. Átmenetnek megtenné egy lakótelepi is, de inkább egy ilyen luxus. Mondja, nincs magának ezen a környéken magányos nőismerőse?” — kérdezte a Bimbó úton. „Elvénne?” „Na hallja, ilyen környezetért az ördög öreganyját is!”

Lány legyen?

A 19 éves: Ezt hogy érti?

— Ahogy kérdeztem. Családi állapotát tekintve és egyébként is.

— Szerintem egy húsz év körüli csaj, ha az klassz, már lefele küldt néhány sráccal. Lehet, hogy van húszéves szűz lány, de az akkor azért szűz, mert olyan ronda, hogy nem kellett senkinek! Ezért nem ragaszkodom ahhoz, hogy tényleg lány legyen, csak hivatalosan. Legyen ez mind a kettőnek első házassága.

A 24 éves: Nem akarok hadakozni se egy meghalt férj megszépült árnyával, se egy valós elvált férjjel. Tehát se elváltat, se özvegyet nem akarok! Ha a kérdésben az is benne van, mert eléggé kétértelműen fogalmazta meg, hogy szűz legyen-e a jövőendő feleségem, akkor azt mondom: nem téma. Ha az, jó, ha nem, akkor se teszék szemrehányást. Én se élek remeteéletet, tőle milyen alapon követeljem meg, hogy apáca legyen? Ami volt, volt, az csakis és kizárólag rá tartozik. Még arra se vagyok kíváncsi, hogy hány sráccal feküdt le.

A 29 éves: Megcsavarta a kérdést, nem baj. Egy húsz éven fölüli, független, önálló, kereső nőtől szüzességet várni, illetve elvárni, a lehető legnagyobb marhaság! Az a férfi, aki ilyen követel manapság, fafejű, korlátolt, múlt századi gondolkodású. Hogy milyen legyen a leányzó családi állapota? Szerintem mindegy. Mert minden állapot-nak megvan az előnye is, a hátránya is. A hajadonnal, hogy mindkettőnek ez lesz az első házassága, jó is és rossz is. Mert egyikünk se ismeri a házasság buktatóit. Ha elválttal kerülnek össze, annak nagy előnye lenne, hogy ő már tudja, mi a házasság és esetleg épp a tapasztalatai birtokában könnyebben elkerülhetnénk a nehéz helyzeteket.

— S az özvegy?

— Jaj, azt ne! Semmiképp. A meghalt férj mindig megszépül és megjavul. Volt egyszer egy özvegyasszony ismerősöm, egy hónapig bírtam ki. Azalatt már a férje valamennyi anyajegyeről tudtam...

Az 1977-ben Magyarországon kötött 97 015 házasságból 77 755-ben a férfinek ez lett az első házassága.

A 77 755 nőtlen férfi közül	
hajadont vett feleségül	70 896
özvegyet vett feleségül	522
elváltat vett feleségül	6 337

A 77 755 nőtlen férfi közül 72 693 harminc év alatti volt.

(Demográfiai Évkönyv, 1977. KSH.)

Lesz-e maguknál egyenjogúság? Segít-e feleségének a házi munkában, gyermeknevelésben?

A 19 éves: Nem vagyok híve ennek a nagy egyenjogúságnak! Vannak női feladatok és vannak férfimunkák. Gyereket nem szülhetek a feleségem helyett. Nem tudok és nem is akarok megtanulni főzni, takarítani, mosni. A nehéz munkában, vagy ha beteg lesz és megkér rá, segítek neki. Csakhogy azt látom a haverok közt, hogy a nők nagyon el tudnak szemtelenedni és ki akarják használni a férjüket. Már van olyan haverom, pedig nem is rég nősült, aki meló után be nem jönne egy pofa sörre, a meccsken azóta színét se látjuk, rohan bevásárolni, megy haza főzni, szóval teljesen előnőiesedett. Én nem hagyok kiszűrni magammal, az szent.

A 24 éves: Úgy tervezem, hogy mivel ő is dolgozik, a házi munkákon is megosztozunk. Szívesen viszem el a ruhát a patyolatba, a bevásárlásban, cipekedésben is segítek neki. Ma már a családon belüli igazságos munkamegosztásra kell berendezkedni.

A 29 éves: Azt hiszem, ezt nem lehet előre meghatározni. Az együttélés során adódhatnak olyan helyzetek, amikor szerepet kell cserélni. Ha, mondjuk, a másik tanul, vizsgákra készül, vagy valami nagyobb lélegzetű munkán dolgozik, akkor az működteti a háztartást, aki jobban ráér. Vagyis, ha a feleségem tanul, vizsgázik, akkor én. Egyébként ki-ki csinálja azt, amihez jobban ért. Nem zárkózom el a házi munkától, de szerintem a minimálisra kell csökkenteni. Vacsorát például nem kell főzni. Persze, ez egyértelműen pénzkérdés. Azt semmiképp sem engedem, hogy a házi munka elhatalmasodjon rajtunk, és elvegye az estéinket, a hétvégeket.

Mi a véleménye a válásról?

A 19 éves: Bele kell kalkulálni az életbe, nincs mese. A legtöbb embernek nem sikerül az első házassága.

— Mit gondol, miért nem?

— Nem volt szerencsésük.

— Maga tehát számít arra, hogy nem sikerül a házassága?

— Nem nagy tragédia. Főként, ha nincs gyerek.

A 24 éves: Sajnos, számolni kell a válással. A szüeim pokoli rossz házasságban éltek, hárman voltunk gyerekek, miattunk nem váltak el. Végigfúlódtak egymás mellett húsz évet. Amikor a legkisebb húgom is leérettsgizett, elváltak. Azóta anyu férjhez ment, apu megnősült és mindketten boldog házasságban élnek. Bár korábban elváltak volna! A rossz léghő, a feszültséget nagyon megérez-

tűk mi, gyerekek, velünk tettek volna jót, ha időben különmennek. Azt mondom, inkább a válás, mint az együttélés pokla. Azt nem hiszem, hogy bárki is úgy álljon az anyakönyvvezető elé, amikor házasodik: legfeljebb elválnak. De azért gondolni kell rá, esetleg az lesz a vége...

A 29 éves: Nem szeretnék válni! Persze, ki szeretne? Ki indul úgy egy házasságba? Néhány munkatársam romlófélben levő házasságát és válását végigasszisztáltam, pokoli volt, pedig nem is én voltam a szenvedő fél. A válás erkölcsileg, idegileg, egészségileg, anyagilag, teljesen tönkreteszi az embert. A gyerekeket is rettenősen sajnálom. Tulajdonképp épp a sok válás riasztott el eddig a házasságtól. Az az érzésem, túl könnyen válunk. Nem is egy esetben komoly indok nélkül, az első összekoccanáskor kimondják: nem kínlódom veled tovább! Aztán a „súlyos” problémák a második házasságukban is előjönnek. Épp úgy baj van a pénzzel, a megértéssel, a hűséggel, mint az első házasságukban. Másodsorra mégse szaladnak a bíróságra! Ehelyett leülnek és megbeszélik az életüket... Szerintem alaposabban kellene megfontolni mindkettőt: a házasságot is, a válást is.

Íme három fiú felfogása, véleménye a párválasztásról, a házasságról.

A legidősebb tiszta ügy. Egy kiforrott ember véleményét olvastuk. Aki kicsit már kiábrándult, kicsit meg is csontosodott, de ismeri önmagát és tudja, mit, mennyit várhat a másik embertől. Egyébként Krisztián Ferencnek hívják, magassága 180, súlya 72 kg. Haja fekete, szeme fekete, bal arcán három anyajegy.

A középső fiút Kovács Pálnak hívják. 170/59. Haja barna, szeme zöld, arca ovális. Őt épp annyi idő — vagyis öt év — választja

el Krisztián Ferencről mint a legkisebb fiútól. Mégis, a „nagyobbhoz” áll közelebb. Sokat látott, hallott, tapasztalt már ő is, de benne még van illúzió. Valószínű, nem fogja elhamarkodni a házasságát.

Nem így a harmadik, a tizenkilenc éves. Aki önmagát már érettnek tartja a házasságra, csak éppen mindaz, amit elmondott, az ellenkezőjét bizonyítja.

A házasságkötés előtt „három-négy hónapi ismeretség elegendő”. „A házasság két egymást szerető ember együttélése”.

Mi az, ami elengedhetetlen a házassághoz? — kérdésre a válasza: „Szerelem, szépség, hűség”.

„Akit én elveszek, az olyan szép lesz, hogy ha megyünk az utcán, a hapsikat az irigységtől kitöri a frász”.

Nem segít majd a házi munkában, mert „nem hagyok kiszúrni magammal”.

Véleménye a válásról: „Nem nagy tragédia”.

„Miért nem sikerül sok házasság?” kérdésre a válasza: „Nem volt szerencsénk”.

Ha ő, a 19 éves, szőke hajú, kék szemű, szeplős arcú Kiss Péter ma, vagy holnap találkozik azzal a lánnyal „aki olyan szép, hogy ha megyünk az utcán, a hapsikat az irigységtől kitöri a frász” és három-négy hónapi ismeretség után feleségül veszi, szinte bizonyos, hogy nem lesz szerencséje.

Nem lesz, hát nem lesz. Ő akarta — mondhatjuk.

Igen ám, csak hogy 1977-ben az összes házasságok 7,9 százalékát — 7653-at — a Kiss Péterek kötötték. A 19 év alatti „férfiak”.

Sulyok Katalin

Hazardjáték

Szokrát dobál az áprilisi nap, hajnali párak hizlalják és fényesítik a legelő gyöpét. A domb térdéig őszi vetés nyújtózkodik fel, mint zöld takaró. Zsenge búzaszálak mártóznak a tavaszi fényben. B. Lászlónak, a termelészövetkezet agronómusának, aki e látvány kedvéért cipelt a meztelen magaslatra, minden oka megvan a lelkesedésre. Körbenéz, leheveredik a hűvös földre, fogai között fűszálat rágcsál, kóstolgat.

— Az első csatát megnyertük, a tél alig okozott kárt — mormolja szájában a zöld ízzel, s szeme elé tavalyi képek tolongnak. Egy éve a k.-i közös gazdaság vezetői káromkodva tértek vissza a korai határszemeről. A fagy futballpályai területeken végzett a vetéssel, száz hektárt kiszántottak, nem győzték a felülvetést. Az izgága természet egész évben keserítette életüket.

— Hányszor elmondtuk már: a mezőgazdaság műhelyének se oldala, se teteje. Ki biztosítja, hogy az elszört mag kikel, felcseperedik, beérik? — kérdezi B. feltápáskodva a mezei csendélet közepén. — Minden lépésünk kockázattal jár...

Két évtized példáit sorakoztatja fel igazának bizonygatására. Esős heteket betakarítás idején, amikor a kombájnok órákat mehettek, s a cukorrépaszedő gépeket gyárag munkásai helyettesítették. A fél országot megkörnyékezték a már mindenütt félredobott kéziszerszámokért. Gumicsizmákért, köpönyegekért szalajtották az anyagbeszerzőt. A növényvédelem elvégzésére érkezett helikopter a szél miatt csak ácsorgott, s a gyümölcsösben hiába füstöltek szalmamaglyakkal, a rózsaszín virágszirmok dermedten hullottak alá.

— Az állandó izgalom a termésért velejárója hétköznapijainknak. Ha minden simán menne, talán a szakma szépsége is megfakulna — magyarázza az agronómus.

Elhajtunk a szakosított telepre is. Az elletőistálló patikatiszasságú. Az infralámpák fényében néhány napos rozsdásbarna foltos borjak sütkéreznek, jámborul bámészkodnak a fehérköpenyesekre. V.-né, az idős gondozó előbb megitatja a szomjas jószágokat: — Az imént járt itt a doktor úr! Mindent rendben talált — lelkesedik az agronómus előtt.

— Elegendő egy parányi kórokozó, az állategészségügyi előírások megsértése, és milliók veszhetnek kárba — érzékelteti B. a kockázat mértékét a kerítésen belül. Egy ilyen nemkívánatos esemény az egész gazdaság biztonságát veszélyezteti.

A gondozóasszony még emlékszik rá, harminc-negyven éve, karácsonykor „aprószenetek” jártak a faluban. A pásztorok vesszőnyalábbal kopogtattak be a portákra. A gazdaasszony annyit húzott ki belőle, ahány tehén akadt a háznál. Megcsapkodta a csordás lábszárát, aki ugrándozva kiabálta: „Ugró legyen a kisborjú!” Az agrármérnök elmosolyodik a homályba merült szokás felidézésén... Tavasztól őszi villanypásztor őrzi a marhákat, a borjúelhullás pedig elenyésző.

— A tébécé, brucellózis ismeretlen fogalom nálunk. A leadott hízők a legjobb minősítést kapják — dicsekednek a telepiek.

A termelészövetkezet elnöke is magasztalja az állattenyésztőket.

— Derék emberek! — mondja. — Én nem az időjárást tartom a legnagyobb rizikónak, hanem az embert. Ha sikerül traktorosokat, fejszőket céljaink szolgálatába fogni és mozgósítani, tőlünk zuhoghat, fagyhat, jöhet az aszály. De egy-két ember szaván még nem lehet várat építeni... Azt szeretnénk megértetni mindenkivel, hogy jelentősége van a legapróbb tévedésnek is, a kár, még, ha száz forint is, valamennyiünk vesztesége...

Az egyik kiváló erőgépező hazafelé menet betért a kocsmába. Sebtiben lehörpintett két kisfröccsöt, s nehogy rendőrökkel találkozzon, dülőúton igyekezett tovább. Balszerencséjére árokba csúszott, s bár a gépnek baja nem esett, a gazdaság vezetősége példásan megbüntette.

— Fájt a szívem, hiszen a legjobb brigádvezetőnkől volt szó, de kivétel nincs. Ebben a gazdasági helyzetben a mérce mindenre egyformán érvényes — kommentálja az esetet a tsz-elnök.

Reggel fél ótkor bekapcsolja a rádiót; mert hiába tartja a legnagyobb kockázati tényezőnek az embert, az időjárás mégsem lehet mellékes. Hallgatja, aznapra mit ígér a meteorológiai intézet.



A város újjáépített terén a pad körül tucatnyi tizenéves szorong. Kora délutáni langyos szellő csimpaszkodik loboncaikba, csik-

landozza a srácokat, akik ügyet sem vetnek rá, belemelegedtek játékukba. Snóbliznak. A tömszi szőke a szővivő, kotorászik rövid bőrkabátjának zsebében, hangosan csörgeti a pénzdarabokat. Ökölbe szorult kezek lendülnek előre, mint egy titkos eskü alkalmával.

— Hé!

— Ne röhögtes! Ez csak kettő.

— Snóbli! — rikolt diadalittasan a szőke. Az utána következők elvetik korábbi tippjeiket, ajkaik lassú mozgása jelzi, hogy számolnak. Végül kinyílnak a kezek. Senki nem talált. A szőke fiú izzadt tenyerében egyetlen pénzdarabot szorongatott. A többiek ránéznek és lassan ocsúdnak. A blöff sikerült. Hahótában tör ki a társaság.

Először nem értik a kérdést. Kockázat? Ez is valami hazardjáték? Hányan kellene hozzá? Dobókockával játsszák? Elmés kérdéseket röppentenek fel viharászva.

— Én mindennap rengeteget kockáztatok. Tessék elképzelni. Sz.-ből járok be autóbusszal. Ki vagyok téve a közlekedési baleset veszélyének! Ha meg az órára nem készülnék, a fizikatanárunk kíváncsi kérdéseinek. Ebédkor az ételmelegedésnek, a tornateremben a bordatörésnek. Az egész életem egyetlen nagy kockázat — hadarja sajnálkozva a negyedik szakközépiskolás, s társai hirtelenjében nem is tudják, komolyan vegyék-e szavait.

— Szerintem az a legnagyobb kockázat, amikor veszek két mozijegyet, s a csaj nem biztos, hogy eljön — hangzik az újabb válasz.

— A zugpálínkaforrás!

— Nekem az elégtelen, mert búcsúzatok a heti zsebpénzemtől, s kétségé válik a nyárra beharangozott lengyelországi kirándulás...

— Kockázatos dolog az egyetemre jelentkezés is. Az ember hónapokig készül, kimarad a legjobb bulikból, elkerül a barátai, szakít vele a barátjáné, s még csak azt sem tudja biztosan, megéri-e vállalni az áldozatot. S, ha nem vesznek fel? És jövőre sem? — kérdezi a társaságból az egyetlen rövid frizurás fiatalember. Kezében zavartan csörgeti az aprót, félreérthetetlenül célozva arra, hogy mielőbb szeretnék folytatni kedvenc időtöltésüket.

— Másra gondoltam. Komolyabbra. Mondjuk egy ipari nagyüzemben mit takarhat ez a szó, vagy társadalmi méretekben?

Elhallgatnak és csodálkozva néznek, mint-ha matematikaórán a legnehezebb képlet levezetésére szólították volna föl őket.

✱

A b.-i vállalat művezetője H. Sándor viszont készséggel kitarja gondolatait.

— Menjünk innen, a fülkébe! — kiabálja a hangzavarban. Kalapácsok puhognak, beremegnek a csarnok zömök tartópillérei, csiszológépek egyengetik a fémvarratokat. Az ablaksor mellett hegesztőpisztoly szikrái rakétáznak, mintha feldíszített fenyőn gyújtottak volna csillagszórót. Keskeny betonösvényen jutunk el a fémdobozig, amelynek szigetelt falai elnyelik a zajt.

— Írják az újságok, harsogja a rádió, pártkongresszuson is hallhatta, aki figyelt: határainkon túl úgy alakultak a dolgok, hogy ha tetszik, ha nem, saját bőrünkön is érezzük. Össze kell húzni a nadrágszíjat, s törni a fejet, mit tehetünk, hogy a népgazdaság kiálaljon a nehézségekből — magyarázza, s ledobja magáról poros kék köpenyét. A kalitkában nagy a hőség.

— Szigorúbbak a közigazgatási szabályzók, takarékoskodnunk kell anyaggal, energiával, munkaerővel, de több és jobb terméket várunk a gyártól, a dolgozók nagyobb jövedelmet, nyereségrészesedést... Itt lép be a kockázat, mint annyit emlegetett fogalom! Elmondom én mit jelent, egy mondatban: olyat termelünk, amiért sorban állnak a világpiacra — mondja óvatos mosoly kíséretében, mintha arra gondolta, hol tart még ehhez képest a magyar ipar, a b.-i vállalat.

— Ilyen egyszerű a recept?

— Fenét! — legyint a levegőbe. — Ehhez feltételek kellene. Sok pénz beruházásra, új gépekre, s a fejekben is tisztázni kell jó néhány dolgot...

A művezető kuckójának maszatos üvegablakán álmos legyek mászkálnak. Odaátrol a csarnok panorámája tárulkozik elének, mint-ha a televízióban gyári riportfilm kísérő képkockái peregnének. Vékony, szürke porfelhők szállodgálnak, villamos targoncák szánkáznak a térétonon. Az útnak kijelölt szakasz mindkét oldalán munkások igyekeznek. Készülnek a rakodólapok, konténerek, bánya berendezések. Alumíniumból.

— Nyugodtak vagyunk! — szögezi le H. — Már a hatodik ötéves tervre is biztos piaccal rendelkezünk, s ezzel minimálisra csökkent az ésszerű kockázatvállalási kényszer. Ott nincs szükség merészségre, ahol évekkel előre képesek gondolkodni, felméri a lehetőségeket, s persze megbízható partnerek...

A megbízhatóság mércéje a határidők betartása mellett a minőség. A szomszéd gyárban már addig eljutottak, hogy a Svédországból érkezett alapanyagot minőségi kifogás miatt visszaküldték. Ezzel vállalták a reszkirt, hogy esetleg elesnek egy szállítótól. De a svéd cég előtt még inkább növekedett tekintélyük.

— Újabb üzlet. Soron kívül kérték ötszáz Ikarus-autóbusz-ajtó készítését. Dehogyan szerepelt ez éves tervünkben! A rugalmasság osztogatja a parancsokat, hogy akár havonta más termék gyártására álljunk át. Ahogy a vevő óhajtja. Lehet akkor nálunk kockázatról beszélni? — elmélkedik a művezető, s újra öltözködni kezd.

Úton S. felé betoppantunk az n.-i ipari szövetkezetbe. A falu közepén még a régi telephely. Bokáig ér a sár, pedig hete, hogy szem csapadék nem hullott. Az udvar szegletében R. Lajos integet szaporán. Munkahelye nem nagyobb háromszor négy méternél. A döngölt földpadlón ormótlan üst áll, olvasztott fém rottyog benne. Alulról vastag falát lángnyelvek nyaldossák. R. betanított munkás, tizenhat éves kora óta dolgozik a szövetkezetben.

— A selejtet kotyvasztom — dünnyögi, s megpiszkálja a kád különös tartalmát. — Nem dobunk ki egy kiló vasat sem, a MÉH-

nek sem kótyavetyéjük el. Ha nem sikerült a termék, idezúdítják hozzám, ismét nyersanyag lesz belőle...

A technológia század eleji, vicik-vacak, meglehet, attól is ősbibb. Fazola Henrik különben alkotmányban erjeszthette a vasat, de az n.-iek nem válogathatnak. Nincs miből.

— Azt is mondhatnám: máról holnapra élünk! Hiánycikkeket gyártunk, ezt várja tőlünk a népgazdaság. A nagy ipari üzemeknek erre berendezkedni luxus lenne, s persze nem is nyereséges. Azt hiszi nekünk az? — kesereg a szövetkezet elnöke. Fiatalember, nagy munkabírású, még a tavalyi szabadságát sem vette ki.

— Főnök! A vasútra visszaküldtek egy vagon szeneskannát. Nem vették át? — állít be a műszaki vezető.

— Mi az istenért! — fakad ki a másik. — Kaptunk értesítést?

— Egy sort sem! A MÁV-tól szóltak...

— Eredj, nézd meg! — hangzik el az utasítás. aztán az elnök újra felém fordul: — Ha nem kapunk pénzt érte, üres lesz a dolgozók fizetési borítékja...

Az új telephelyet megyei támogatásból építették. Korszerű csarnok, de a gépek felszabadulás előttiek. A szövetkezet vezetői kilincselnek, kérvényeket írnak segítségért. A műszaki szakemberek nem ajánlkoznak ilyen helyre. Hiányoznak is az ötletek, nem rajzanak okos kezdeményezések. Hogy jövőre mit termelnek, még sejtelmük sincs róla. Az n.-iek kockáztatnának — ha lenne mit!

✱

A megyei tanács építési, közlekedési és vízügyi osztályának vezetője említette, hogy a megyében található a kőműves kisiparosok egynegyede. Közben a családiház-építők panaszkodnak, könyörögni kell, hogy valaki felhúzza a falakat. Leginkább a szabad szombaton, vasárnap maszokolók jöhetnek számításba.

— Összeállunk öten-hatan, adjuk a siknyikeket is. Fixösszegben egyezünk meg. Mi is jól járunk, a gazda is — avat be a kontárkodás részleteibe M. Kálmán, az állami építőipari vállalat kőművese.

— És, ha feljelentik?

Megrándul a válla. — Jelentsenek! Ennyit igazán vállalhatunk..., s persze van miből kifizetni.

— Engem nem zavarnak a kontárok. Míg az ipart ki nem váltottam, magam is csináltam. Nehogy azt higye valaki, hogy az iparosnak fenéig tejfel az élete — mondja D. István.

Mesékbe illő elképzelésekkel vágott neki, majd ő megvalósítja az igazi magánvállalkozást. Tervet szolgáltat, beszerzi az anyagot, helyszínre fuvaroztatja, felépíti a házat, s aztán átadja a kulcsot, zsebvágja a munka díját. Hamar elhervadtak reményei.

— Az elején, egy hétvégi háznál vállaltam ezt a kockázatot. Ráfizettem, mert a szervezés elvitte az időmet. A TŰZÉP-telepeken kinevettek, mit akarok én? Cementet? Grendát? En meg csúszópénzt nem adok, így is akkora a rezi, hogy alig marad belőle a családnak. Két állandó emberrel dolgoztam. Most egyedül, hét végére fogadok fel segítőköt...

— Kontárokat?

— Ühüm. No, ezért nem zavarnak engem! — jegyzi meg bölcsekedve, s a téglarakáshoz ütogeti a kanalat, hogy letisztogassa a habarcsmaradékoktól. Beesteledett. Az órája a nap állása.

A megyeszékhelyen L.-t a legjobb villany-szerelőként emlegetik. Speciális gépekre szakosodott, nem sajnálta a fáradságot, hogy az ehhez szükséges ismereteket elsajátítsa. ÁFÉSZ-ek, vendéglátóegységek kötöttek vele szerződést, híre háromszáz kilométerre is eljutott. Műhelyében kibevezett kávéfőzőgépek, színes vezetékdarabok, ellenállások szanaszét.

— Sok volt a munka! Belefáradtam — sóhajtja. — Inkább átpártoltam az állattenyésztésre...

Kertje végében épített ólakat, gépesítette az etetést, kiszuperált személygépkocsin szállította közületektől az ételmaradékot. A szomszédok bejelentésére a tanács felszámoltatta a hizlaldáját. Méregbe gurult, a város szélén egy elhagyott istállóban rendezkedett be, s évente több mint száz sertést ad le.

— Irigyelnek, de fogalmuk sincs róla, mennyi vesződéssel jár. A rizikóról nem is beszélve. Az oltások több ezerbe kerülnek...

Készülődik sertésfarmjára. Nyugdíjast fogadott fel az állatok ellátására. Egyedül nem bírja.

✱

O. Józsefet az NSZK-ba küldték, tanulmányútra. Titokban pályázott a megbízásra, de a hír hallatán kissé elszontyolodott. Felesége benn feküdt a kórházban veszélyeztetett terhességgel. Elballagott dr. T. Györgyhöz, aki már hónapok óta kezelte az asszonyt.

— Nyugodtan utazz el! Nem lesz semmi probléma — nyugtatta meg a nőgyógyász O.-t. — S, ha hazaérkezel, már egy kisfiú is gügyög rád.

Az orvos akkoriban nehéz heteket élt át. Apját nemrégén fuvarozta fel a fővárosba kivizsgálásra. Mielőtt visszahozta volna, hosszasan elbeszélgetett kollégájával, aki tájékoztatta, hogy az idős ember betegsége gyógyíthatatlan, s kevés ideje van hátra. T. sejtette, de nehezen akarta hinni. A kórházban igyekezett mielőbb végezni dolgával, aztán rohant haza, hogy vigasztalja, jobb kedvre derítse édesapját.

— Nyugi öreg, semmi baj! — biztatgatta elfojtva a benne dúló érzéseket.

O.-né naponta többször is meglátogatta. Nehezen viselte a terhességet, biztosak voltak benne, hogy a szülésnél komplikációk várhatók. Még a férjének sem mondta meg, minek nyugtalanodjon külföldön. Eppen a röntgenfelvételeket hasonlítottatta, amikor asztalán csörgött a telefon. Remegő kézzel nyúlt utána, mintha előre tudta volna, miért keresik.

— Meghalt apa... — suttogta egy elfojtott hang a készülékbe. A doktorral megfordult a szoba. Úgy érezte, idegei felmondják a szolgálatot. Lenyelt két pirulát, és kába fejjel hazatámolygott... A temetés után infarktus gyanújával került ágyba.

Két nap múlva az esti órákban keresték a kórházból. Bocsánatkérések közepette tudatták, hogy O.-né bevitték a szülőszobába, s bár közölték vele T. doktor állapotát, kérte, hogy üzenjék meg neki, bízik benne.

— Mit csináltam volna? — kérdezi T. György az eset felidézésekor. — Feltápaszkodtam, öltözködni kezdtem, bementem a kórházba.

Átvetközött, bemosakodott. Kollégái figyelmeztették: — Gyuri! Ilyen kockázatot nem vállalhatsz! Magad sem vagy egészséges...

Felfeküdt az EKG-re. Állapotát kielégítőnek találták, besétált a szülőszobába. O.-né egy mosollyal nyugalomra intette, az asszony hálás pillantásokat vetett feléje. T. doktor érezte, egész testét forróság önti el, a verejtékcseppek keskeny patakokban futkároztak hátán. Végtagjait villamos szorongás járta át. „Nem lesz semmi probléma” — ismételtette hangtalanul. Az egyik percben a szülő nő szív működését nézte, a másikban sajtóját ellenőrizte az elektrokardiografon. Akkor könnyebbült meg, amikor felbőgött a kisfiú, s látta, hogy édesanyjának sincs semmi baja. Kitántorgott a folyosóra. Hazavittek.

Mostanában a doktor, O. József és fia egymás mellett ülnek a labdarúgó-mérkőzésen.

M. Szabó Gyula

Kormos tükörcserepek

„...mert semmi idő nem csiszol semmit hamissá az élet fontos sarkain.”

Kormos István családtagjai, közeli barátai, neveltjei úgy vélhetik, hogy két hosszú év és annyi megrendítő búcsúztató után róla, érte szólni nincs, nem lehet jogom, hiszen „egyetemének” csak levelező hallgatója, s hét-köznapjainak csak távoli tanúja voltam. Mégis, miként a gyászoló gyűlekezetben hátul álló szegény rokon, elmondom, ami keveset életeről, haláláról és feltámadásáról tudok.

Sorsát tükörben felvillantani nincs hatalmam, a lébenyi szárnyasoltár versmását megfestenem, kifaragynom sem, csak annyit tehetek, hogy fölmutatom ezt a három, bánattól kormos tükörcserepet, amelyek talán megőriztek valamit belőle, aki — Fodor András Füleprekviemjének számomra ráillő szavaival — „eleven arccal, ernyedetlenül /jár föl-alá/ az én időmben mindörökké”

Hogy magamutogatássá ne fajuljon az első, még életéből származó emlék, s egyúttal megpróbáljam távol tartani a közelgő ellágyulást, hadd idézzek előljáróban néhány sort Pomogáts Béla tanulmányából, amely a *Napjainkban* jelent meg: „... a fiatal költők... tőle tanulták meg a szavak súlyát, a tiszta képek szeretetét. Mit adott, mit adhatott Kormos István, mint költő, mint mester nekik? Mindenekelőtt nyelvi biztonságot, azt, hogy a pontos szó, a pontos kép és a pontos versszerkezet a költészet soha el nem évülő követelményét jelenti. Követelményt, amely egyszersmind költői kultúra, sőt talán ennél is több: költői morál.”

„Egy ilyen költői moráleckét szeretnék itt felidézni. 1977 tavaszán három verset vittem Kormosnak a Móra Kiadóba: a neki ajánlott „Károlymajori muzsikuskok”-at, a „Válasz Divinyi Mehmed írigyének”-et, s a „Két mese két időben” címűt. Leültetett, s ideges feszkelődésekre ügyet sem vetve (a kevesek közé tartozott, akik a szerző jelenlétében is tudnak, sőt szeretnek verset olvasni!) belemerült gépiratban is mindig ákombákom írásaimba.

Szép... — mondta a „Károlymajori,-ra, majd minden átmenet nélkül megkérdezte: Mondja, horgászott már maga valaha? Pironkodva bevallottam, hogy horgászbotnak soha színét se látam, s a bolti halasmedencét is nagy ívben elkerültem.

Mint kiderült, a harmadik vers, a „Két mese két időben” apró, rejtett pontatlansága miatt faggatott. Az eredeti szöveg így hangzott: „citromkarikák úsztak /teámban néhanap/ Más-hol-országból/ csalizott/ sárgahátú/ halak”

Végül, némi keserves töprengések után rávezetett, mint egy kicsit együgyű, de fejlődőképes óvodást, a hiba nyitjára. „Gondolkozzon” — biztatott türelmesen — „... a halak csak dögölten lebegnek a felszinen, vagy ha mégis élnek, akkor sem a hátukat mutogatják. Ráadásul a félbevágott citromkarika egyik oldalán olyan kepek, mint egy ponty hasa.”

Azóta sárgahasú citromhalak úsznak a teámban, s a versben is, amely alá legszívesebben odaírnám: javított: Kormos István.

A második, legfeketebb tükörcserep már halála után akadt a kezembe. 1979. tavaszán a Gödöllői AFÉSZ-Áruházban, egy „LEERTEKELT” feliratú kartondobozba hajítva találtam rá az „N. N. bolyongásai” piszkos, tépett, a végsőkig — tíz forintra — leárazott példányára. Nagy László műfordításkötete, a *Sólymok vére* és néhány elavult közgazdasági kiadvány társaságában.

Utolsó huszasom felén — a többi útiköltségre kellett —, hazamentetem az „N. N.”-t, az otthoni többi példány mellé, a másik kötetet fájó szívvel sorsára hagyva.

Ekkor éreztem Kormos István halálát először valóságnak, s ekkor éreztem először azt, hogy róla írnom előbb-utóbb elkerülhetetlen.

✱

Születék... kínzatak... meghala... s végül feltámad. Feltámadása halála második évfordulóján történt, vagy ha korábban, számomra akkor lett bizonyosság. Eppen ma hat napja, hogy szülőtte földén barangolva, azaz — kormosi pontossággal —, inkább rossz cipőben, hólyagos lábbal csoszogva-sántikálva, tanúja lehettem ma is világokat varázsoló hatalmának.

Kezdem azzal, hogy a Kormos-emléktúra résztevői sem gyászosak, sem ünnepélyesek nem voltak. A lébenyi templom előtt jutott eszembe, hogy leginkább a „Canterbury mesék” vidám, csevegő zarándokaira emlékeztetünk, s az ő kedvéért, neki, az ő bravúros fordítását dramatizálva anekdotázunk-ágálunk a Szigetköz forgószínpadán.

Kivételt talán csak a Héderváron töltött félóra jelentett. A romladozó kastély parkjában és szobáiban mindenki elcsöndesedett kissé.

Ott értettem meg, hirtelen-váratlanul, hogy halála nem-halál, mert ho-

gyan is lehetne halott, az, aki egyetlen, mástól sose hallott szóösszetétel-lel maradéktalanul képes feidézni egy valóságos színhelyet, ezúttal éppen a hédervári kastély szobáinak és kútszerű, belső udvarának tompa, sűrű növényi zöldjét.

„A megtalált mohahomály” — ez lehetne a címe ennek a töredéknek.

Ugyanaznap délelőtt, a testvéri költőbarát versértelmezését hallgatva még elhittem, hogy a mohahomály lehet a megcsodált mélytengeri filmek zöldje, vagy a valóságban is látott óceán, ma azonban már tudom, hogy a „Ház Normandiában”, és a jóval korábbi, több, mint egy évtizeddel a franciaországi élmények előtt született „Vallomás régholt költő hangján” mohahomály a gyerekkori Atlantisz megmentett darabja, az öröklétebe emelt Hédervár. S ha a lebombázott pesti bérház udvarának (Egy hajdan elrepült ház), „kenyér, kenyér, kenyeret” kiabáló biciklis pékje a távoli otthon hírnökeként felbukkanhat a normandiai dombok élén, miért ne költözhetne a dunántúli kastély szobáinak szorongó, nosztalgikus homálya egy szerelmi tragédiát vagy legalábbis elválást sejtető tengerparti ház falai közé? Meggyőződésem, s az előbbi állítást megerősíti egyben, hogy a normandiai vers „igen, sohá”-t suhogó, baljós denevérei ugyancsak innen, az Estével és a szerelemmel való első találkozások színhelyéről röptek át francia földre...

✱

Ha e három tükörcserepet nem csiszolta hamissá az idő, az is egyedül az élő Kormos István érdeme; amit irtam és frunk, egykor volt kölkei, lehet suta és töredékes, mint ez a néhány sor, de pontatlan és hazug soha.

Köszönjük.

Petróczi Éva



Veres János

Himnusz

Ó lányok, lányok, nagylányok,
tövis közt nyíló virágok,
a blúzt s a ruhaszövetet
majdnem kibőki melletek,
de így szép a lét, ez a jó,
véremnek éppen ez való —
fekete harisnyakötőt
és műszempillát viselők,
presszóasztalnál tréccselők,
erkélyen meztelenkedők,
ó lányok, lányok, nagylányok,
váltátok meg a világot,
parjpatok a kerékpár,
hajatok könnyű szélben száll,
baljósan szürke hajnalok
ne fogjanak ki rajtatok —
Mozi előtt várakozók,
erdőszélen sátorozók,
biológiát magolók,
piros autókról álmodók,
szatyorral vonathoz futók,
Mikszáth regényét lapozók,
feszes nadrágban feszítők,
hivatallépcsőn lihegők,
fatányért, iccét, nyüstölköt
csak múzeumból ismerők,
beat-zenét buzgón hallgatók,
térdetekkel hivaikodók — —
ó lányok, lányok, nagylányok,
megszédít ringó járástok;
ál-aszkéták s hoppmesterek
szemétől ne reszkessetek,
ne egye köd a vágyatokat,
mint óriás a bárányokat — —
Arasznyi-szoknyás jötevők,
bokorban hanyatt-heverők,
tömegben hozzám-tapadók,
strandhomokban fagyvaltozók,
gép mellett gyöngyöt izzadók,
kapanyelet cirógatók,
vasárnap kiöltözködők,
sztárfotókban gyönyörködők,
obsitost hőssé hevítők,
látköröm benépesítők,
akárhogyan is: éljete!
s hadd éljek én is: köztetek!
ha kell, a világ peremén,
ha kell, tengerek fenekén — —
Gyümölcsbe mohón harapók,
ingnyakon rúzsfoltot hagyók,
sarat arannyá nevetők,
okos szemmel kötekedők!

Lakodalmatok ünnepén
szálljon belétek égi fény,
tündérré fésülködjete,
tüzesen tündököljete,
s őrizzete új Veszta-lángot,
mint tűzhelyét a nagyanyátok

Magányom Muhi-pusztáján
legyete ékes szivárvány.

Jácintot viszel

Elmégy hát te is, cimborám,
haugod az alkony elragadja.
illettünk egymáshoz, akár
a törött korsó két darabja.
Mily tömegvonzás titkai
rendelte mellém? milyen árnyak?
öröm volt lépted hallani,
szívedtől nyerni olajját.
Szerencsénk nem volt, csak borunk
— ha tellett rá —, s egy lány
szavára

aranyba vonta homlokunk
a képzelet vad boszorkánya.
Sasokkal egyálmuk vagyunk,
s görcsben pihentünk, mint a bénák.
hű csőszként őrizte agyunk
a legjobb ősök hagyatékát.
Országunk volt a zsenge rét,
az est kitárta pipacsfátylát,
köszöntek sudár jegenyék,
lila felhőkre kúszó fáklyák.
Nem néztük zöldnek, ami kék,
vérünk morzsáért nem esengett,
a róza tömött, szép fejét
kértük s tág, parttalan szerelmet.
Billegtek ezüst levelek,
szellő tolult a rétre hűsen,
a vízen fény-híd remegett,
s mögöttünk Villon járt a fűben.
Éjféltkor régi rémmesék
vijjogták be a hamvas csendet,
üregek nyíltak szerteszét,
mész-színű gőzük ránk-sistergett.
S mint forróövi vadvirág,
mit pokolszívű sugár éget,
úgy nőttek bennünk új csírák,
újnál is újabb tünemények.
Most útrakelsz, hív kékes éj,
jácintot viszel kék szemedben,
kívánom: biztos célhoz érj,
sebek rózsája ne keressen.
Sarat ritkít a lópata,
fekete varjú száll fölöttem,
utánad nézek, mint a fa,
mely megreszket a fehér ködben.

Petróczi Éva

Rozmaring

Nekem nem a pálma,
a halk-szelíd,
de az illatos-szürös
rozmaring

a húsvéti feltámadás virága.

Hogy el ne hagyjon
a megharcolt kegyelem,
rozmaring,
cserépnny kertem

Életfája, maradj velem.

Zonda Tamás

Kirándulás

háborús helyekre

(Káprások)

Dombok, varjak beszélhettek
ez már a béke,
fűszálakba hajolva hallgathatom
most elvert idejű fényképek
sárga meséit.
Ez már a nap melege
nem a torkolattüzeké
a futóárkok
vonása is csak gondolat
zubbonyokat viasz koponyákat
is hiába keres
a hajnal hűs zúzmarával.
De emlékszem gyermekkoromra
itt még megbotlottunk a kiálló
kezekben, csorba fegyverekben
és az árkok toroka skalpokkal
aknákkal terhesen leselkedett
felhőtlen lépteinkre.
De a pattanó idő
szallaga nem múlik homlokomról:
azok a kezek még kinyúlnak,
divatos cipőm után néznek
elhiszik fanyar csalánba
temetkező arcomat
a varjak szememet kívánják
s kedvemet bodza-virágok
pergetik kormos nedveikben...
Ezen a sustorgó szítáló
mézünnepevény mondom:
legyen rendezett a dolgunk
de nem szerkesztett, kimért,
a boldogság feszes, nyugtalan
ahogy a Káprások nyugalma is
a béke és a pusztulás összege.

Szalmakomiszár

M. múlt századi magyar drámaíró — kinek Tragédiáját minden magyar színpadi mű közül a legtöbb nyelvre fordították le — apokrif elmékedései, Pestre, az 1861. évi országyűlésre utaztában, ahol is a felirat vagy határozat kérdésében, valamint a nemzetiségek ügyében készült gyűjtő hatású szónoklatra; följegyezték, milyen eredménnyel, de hol vannak már fölünk — Kedves Olvasó! — azok az idők.

Motó: „De legalább céljaink legyenek nagyok.” (Bretter György)

I.

Álom
 Álom
 Én Endymion kegyeltje
 Zajgás, kuszált képek;
 eloldódni;
 kötetlenül;

Ismeretlen meghatározottságban lebegve; bár itt is bizonyos törvények szerint, miket sejtteni vélsz de nem mondatnak ki — az álom titkolódzása. Rejtve előlünk a törvény, miközben biztos tudomásunk van hatásáról, az erőről, amely most vákuumot teremt, lebegtet, s nem engedi fellebbenteni a képek kárpitját. Mintha tarkód mögött játszódnának az események, de te csak az árnyékát látod. Mint megbomlott teátrum színjáték. Boldog révület mégis. Mert az egész ellenőrzésed alatt, mintha a kakasúll magasából néznéd. De te más vagy mint a többi néző: inkognitód titka — az alatt folyó játék irányítása. Magad sem tudod hogyan, de a szálak mind a te kezében csomódnak, holott alatt te is ott vagy a játékban. Alteregó az, vagy te magad? te, Endymion kínzóitja, misztikus, spirituális kettőződésben; hisz álmodik amaz is, mint én itt. Legyetek éberek — óv a görög, míg maga is az álmára figyel, s mondom én is, bár nem szabadulhatok. Becs-vágyam is más. Nem tudhatom, milyen e férceles, becséről most tisztába jönnék. A színészek értik a mesterségüket, a játék emelkedett, a közönség még várakozik. Még minden lehet: bukás is, babér is. Mégsem itt kellene ülnöm. Nem látom a színpad mélyét. Előrehajlok. Mégcsap a földszinti tömeg kipárolgása. A színpadkép pedig, hiába erőltetem a tekintetemet, szökik, szakadozik, foszlék, enyész.

Mint mindig, ha az álom akarása ébresztett fel.

Azaz hogy álmodni látni, s ilyen figyelemmel tapadni a lidércképekre, csak ébredés lehet. Nem tudni, mióta van ébrenlét és nem álom; s nem fantáziálás-e, ámulógó természetem kedélyes demonstrációja.

S mi az álom, most, hogy a kultúrgyak szigorúsága rám tekint, s a gyengeség kezében, meg a kéjes fájdalom hol újjesontjaim ízesülnek, magamra eszméltetnek. Mi, ha nem az éteribb elem lelkünkben? Szublimált élet, melyből erőm még nem költözött vissza belém.

Ez az erőtlenség reggelente. Az akaratlanul felnyíló szem. Ébredésem, kedvenc ábrándból tiszta felfogásra.

Óra.
 Kandalló. Hideg hamu.
 Karosszék.

Megváltónk képe. E szűk határú lét a bizsónság, hogy nem álmodik bennünk valaki?

Az élet is, mint az álom. Egy földi enyész, melyben minden vész, minden elenyész, de vannak álmaink.

Ideál? Réal?

Nem jutok közelebb magamhoz.

Feljegyzéseim, céduláim között akár egy is, magamról készült-e? A költőletlen reggel sugarainál milyen dörögés felhalmozott jegyzeteim haszontalan tömege. Szükségtelenek egytől egyig. Miért kellenének a tenger sós izéről;

az algákról;

a Patagóniában találtatott vízözön előtti rőnsnyögről;
 majmok közt legdkéleatesebb az orangután;
 sphinx ligustri fagyalfán termő hernyó;
 a Memnóniumban egy szobor 50, másik 55, harmadik 75 láb magas és válla közt 25 láb;

csak a mi napszisztémánk 493, 204 □ mérföldet fog el, az első fix csillagok 4 miljomszor miljom mérföldre vannak, s a legközelebbi csillagcsoporthoz a napfény, mely hozzánk 8 perc és 13 másodperc alatt ér 20 miljom mérföldön, oda csak 9000 év múlva érne.

1861 plusz 9000 év....

Dörögés minden.

Mégis: kibékülésem a világgal. Vissza kellett ehhez találnom a bájleplű málta. És a gyerekem nélkül sikerülhetett volna-e?

Különös: az összebékülés a gyönyör fölül.

Gyerektől a nevetésem, attól, hogy egyik pillanatról a másikra láttam. Edes mama még nem volt az agyamuál, hamarabb ébredtem, mint számították. Mintha ekkor döbbenék szobám látására először. Forró és édes érzet ömlött el rajtam, kipenderített fekhelyemről, öltözésre is állig hagyott időt, ismeretlen vonzás gyakorolt rám hatást, s ragadott magával. Senkit nem találtam, mintha kihalt volna a kastély, csak egy cselédet, amint vasalt. Felébredt az úrfi? — megállapította inkább, mint kérdezte, azzal újból hátat fordított, vízzel hintette be a fehér lepedőt, majd a forró vas alatt serceve enyészett párává a víz, s minden; betöltött a szél szárított a fehér anyag vasalt szaga, meg a faszén. Ébredés utáni érzetem nőt, nem fogyatkozott, úzótt tovább, végig a folyosón, ki az udvarra. A lépcsőn elbájojva torpantam meg — egyáltalán: az egyre növekvő hevület és a többszöri megtorpanás, majd elragadtatott nekilodulás éi bennem valójában, mint a gyerekkori emlék váza —, az októberi idő beállt egyensúlya, a park bokrainak, fának, rejtekhelyeimnek pompája, amely mégis a szomorúság megmagyarázhatatlan vetületével állt az időben, nyugtózott le. Gazdagság és böléség olyan fokon, hogy nem győzőm számba venni. Mintha karácsonyi hangulattal nem győznék betelni. A világ örök karácsonyi hangulata. Millió teremtmény mérhetetlen nagy világa. Majd tovább, és még most sem akadtam rá senkire. Aztán a cselédek udvarrészében az a tót menyecske, amint melyben benyúl a kemencébe a hosszú nyelű lapáttal és a domború, szántásbarna kenyereket sorra kihúzza, két melle közé szoritja mindegyiket az élével, s a patyolatfehér libaszárnyal lesepri rójuk a hamut, a libaszárnyakkal, amit ha csak tehettem, elcsentem, s Ikaruszként magamra kötöttem. Néztam, amint sorra lesepri mind, majd katonásan a kenyérbroszra helyezi, s ekkor keresztet vet rájuk, míg velem egykorú lánya a félig égett fadarabokkal babrál, már könyéig fekete, orra körül csupa maszat, fölnezz rám, elmosolyodik, én is mosolygok, majd visszatartatatlantul kacagok. Az anya kezében megáll a libaszárny, lányára néz, majd rám. A lány még tévován mosolyog, aztán ő is csak néz, mint az anya. Én pedig kacagok, túlárad bennem a látvány, de még érzem, hogy van tovább is, ez még nem a

végpont. Meghallom edes mama hangját: Emili! Emim! Szaladok feléje, ő kitárja a karját, érzem amint futás közben megpattan bennem a kacagás és túlcserdül örömem. „Ma chère Mère”. Mire edes mama magához ül, már zokogok, pedig boldog vagyok. Hirtelen megértem, hogy porszem vagyok, s bújnék még jobban edes mamához. O azonban most már távol tart magától, aggódva kutatja arcom, tanácsalanságában ismételteti: Emim! Edes. jó Emim! Emim! De nem engedi, hogy belésimuljak, pontosan tudni akarja, mi is történt velem. A tót menyecske gyanakszik. Vagy a kislányra. Anya és lánya megszeppenve néznek bennünket, majd a lány magához veszi a kemencepadkáról a bátyja kukoricaszárból készült hegedűjét és szó nélkül nekem adja. Az anya magához rántja a kislányt és többször a kezére ver. Az sírás nélkül elszalad, tudom, hogy hová bújik, ott fog majd szipogni a bűvölyünkön. Edes mama most már magához ölelne, de én ellököm a kezét, és már nem sírok, hanem dühös vagyok. Emim! Edes, jó Emim! Véletlenül meglököm a deszkát, amin a kenyerek sorakoznak, azok pedig mint a kislánygók, szétgörögnek, egy a lábam közé keveredik, futomban elvágodom. Edes mama felemel, most már tehetetlen dühömben sírok. Kezét a homlokomra teszi, megrémül. Lefektet, s napokig fel sem kelhetek.

Szégyen, mardosó szégyen sokáig.

A lány előtt.

Anyám miatt.

A gyönyörködés mégis onnan.

Fontenelle-jel: a természet műveiben megnyilvánuló végtelen változatos-ság.

Egyensúly. Nyugvópontra jutott lelke. Mégis örökké ez az inga: ideál—real; ideál—real.

Talán az ilyen emlékeket kellene? Románt mégis?

Álmaimból se semmit. Valakinek az álmát mégis. Szontágtól?

Vagy táblabírói adoma a megyeházán? Ott ennél vastkosabbat is.

A börtön szűk körében ilyen álmok felmondása. A férfi nyomorúsága a természetétől: mártírból kamazs újra mind.

Egy ilyen Selénétől kegyes hajnal után, amikor a nedvességfolt köldökömre hült a cella virradati hidegében, valaki: „Egy ember álmoda. hogy bűvös gyűrűt kapott egy tündértől, mely neje hűségét biztosítja, felébredt, s ujja nejeinek bizonyos testrészeiben volt.”

Hanyat fordulva.

A test.

A testem.

Kitérítve.

A csontváz rendszere. A bokám körül ugyanaz az édeskés fájdalom, mint ujjperceimben. Összebékülve a fájdalommal. Összebékülve a testemmel: anyag, mely figyelmem tárgya.

Hanyatt mindig szorongás. A lapockának, a bordák pánccélzatának, a eslgolyák terekeny láncának, a medencék áldozati edényének, lábszáraknak ugyan megnagyvász. Végső nyugalmi helyzet. A halál helyzete. Az anyag helyzete.

A nő.

Kettéválás: míg csontjaim pihennek, s kellemességük, mint gyógyvizes fürdő, addig léglárataim kellemetlenkedése, orrom elömödése, a nyitott szájon át beáramló lég, mintha pelyvát nyelnék, minden részecskéjében szúr, mellitájkéi tompa fájdalom, szívem a fölémben dobol.

Sajgás megint. Létezésem jele. Oldalra fordulva: a magzat biztonsága. Önmagam melege. Nyugodt légzés. Torkom nem kapar úgy. Orromon át szabadabban jár a lég.

Az emlékezet nélküli létből, kikutatathatlan hajdankori léteimből ebben a pozícióban ébredés emmagamra. A fekvések emléke. A violaszöpr — köhögés ellen — örökké üvegsében az agyam mellett. Az édessege, hogy szétömlik kívánság nélküli inyemen.

Mindnyáján Ádámok vagyunk.

Mérőnöm a málta, mintha nem is magamban függne alá.

A befejezettség mómora tart még. Meddig hihetem még, hogy nagyra jutottam?

Ez az álom is;

dörögés, tudom. Irni a Mózeset befejezni, míg a másik sorsa el nem dől. Mert visszavet majd. Tudni, hogy porosodik majd az Akadémia levéltárában. Mint a forradalom előtt a Herkules és Deanére; vagy a Mária királynő.

Dicsvágy feszítene, mi a legutolsó tollforgató szerint is a költészet legfőbb sarkallója, ahogy ifjúságom idején tudtuk?

Még hiszem, hogy ez most másforma mű, mint rendesen színműveink. Még érzem, hogy egy félreértés nevésségessé teheti, egy helyes felfogás naggyá.

Benne bizhatom, benne kell bíznom, akít magát is pályadíj emelt naggyá. Függeni másától. Szabad lételem.

Mások ítélete.

Én, az emínsen. Metaphisikából 2. emínsen. Lónyai utánam 14-gyel, Benitzky 12-vel, Boronkay 9-cel. A históriából Balassa közscandalumra 1 ó. A hű gyermek. Ma chère Mère! Ma chère Père!

Igen busított leveled, melyben kételkedsz iparkodásomon, midőn mégis egy a céloom: néked megelégedésedre lenni, és valóban a pénzt nem haszontalan költeni.

A tegnapi álom kitisztultabb, mint ez a mál.

Gyalogszerrel fölfelé a mélyútban, két oldalt omladozó löszpartok, aká-cok föltároló gyökérzete, titokzatos üregek, homály; a kaptató végén a lombok alagútjának torkában az ég. Cszimám elmerül a homokban, mintha iszapban. Szinte egy helyben. A gyökérindák mozgódnak, kapaszkodót keresnek. Erőfeszítem már emberfeletti, de nem kétségbeesett. Fennsíkra érek, gabonábla sárgája, nyugalma, ameddig a szem ellát. Kocsit szeli ketté, zart kocsit halad rajta. Kiderül, hogy azután igyekszem. Nekirugaszkodom, felemelkedem, s máris a levegőg magasából látom a hullámzó rabonatóblát, mintha tengert néznék kiálló szirtfokokról. Repülök, egyenesen csapásokkal. A kocsit megáll, kiszáll belőle valaki. Nem fölőtte repülök át, hanem tisztelettudóan küssé balra letérek a kocsit nyomvonalaról, majd a lovát előtt újból az út fölé és szállok tovább. Viszont mintha mellette állnék. úgy látom és hallok, amint levezlű cilindert — ügyetlenül áll rajta, mint homlokban a sarkantyú, és kézbevéve se igen tud mit kezdeni vele, s most fedetlen fölvel látszik, hogy egyszerű és csendes falusi ember — majd azt mondja megfontolással után: „Jól tempóz”. És ez a legnagyobb dicséret, amit valaha kifejtett a szájam. Akkor már tudom, hogy ez Arany. Boldog izgalommal úszom a levegőben, Gyarmat felé, a szűgyi gabonatóblák fölött.

Fel hát!

Kijutni magamból. Mikor szántam mostanában ennyi időt magamra?

Fel hát!

Hosszú még az út. Volt-e már félteni valóbb útpoggyászom?

Mi lényed két sarkköve, összezárva, hordozhatóan.

Egyensúly.

Kedélyed ingamozgása megszüntetve.

A házközöbön túl — ezek híromdóim.

Ködaloklás — elfújja az elmúlás szele. Az enyészettől a költészet is szívvilágod vajh mily csekélyke részét menti ki. Ened zárt egyéniségi hol leled föl? Melyikben inkább? A költészetben-e vagy, a szónoklatban?

Távol jutottál magadtól. Levés és enyészett közt tetted és mű. Am egyikben sem leled föl lényed, s amúgy is dörögés mindkettő.

Mégis.

A közönséges mindennapi élet apró nyúgel olyannyira jelentősékké lettek, hogy már-már korszemléként kínálták magokat. Dőre földi gondok a tisztább szellemiség helyett.

Szellemvoltunkban jelen lenni a világban.
Igy hinni magunkat a legmagasabbra is méltónak.
Igy közeledni,
hogymegnyílják előttünk, ami eddig merev és kemény volt, hogy zavarunk elműljék a világállapot láttán, s ne essünk áldozatul a percnek; hogy a szellem proteuszi alakváltásainak méltó lakhelyül kínálkozhassunk.

II.

Kimozdulni.
Úton lenni.
Az otthon küszöbén innen előbb-utóbb melankolikus gyászgondolatok. Megáporodott önmagunk.
Bizgás. Eletzaj. Csillámló mezőség.

A lovak prűszkölése a felszálló harmattól, horkanásaik a nedvesség érzetében, a tavaszi nap ígértes özön alatt.

Pityang ártatlan buzogánya. Kutyatej napmelegtől nyílt ernyője. Vadrózsa. Bibicisirás. Az ártér szárnyasoktól sodrozódó víztükrök. Salátaboglárkák szívdéridő sárgája.

Héja az vagy karvaly? Ott szítal a célpontja fölött, majd alattomos árnyéka átrendül a szántók földe.

A tavasz csábos ígértországa fölött, az otthonos kék ég alatt ott a fenyegetés. A műforma szigorú összecsengése a valóság két végpontja között. A természet ritka együttérzése velünk? Vagy rejtelmes példabeszéd? Hiszen a zöld ligetet vesszük inkább tudomásul, a fűzek szelevedől kikeletjét, az ébredés paradicsomi lugasát.

Ma már tartózkodósod.

Tudástól fékeztél rajongás, Mégis a tél alatt prózalva aszott lelkünk megdúsulása. Leróhatatlan hála visszafogott érzülete. Az ifjú lélek azonosulási vágya ilyenkor.

A lélek expanziója: magam a világ helyén. Mintha a magad teremtménye lenne minden, szétszótódván a világban, egy vagy azzal, s nem tudod még, hol vannak határaid. A tót lányka sírása és az ezt befoglaló élményed lett volna az első figyelmeztetés?

Emlékezhetünk-e a múlt állapotra?

A nem-tudásra?

Hányszor üzetél ki, amíg lelked e fennsíkjára kijutottál?

Kezdetben még semmit sem tudsz. Ami fáj, az fáj, ami kellemes, az kellemes. Pedig a fájdalomból és a kellemességből már gyanút kellene fognod. Még nem, még semmit sem. Aztán a szűgyen. Először talán a szűgyen. A szűgyen tudomásodra hozza a testedet. Felsejlenek a határaid.

Ettől kezdve másként fájalsz, másként érzed.

Első kiűzetés: a határok közé szorított lélek nosztalgiaja.

Az emberi élet üres rámái a határtalanság után.

A rád nehezülő komor érzélem: melancholia. Rád keményedik.

Erzékletlennek tartanak már, s nagyon is romantikus vagyok; bajod, hogy soha nem találsz, ki megért.

Majd a másik test.

A nő. A sóvárgásban visszatérő nem-tudás.

Az a bál. A gyertyák remegő lángja. Valaminő eszme is a lángról, az anyagtalanságról. Fel is jegyezem.

„Nézze az ifjú Madácho! Orcái krétafehérek, de a szeme ég.”

„Az beszélek, könyvmoly. Ráment a melle az örökös görnyedésre.”

„Ugyan, kedvesem! Hová tette a szemét? Látszik, hogy a szezon elején tartunk! Tüzet fogott az ifjú! Biztosíthatom, kedvesem, hogy a farsang alatt keveset fog belélegezni a könyvtárszobák gyilkos porából.”

„Ma cher! Ne mondja! És ki a kicsike?”

Ki is? Ki is?

Emlékezhetünk-e a múlt állapotra? Az átélt tapasztalat meghaladhatatlan homályossága.

A sóvárgás kéje. Fájdalom és kellem.

A hasonlíthatatlan édesség egész testedben. A test van. Test vagytok, mondod később. Mire ezt megtanulni véled — hisz' rossz tudás ez, mert a lokalizálhatatlan édesség, amely az emlékekkel visszajár, meg az álom, az álomok mást őriznek —, felperzsölődik a lugas.

Második kiűzetésed: apad és tetőzik a vágy. Telik és fogy a hold: ennyi a második? Nem. Ebben több áldozat volt.

Orvosi rendeleteknél fogva — torkom gyakori gyengélkedése miatt —, állapotom leköszönni készlet...

Sréter dicsérete akkor már oly távoll. Becsülete és hazaszeretete a koreszméktől érintetlenül is dicséretet tolt volna a nyelvére. Önhittségemben nem merem vékával az íranta való becsülésem.

Pestet hoztam magamban. A zalgást. Koreszmeiket.

Gyarmaton helyette a táblabírói pipafüstöt felkavaró önérdék. Vagy a helyi termései cinizmus, amely ma ismét dívo magatartássá növekszik.

Ne vonultam volna ki a vármegyeházáról egy délibáb ígértében? A lugas csábképe magához vont. Választásnak hittem.

Önerőm demonstrációjának. Nagykorúságonnak.

Mert föllettem. Valóban. Pedig akkor már a forradalom szele. Más érzékelt-e? Érzékeltette valaki akkor már?

Tenyészni kis körödnék lány öleiben.

Vesztelgelnél nincs időnk, mert az idő fejünkre nő.

Iparegyesület.

Honleányok, csak honi kelmet viseljetek.

Méltóztatassanak magokat alakítani.

Nyerstermekelink tömérdekek, gyártmányokká alakítva a népesség nagy részét fedezhetnének kényelmi cikkeikkel, s megszerzésükre a feldolgozás költéségi által módot nyújthatnának a szegényebbeknek is.

A tapasztalás még hátra volt.

A kétség, mint felhő árnya a termőföld fölött, olykor átvonult a nyugalomok.

III.

Két gyermek gyanútlanul együtt, az önállóság mámorában. Az édes jelenben egymás szemében látni a dicsfényt.

Tükrös és visszhang: a határtalanság elvesztése.

De még nincs róla tudomásunk.

A vágyakozás teljessége után kettős meghatározottságban: család, s tulajdon.

De messze még az eszmélés. Még büszkeség és nagy tervek. Az erő érzete. Pedig csupán a boldogság tagolatlansága. Hisz' család-e már a felhetetlenül újból és újból megújuló vágy zabolátlan csatangolásainak tere? Tulajdon-e, amelyben tapasztalt kasznárunk kedvünkre enged belekapni hol ebbe, hol abba, mert látja, hogy passió az, s nem a gazda jószágát termőre bíró erős keze, tudván, hogy végül rámarad minden; játékonk rendbe tenni is?

A halál sem íjleszt most. Jó lenne halni így, kettős halált; a halál borostyánjában konzerválódna örök időkre boldogságunk; mint a fenyegetésbe ragadt rovarok.

A halálvágy, amelynek gondolatát még megosztom. Minő meglepetés: kéjűt, s kéjem szítom vele.

Első nyarunk után az ősz. Les ránk a lehangelés. Az emberi élet üres rámsit már kítapogattak, de még nem tudjuk mit érintettek ujjaink.

Koraőszi esti séánk. Mintha gyermeket vezetnének.

Mintha jóval idősebb lennénk.

Már Lónyáyné is ezért. Menyus más kedély. Koravén vagyok. Napjaink száma nem szolgál ehhez mértékességül. Alig huszonhárom év.

Ő mellettem a tizennyolc évével. Megborzongott. En már tizennyolc évesen is mint huszonhárommal. Már hazafelé a Messzelakó dombról. A harmat lassúdan épp a mezőre szállt. A völgyből jobbagyaink életzaja az alkonyattól megszürtén hatolt fel hozzánk. A dombhajlat eltakarta előlünk guilbáikat.

Az ebek csaholása, kései hazatérők kaszapengése, gyermekével pörölő anya hangja jelezte csupán, hogy alant láthatatlanul, szent egyszerűségben, boldog kis világ tenyész. A fűzfavesszőből font kapuk mögött sós kenyeret vesznek magukhoz és mázós bűgrékből oltják szomjukat. A hegyről, kis tempomunkból, harangszó úszott felénk a völgyön át, majd elhalt, mintha az alant megülő köddel került volna szét. Távoiról a miklóspusztai kőver juhnyáj kolompzava szállt. Még kint legetek volna? Rövid ideig tiinkó szólt, majd gazdája meggondolta magát. Az állatok tüszögése néha úgy hallatszott, mint-ha közvetlenül a nyomunkba járnának. Mire a vén hárs alá értünk, nóm szoknyája a fodráig felszedte a fűvek nedvességét.

Epp jött föl a hold.

Befűtöttük, de nem slettünk. A kúriadomb magasában egyvonalban álltunk a Holddal. A kezdődő ősz színpompa elenyészett körülünk. Arcunk egyszerre emeltük az éjszakai égboltra titokzatosan fejlődő holdkoronggal. Könnyebben öltöztem mint ő, csontomig hatolt a hűvösség. Mégsem vontam magamhoz. Pedig kívántam, hogy különállásunkra úgy boruljon rá az est, miként a világ színeire, amelyek visszatérnek őseredetük békéjébe, a sötétségbe. Vállkendőjét a fejére tette, baljával álla alatt összefogta, szabadon maradt jobbát a vállamra tette. Mint tükrököt, fordítottuk arcunkat a hold felé, s ebben az együttlében és mégis különállásban, azonos és mégis kettős sejtésben lényünk határoltsága csalókan olvadozni kezdett. A hold ibolyaszínnel öntötte el az eget, majd gyöngyházfényűre változott. Ebredezett az éjszaka, meglevemenind látszott a sötétség, s ekkor hirtelen ráláttam magunkra hátulról, amint felrajzolódnak az égbe, a meggyőrt ágazat vén hársal együtt, s sziluettünk élesen elválik egymástól, miközben a fogyásnak indult hold jobb felől oldalán árnyék jelenik meg, majd a hold mályvaszínűre ég. Ott álltunk két világ határán, párhuzamos életek, hátunkon sötétség, arcunkon homályló holdfény.

Ekkor már vacogtam. Megrémült. Még lefektetett, betakargatott. Aztán erőnek erejével sem tudtam összeszorítani a számat. Állam elszabadult, dobpergés gyorsaságával kocolódott a fogam. Hasizombba görnyesztő rángás állt, egész testemen úrrá lett a hideglelés. Már nem számított, hogy ott áll, és táguló pupillákkal hátrál, majd kezével és hátával az ajtónak tapad és sikolt, hisztérikusan sikolt, ahogy a torkán kifer; nem számított csak a magam küzdélem, amint akarattal megpróbáltam jelen lenni az ellenállhatatlanul rángó testben, amely az ő szemében én voltam, de én nem lehettem magam magamnak, míg kudarcaink magamra nem ébresztettek, s ettől kezdve átadtam magam a remegésnek, rángatózásnak, némileg még meg is békélve, hisz' már akaratom nem volt, csak a szűgyen; s a szűgyen a tehetetlenség békéje.

Megnyugvásomat enyhe láz követte, majd a megkívánás.

Kiszolgált.

Távoli volt, mint a hold.

Később is.

Mintha figyelt volna.

Végre, ismétlődő kudarcaink után, egy éjjelen, felnevetett és eltolt magától. Az arcába néztem: asszony volt, a tudás csalfa hitével.

IV.

Voltam-e kifosztottabb? E tákolmányt, mit az élet csúcának nevezünk, mi földindulás döntötte le ilyen könnyen?

A mesterember önhittsége. A megmunkálendő anyagot az esztergályos masinába fogjuk. Tudjuk, mit akarunk — mondjuk borstartót — ennek megfelelően választottuk ki a fát. Nekilátunk, s a saját ügyességünkön kívül aligha akadályozhat meg más a megvalósításban.

Az akaratot is ilyen esztergályos masinának hisszük ifjan, amely alakíthatóan fogja közre az életet. Az élet azonban kitér, meghátrál, oldalra lép, s mi üzzük, hajtjuk megszállottan, míg egy napon döbbenten állunk meg az élet köde előtt. Önhittségünk megtöbretve; útunk sors már és nem választás.

És menhely sincs. Minden csupa dőre konstrukció, hogy élni tudjunk. Sorra mind összeomlik. Sokszor még mielőtt építőállványunk felhúznánk.

Útnak mentén emlékeztető romok, mint végvárok védvonala, csak azt nem tudjuk, hol van birodalmunk.

Kedélyed örök ingázása:

	a lugas-eszmény szdk látkörében
	csók,
	mámor,
	viráglát,
	menhely;
ura vagy világodnak, tiéd az erő, az ész, nőd, gyermeked részéről	a szeretet;

majd a sejtés, hogy többre vagy hivatott, szellemed, e nyugtalan erő folytonosan úgy érzi magát az idevarázstól Eden öröm-bokrai között, mintha lefokoznák. Szellemed beleszorul ebbe a gyámkodó enyelgésbe, térre vágyik, szabad portyákra.

Hőssé vágyóval lenni?

Kiért? Kikért?

És ez a rablólovag-lét? Kicsapni időről időre a titkos menhelyről, aratni győzelmet, megtérni zsákmánnyal és sebekkel, nyugodni hosszú évszakokon át, úgy élni az időben, ahogyan sebünk hegedése és gyomrunk megkívánja.

Hát ez a kúriás világ, e táblabíró nemzet nem így él-e? Legfeljebb kívülről belől rom zordon fellegvár helyett tarjagos falú kúriákban; túlméretezett kéjlakokban, mit parknak nevezett, ember által bújává tett másodtermészet rejt a világ előtt.

Hát nem miattatok vonultam-e vissza? Sréter halála után látam-e körülöttem más, mint leplezetlen önérdéket?

A torkom, persze, igen, a torkom.

Ahogy Doktor Bajtner is rámparancsolt. És a rudnól csodaember (mint a babonás, allgkeresztény jobbagyaim, én a tanult, egy ilyenhez, a tudományok korában): ha vas egészséget akarok, tegyek le szellemem nyughatatlanságáról.

Ijedt kisfiúként, mint akinek játékát elrontották, menekülés rohanvást a menhelyre, amit

Édes Mama

már jó előre puhára bélelt.

Égészség vagy szellemem nyughatatlansága.

Volt a szememben valami, ami Bajtnerék németes fontoskodásánál többől üzent. Ismeretlen eredetű tudásról. Megtanulhatatlan tudásról. Föld-eredetű tudásról. Mintha minden tudományok neveléses volta az orvosokba szorult volna általa. Fűzőld friszében négerbarna rózsamagok úszkáltak.

Atható pillantás.

Tökéletes bizalmam a kotyvaléka iránt, amit szorgalmasan el is fogyasztottam. Hiszen a nagy Kossuth is járt nála és nemzetünk számos jelese. En tartottam volna be egyes-egyedül a legutolsó szög az utasítását?

Volt benne valami az örüllőből, ugyanakkor mintha a Szellem közölte volna magát általa. Zavarosan, tisztátalanul, mégis jelenvalóan.

Felkavart, elbizonytalanított.

Tekintete előtt eltörpültem.

Felülről visszafordultam volna. Tudnia kell valamit, amiről eddig nekem is sejtésem volt, és apnról azt hittem, gyerekföldvel, hogy majd napvilágra jut egyszer, de egyre kopott bennem, s mostanára teljesen elenyészett. Belém látott?

Tudta, hogy ide jutottam?

Ezért javasolta a filiszterséget, mint gyógymódot, Lugas vagy szellemem nyughatatlansága.

Megalázó volt. En — filiszter? Hernyó — önhitedben lepke? Aki gyermekként rádöbbent kisméltóságára, és beletévesztelte magát a hit, hogy magasabb szellemi hatalom tekintete alatt végzi legegységűbb mozdulatát is, amely úgyszintén kiérdemli a mindenütt jelenvaló figyelmet, s ebben az elbújhatatlan állapotban túlságf növekedett a híte küldetését illetően.

Az emlékezet legtöbbször megcsúfoló pontossága.

Most: az ártatlanság legies képe — karácsony éjszakája, nekem még éjszaka, a templomba igyekvőknek ez már a pásztorok hajnali miséje. Tudom, hogy megszületett a Kisléjzus; hozzá megyünk; csikorgó porhó; atyám árnya a havon; agyonöltöztetésében még az álom melege a bőrömrőn; atyám árnya a havon előttem fekszik rézsút — játékból megtapodnám, de elsökkök előlem, s én szaporán kapkodom belet iszizmacskámra. Nem lakdó igyekszem egyre növekvő vidámságot fakaszt bennem. Valaki tartósan néz rám, tarkómon érzem a tekintetét: nem szigorú, mosolygó. Fejbőröm bizsergő pontja egy idő után mégis arra kényszerít, hogy elkapjam a mosolyát. Mentemben, hirtelen, meglepetésszerűen kapom hátra a fejem. Senki. Újból atyám árnyékára figyelek. Most már huncutabban csinálom, mint ritka játszótársammal, a tót farkocsossal a bújócskát, mégsem találok senkit mögöttem az éjszakában, csak az égrefozló párálló lehetőséget. Eredménytelenségem és a rejtőzködés elveszi a kedvemem.

Édes Mama már hiába vezet a betlehemi jászolhoz, azok a festett báránykák, színes rongyú pásztorok, pompás királyok, az angyal a csillaggal az istálló fölött, s a jászolban a Gyermek vaszteste már nem vidámit meg: „Nem itt van! Nem itt van! En tudom!” — makacsul dobbantgatva csizmáimmal Édes Mama biztatására, hogy nézzem csak, ott fekszik a Kisléjzus, aki azt a sok mindenfélét ajándékokat hozta. És már tudom, hogy megint megszomorítottam Édes Mamát, sírva fakadok, a tarkómra irányuló tekintet is elkomorul — általa látom magamat, s azt is tudom, hogy megért. Atyám előfordítja a tekintetét. Ma is jobban emlékszem az árnyékára, rézsút előttem a fehérségen, mint a vonásaira.

Játszó társammal és társalkodómmal növesztettem a Tekintetet.

A rajzolás ettől kezdve nem firkálás. Hányszor igazítottam a látószögéhez Szregova madártávlati képét, míg egyszer aztán sikerült rátalálnom a Horizont és a Zenit között. Nem sokkal később már azt is tudtam, hogy ez az égi Egyenlítő, ahonnan a legnagyobb a belátható földi világ. Parányi emberi lényeket sem mertem a völgybe helyezni a rajzon. Ott állt a Japón a kastély, előtte a park, rejtkeheleimmel, meghitt zugaival, s nem volt bátorságom, hogy bárkit is a környezetemből belerajzoljak. Este, amikor lefekvés előtt újból elvettem, megdöbbenésemre élt a rajz. Legalább annyira voltam én a táj, mint Ó. Mindketten szélesszóvala jelen voltunk minden részletben. Mégis, itt is, csend.

Visszhangtalan esend.

Mint annak idején, amikor ébredésem után Édes Mama ölét kerestem, s futomban megtorpanam a lépcső tetején: csend és gyermeki magányom. Figyelme hegye hogyan tompult el bennem?

Növekedésemmel hátrált tőlem. Az időnek van ehhez legfőbb köze. Meltatlanságom jutott kifejtésre? Mit vétettem?

Önhittségnek számítható-e, ha a Tekintet örök érzetében élve én gyeben az Ártatlanság és a Küldetés biztonságában hisszük magunkat.

Mert vétkezhetem-e engedelem nélkül? Es vétek-e egyáltalán az ellenőrzés szoros felügyelete alatt elkövetett bármilyen cselekedetünk?

Mert miért komorodna számunkra éveink során a Tekintet, ha nem lenne valamiféle rendeltetésünk?

Az a képtelen hit, főleg Pesten, hogy mindent tudok, mégha mások bizonyos tárgyakból emiensek is, én pedig csak ötödik vagy hetedik ugyanabból, ám az én tudásom mégis több ezekből is, mert az én tudásom tárgyak fölötti, az ismeret eredetét, rendeltetését, célját is tudom.

Dőreség.

A Tekintet változása is paralellek velünk.

A kérdés: mikor derült fény az Ó szemében a Genezis dőreségére?

Mert fény derült.

A Genezis és a tudás mint egy összecukott rokokó levelező, amit nem szokás bálterembe, kézzemlére vinni: összecukukja is érzékeljük finom megformáltságát, az elefántcsont nyél kesenességét, a selyem különlegességét, összességében a tökéletességet, szentnyitva azonban a hajtogatás tagoltságát előtűnnek, majd egy arcpirító ábrázolat tűnik elénk, miként a világ kibomlásában, s nem a Genezisben. Miként a tudás sem bensőkben felgyűlve, hanem a tapasztalásban mutatja meg valódi természetét.

Mi más lehetne tenni, mint menekülni ennek a szégyenteljes képek a látásától.

Kölcsönös magány.

De egyik nem mérhető a másikhoz.

A kiszolgáltatottság két szélső foka.

Ézrt a rejtőzés.

Ki a szánandóbb? Gyerekkori megmagyarázhatatlan elérékenyülésünk, s a könnyek elegendő Neké. Később: férflas magányaink.

Pedig az indulás!

Sokáig: rajongás!

A rajongás: teljesség. A rajongás a kiszolgáltatottság tudata is. Korlátozottságunké is. Gyakran az ifjú melanchollája: a családás lehetőségével még nem tud elszámolni. A rajongás tehát gyakorta megtorpanó akarata. Az idő még mint az én-iddő rövidségének ellenpontja jelenik meg: botrány. A rajongás tartalmainak afirmációja később érik be.

A teljesség a gyermeké — a sejtelmek ellenére is.

A tudásból még a fiú nem lát ki —, de sejteltelt már számon tartja.

Az ifjú romantizál — választ, de még a teljességben belül. Vannak személyek (legyenek bár agastyánok), korok (legyenek bár a virágzás korzakai), népek (legyenek bár a legmagasabbra jutottak), akik nem érnek férfivá, nem jutnak ki az ifjúkor labirintusából.

Egyedül a Szellelem az, amellyel úrrá lehetünk a rajongás veszélyein. A Szellelem képes afirmálni a rajongás teljességét, hogy a törekedésben éljen férfivá az ifjú.

A férfikor a szabadság kora.

A férfikor jelenidejű.

Mindig a jövőben vágytam élni. Ténylegesen sohasem voltam jelenidejű. Vágy volt ez? Vagy inkább az emiense szempontja a világhoz: ilyenek voltunk, olyanok leszünk — ez az útunk.

És gyakran: leszünk?

Lesznek.

Mások lesznek.

Ez korcs kor. Benne magunk.

A jelen nincs.

Így éitem. Jelen nélkül.

A koreszmék is.

Volt valami a levegőben, ami mindent jövőidejűvé tett, és húzta, vontá maga felé, előre az ifjúságot. Mint kiderült, egész Európa így élt előérzetekkel elteltlen, a vihar leheltetésének pirosával az orzákon, Velencétől Párizsig, Párizstól Berlinig, Berlinig, Prágáig, Prágától Bécsig, Bécsből Pestiig. Pest-től Vassóig. A Jövendő! Mint valami varázsige rebegett az ifjú ajkukon. „Magyarország nem volt, hanem lesz!”

Lesz Lánchíd,
vasút, akár Fiuméig!

gőzhajzás,
ipar,

kereskedelem;

lesz,
lesz,

LESZ!

Láttam a Lánchíd munkálatainak kezdetét.

Félreértés, félreértés, ez motozott bennem.

Ezt nem lelkesülő ifjú indította el. A folyam sodrához aprólékos kizsámitottság kell. Hév helyett törekedés.

Mint Sréter a vármegyéné. A jövő fuvallata itt allg lengedezett. Halmozódó kétely.

Elzárkózás.

A napi politika komédiái; dőre fontoskodások; még jó, ha nem ribilliók.

Ego homunelő!

Egbekiáltó kicsinységünk!

Mint ha arcucsapásként érne: kineveznek megyei főbiztossá. Kiténő többséggel! Emim, a legjobb úton vagy az alispánóság felé!

Magamra öltöm a csörgősipkát: én, a szalmakomiszár! Széna, zab, kenyér, kvártély. Mert úgy tesztek a császár öfelsége tábornokainak, hogy katonáik örökké úton legyenek.

Nyugták.

Ló és gyertya ára.

Jutalompenzék kiosztása a szükevény katonák — szegény páriák — elfogásért.

Lassan mászó idő. Már minden kimondatott, minden megfogalmaztatott, de csak az ismétlődő szónoklatok.

Közteherviselés!

Tizenhárom millió helyett csak ötszáz ezer!

Tizenhárom millió: a Felséges Nép!

Fényes vár — szűk gunyhó!

A nemzet egyesülni tanul, oly erkölcsi hatalommá lesz, amellyel az ósdiak egyszerű negációja szemben nem mehet.

Nous ne vivons jamais, nous attendous la vie.

És az indulat kitérésel: Palinak merem bevallani egyedül. Már a huszonnegyedik órában vagyunk.

Petőfi tudta?

Ó akarthatta Európa erőszakos megrázkódását. Nálam legfeljebb a türelmevesztés vértolulása!

Édes Mama: Fejünkre gyújtod a teőzt, kedvesem. Kiféle a Kossuth Lajcsi is? Fráterek fajtájából való. Akinek nincs, könnyen ígér. Akinek van, adni tud. Mi ifyik sem vagyunk.

Palim, inkább erősödöm régi hitemben, hogy csak a véres út vezetne boldogsághoz, és a francia forradalom alatt is csak azok voltak a legbecsületesebb emberek, akik a legtöbb vért ontották.

És a felséges nép, megaporodott idillünk alatt, a mély eszeszevei völgytorokban már erjed, mint tengermélye a szökőár előtt, de erről a mélységről még nincs tudomásunk.

A lassan mászó időben álutak, állistenek, hitetlenség, köznapi okosság. Hol itt az egyirányba fúvó szél?

Mikor jó el a tett pillanata?

Távra kell tennünk az időben, s élni rezignáltan?

Mit tudunk még a rezignációról?

A rezignáció tele később köszönt ránk.

Mi sürgetne a cselekvésre? Az eszmék végül is fárasztóak, s van hol, s mivel kipihenni magam, pipa és bor mellett a dolgok tökéletlenségéről vallott nézeteimet könyveimmel alátámasztani.

Ót miéle életláz hevítette? Miért talált rá a napjára? Hol volt vajon harmincyolce decemբerében?

Madome

Anne de Madách, née de Majthényi

Vác

Rétság

per Szakál

„Pestnek bizonyos jóvendölések szerint holnap el kell sülyedni. Az utcaszegleteken cédulák, vulgo hirdetések voltak kiragasztva, hogy e hírt terjeszteni nem szabad, s több cinkosok be is fogadtak érte, ha igaz.”

Istenem, mekkorát kacagtunk az előjáróság baklövésén, mely a tilmában leginkább maga a legnagyobb hírverő s még nagyobb, amikor híre vetjük a riadalorótól a nagy magyar Alföldnek nekikindult szekereknek. Ázsia — Európa közepén.

A tudás elhomályosította a szemünk. Ha a chillasztikus tanok jegyében egy városra ráolvassák bűneit és kiszabott büntetését, ott készülni valami. Petőfi akkor Pesten volt? Ha ott volt, jelnek vehette. A babonát lefordította a maga nyelvére. A hely már akkor adott: Pest megjelődött. A város neklődött, s mi sem állt tőle távolabb, mint a Jelenések Könyvére figyelmezní. Az időre kellett tehát tekintenie.

Mivel kezdődött hát? A Lánchíddal? Tehát építéssel? Sréter alapjában jóviális feddéselvet? Az én vén spectabilisokat megbotránkoztató tudátekossággommal? Vagy: honleányok honi kelmet vásároljatok?

Esetleg a Pest elsülyvedéséről való jóslattal?

Mondanám, hogy mindegy, itt volt, kellett, a hosszú kanócban egy részesekényl tüztozvábbítóként magam is.

Ehelyett mégis: a kimaradtam érzete.

Lelekem gyűleleget, mint bedöglött ágyúlövedéké, felhasználatlanul maradt.

Az Övé robbant.

Az Övé, s nem az enyém.

Ikeresillagunk közül övé lett a választott. Mert bennem kihúnyt a Tekintet.

Mi maradt rám? Homousion-homousion-féle feladat: határozat vagy felirat? Mert lényegében ennyi az élet, a nagy pillanatokat leszámítva.

A Mű kézirata ültáskámban, összezáva a homousion-homousion kérdésében elmondandó felszólalással, amely határozott kiállás az egyik mellett.

A Szelleme ez a tagozódása:

Széchenyi

Kossuth

Petőfi

Deák

Teleki

Eötvös

Kemény

stb.

stb.

Ahogy megírátódik egy mű és egy szónoklat.

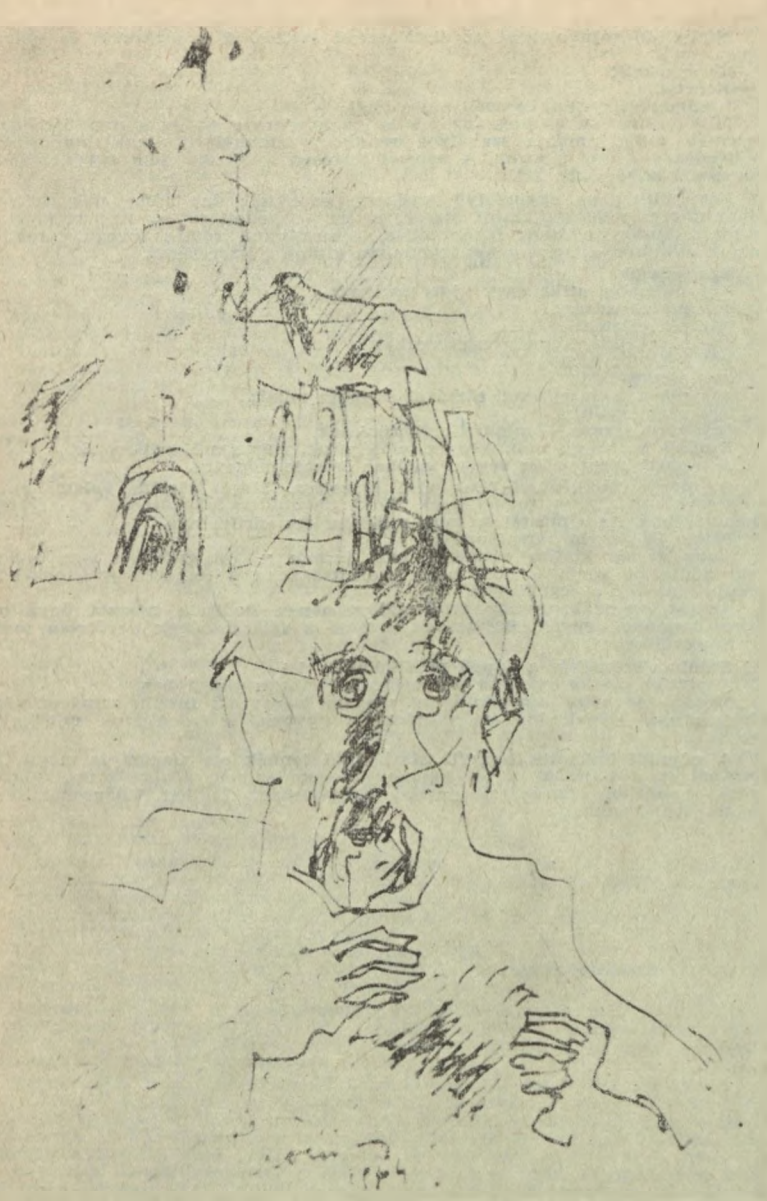
Ez a szerepkiosztás. Ahogy ágalunk, s nem is tudjuk, hol a helyünk a dráma szövetében. Mind a főszerep hitében: az őrtálló is, a hírnök is. Am felvonásról felvonásra kiderül, ha legördül a függöny, hogy kinek jöve útjába a Fórum, kinek Termopüla, s ki szállt sírjába elfeledten.

V.

Ezek a magánégek fölöttünk.

Kocsiztam át a végtelennek tűnő rónán, amelye egyetlen roppant kunoláként borult Isten két ége; nem is megrendítő volt, hanem minden alkalommal újra és újra — szorongtam. Ijedt gyermekeként bujtam meg a batárban. A forradalom után — mily szomorú időszámítás, de mily hatalmas is az eseményeknek (cselekvésünknek?): kettéválasztja az idő tengeráráit, mint Mózes a vizeket — sem volt másként. Az élmény frissesége, mintha akkor élném meg először azt a tájat. És ezen még az emlék édessége sem homályosított, pedig az újból átélésben is kielemezhetetlenül jelen voltak az első utazások emlékei. Miért, hogy a felelevenedő múlt az ismétlődő benyomásban nem kopott hozzám, s férfiként, már hanyatlóban, magán, és közepesapókkal a hátam mögött, ismét érzékeny ifjúként hatott rám a végtelenség, s az azt leborító szédítően magas és megmérhetetlen feszítávságú boltzat?

Irievség, dőre dicsvágy nélkül bevallottam aztán magamnak, miért. A megméretés miatt volt nehéz. Nem tudtam másénak nézni a határtalan birtokot — önmagában való dolognak — melyet nem jelölnek messzgyék, mint az enyémé —, mint az Övének, csak a Kültőnek, az Ó kizárólagos tulajdonának.



Es ezen semmit sem kisebbített, hogy hazatérvén s glóbuszomra nyomván mutatóujjamat, eltakarhattam véle ujjbeggyel a Birodalmát, Tiszástul, Dunástul, Hortobágyostul, míg ápolt körömöm holdja fölött hegyeim, völgyeim látszottak, s kinézvén az ablakon, a dombok élén zárult az én magányom, amely Sztregováról Gyarmatra, Csesztivéről Losoncra utaztomban mindig elmozdul velem, a maga befogható otthonosságával, hisz' a közeli hegyhátak megszélesítik a horizontot is és a levegőget is, hogy hordozható magánkupolám alatt békén meghúzham magam.

Megpörgettem a glóbuszt, amely surrogva és egyenetlenül forgott ingatag faállványán, mire együlttmozdult az

Alföld kicsinyke foltja,
a Kárpátok óvó köpönyege,
Európa
s a többi kontinens,
a nagy vizekkel együtt.

Játék, kisdud játék, melynek szabályait érvényesülni látjuk, de érteni alig, s nem mi játszunk, hanem velünk.

Összebújni, hogy embermeleggel enyhítsük ezt a földöntúli hidegséget, ha már a lázadás emberi tüze csak magunkban tehet kárt.

Nőben, családban, s a nagycsaládban — a nemzetben — találni fel az enyhelyet, hogy könnyen játékká ne silányodjunk.

Es bukni is mindben.
Csalódnai nőben.
Koresosulni utódban.
Veszni látni nemzetet.
Mert mindenek egyben korlát is — nemünk: így esendő.
Álom van és sors.

Neki sorsa volt. Nekem álmaim maradtak.
Neki sorsa volt meghalni ott a csatamezőn, hogy ne maradjon vissza kö-zénk e meghasonló korbá.

Nekem álmaim voltak arról a síkról, ahol majd hősi önfeláldozással, üd-vőült lélekkel esem a paták alá. Azt is tudtam, hogy hol az a hely. Amint átértünk Szakálnál az Ipolyon, s a folyó ártere tagas lapályra szélesül, le-hetetlen nem gondolni a Nagyságos Fejedeleme, akinek sátorai itt álltak egykoron Szécsény alatt a nevezetes országgyűlés idején a Borjúpáston: és ha Szécsényt elhagyjuk, s a kocsiút elkanyarodik az Ipolytól, egy fennsíkra érünk, amelynek széléről még látszik alant a szívnek oly édes táj, hogy nem nehéz ideképzélni azokból a történelmi időkbeli az ország színejavát, különösen, ha még gyerekifóval tekintünk szíjjel, de már előtűntek ott a sík, amin az ellen nagy erőkkel szétbontakozva törhet a Nagyságos Fejedeleme, s mily szép halál lett volna ott fedezni Rákóczi urunkat, míg környezete biztonságba nem helyezi!

Valósággal szerelmes voltam a fejedelemben, már-már megénekeltem, mire lettem volna képes érte. Illeté is ez hozzám, akiben Zrínyi-vér is csordogál: poéta és hadfi.

Igen, ezek a magánégek fölöttünk.

A nappal még elviselhető; a környezet, az ember teremtette tárgyak megnyugtató berendezkedésünkre emlékeztetnek folyton. Az éjszaka nem kí-nál fogódzókat, előnyöket. Ezért is tartottam tőle és vonzódtam hozzá egy-szerre.

Hátravetett fejjel, nyakmerevedésg a csillagos eget fürkészni, keresni az ekliptika mentén a bolygókat, tájékozódni az Oroszian, a Sko.pio. a Pegazus vagy az Orion jegyében, de főleg az Orionében, vagy ahogy a köznép szá-ján forog, a Kaszásében. Eljárásai azokkal az alapelemekkel, miket a csil-lagászat nevű tudomány — talán első minden tudományok között — az év-zeredekek során felhalmozott.

Mérni a csillagok szögtávolságát, megjövendölni a bolygók konjukcióját, s ellenőrizni azon az éjszakán, tudni a csillagidőt, a meridiánra vetett pill-lantással. E kisdud foglalatosságban megszelídíteni a vegtelen nagy eget, s játékszerként idetenni éggömbként a könyvespolcunkra, tudásunk részeként, legkülönösebb tudásunkként, mely rokon a költészettel és a filozófiával, hisz' felejtésünket szolgálja. Hogy felejtjük a kort, melynek foglyai vagyunk és mindent körülünk, mik rabságunkra emlékeztetnek; segít túllátnom raj-tuk, hogy elfogalhassam méltó helyem a világban, valósággal felmagasztosni, hisz' a lesújtó, béklyező kicsinységek törpe birodalmából a magasságba emel, egészen addig, míg káprázó szemem megnyugszik és eddig még nem észlelt jelenségekre is ráaakad az ezidáig egyetemenek ismert csillagászat közoit. Akkor fölnyílik előttem a végtelen (talán a hosszabb kintlé után a véroxidá-ció ekkor áll át az éjszakai viszonyokra), az égbolt nappalhoz hasonló ott-nonossága szétfoszlik, mert ez már nem a nappali bizsaco kecsége, eltető, védő levegőburok, hanem a határtalan úr sötéte és hidege, amely belém hatol, majd semmivé tesz a világokra halmozott világok emét megrepesztő sokaságával és beláthatatlanságával.

Mindezek ellenére a fölöttem tenyésző csillagvilágok alól sosem mentem be az otthon mennyezete alá kétségbeesve. Olykor mámorral, olykor meg-nyugvással, máskor kicsinységem józan elfogadásával, de sosem keserűen.

Csak tán magányom kezdeti hónapjaiban, ahogy a válásunk utáni őszön Erzi emléke kezdett kiürülni belőlem, s búcsuzól még felragyogott bennem, hogy a téli csillagképek szemlélése idején még vissza is kívánjam, de a hidegről bejőve csak gyermekeim fejét simogathattam, belülről nem me-legedhettem fel a börtöl sem.

Pedig nincs kényszerítőbb ősztoke, amely egy másik test melegéhez űz, a végtelen űrnél.

Az úr, mely a maga elképzelhetetlenségével már-már materián túlnak ű-nik szemünkben, s a másik test megnyugtató valóságossága, mely melegével űzen szolidaritása felől.

Azon a télen, ha Aladár vagy Jolán felriadt álmából, s áthallatszott hoz-zám nyöszörgésük, alváásra biztattam a dadát, és magamból vettem amelyi-kük éppen vigaszra szorult. Kís kezüket fogva, szuszogásuktól, lehelletük lég-terében, én is megnyugodva elaludtam. Anyira megszokták ezt a kényezte-tést, hogy már hangtalanul ébredtek, majd, szinte csukott szemmel áttipeg-tek hozzám, akit még rendszerint gyertyám fénykörében találtak, a nagy filo-zófok és literátorok szobrainak nagyronótt árnyékai alatt.

Egy ilyen éjjelen alighogy elfújtam a gyertyát, alighogy becsuktam az ablaktáblákat a szellőzetes után, mivelhogy a kanóc felszálló füstje fojtogat, nyílt az ajtó. A hangtalan nyitásból, a gyors csukódásból tudtam, hogy nem valamelyik gyerek. Kérdésemre annyit a válasz, hogy csak én, csak én. Jó uram, mintha mindaz, ami történik, magától értetődő lenne. Az éjszakai csendben hallatszott, amin levetkőzik. Főlhajtotta takarómat és mellém fe-küdt. Megeszeleksem veled, mert rossz nekem látnom, mint emészted ma-dag.

Szó nélkül elfogadtam.
Később is, mikor ernyedten ráborultam, nem tudtam mondani neki egyet-len szót sem. Mindez túl volt a szavakon. Késő esti csillagszemlélem földön túli, tudományon túli jelentésével rokon, de ez mégsem emberen túli volt.

Pihenj, jó uram, pihenj!
Fáradtság ömlött el rajtam, az ilyen alkalmak férfifáradtságánál is éi-mosabb, mely az erőfeszítéstől is fakadt, hogy elmémmel is utólerjem, vagy legalább erkölcsi érzékemmel, ami történik. Verejték nélkül, szinte lucskok-talanul fektőtűnk, enyhe fájással köldökomban. Zsigereim legmélyéről kü-szott elő a hála, szétolvasztva határainkat, egymásba mosva kettősségünket.

Pihenj, pihenj!
Teste ősi melegséget idézett, azonosíthatatlant, emlékezet előttit, majd földfedeztet, hogy van ebben némi része az emlékezni nem akarásnak is, szemérmes kitérésként egy eretnek gondolat elői, amely közelített felém, aztán megtorpant elhárító mozdulatom hatására, de tekintete tükrében meg-láttam magam, a sorstól megajándékozottat, aki ebben a felolvadásban a tel-jes azonosulásba hulltam, s ezzel gyerekké lettem, az ő gyerekévé, aki most magába fogadott, s gondoskodott rólam. Ez az elháríthatatlan gyermeki ér-zés anyámat idézte, a hozzásimulás fájdalomát, hogy különálló lényként lé-tetünk a világban, s mindhiába kíno szeretetem, amellyel egyre szorosab-ban tapadok hozzá, az érzés botrányos kudarca egyre nyilvánvalóbb lesz, s amint ruháján át hozzám hatol testmelege, főlszakad belőlem a sírás tehe-telensége.

Pihenj, pihenj!
Erdes jobbját simogatóan végighúzta a hátamon, majd tarkómra tette. Fe-jem így, mintegy könyökbe zárva, feküdt mellem, fölemben zavartalan, nyug-dó ritmusban dobogott a szíve, mintha megbízható gőzössel hajóznék a Dunán, amelynek masinája alattam léleknyugtató kiegyensúlyozottsággal do-gog; orrom így hónalja közelébe jutott, amit a fejemet könyékhajlamba záró kar csak félig fedett föl, bár asszonyosan dús szőrzete, hüvelyknyire a szem-mentől, így is kilátszott. Amint megrendültségem múltfélben volt, szaglásom kitisztult és felfokozódott, mint az ebé az izgalomtól, s hónalja rengetege felől, mint az őszl erdő átázott vastag avarjának párája, szállt felém a test-szaga. Kitágult cimpákkal figyeltem, majd amikor érzéseim már lanyhul-tak, orromat a hónaljába fúrтам és elmerültem ebben az illatárban, amely előbb frissen vasalt damasztok emlékéit hozta, majd a kisdudásra váró ke-nyerek nyíltot kemencésajón kiömlő illatát, kaszált mezőket, aratókat, csep-lések lizzadságait, istállók állatmelegét, az elől jószágot felszálló vörpáráját, az átszűrűt, habzó életmelegét jelté.

Ebben a tobzódásban megelégedtem, de minden kívánás nélkül, mégis be akartam teljesíteni. Ebben az erőltetés nélkül hosszán tartó akarásban külön-valóságunk határai helyreálltak, éppen a tartós együttlében, miközben gyer-mecki hálaérzetem egyre múlt, s eljutottam a tudomásulvételig, a józan ítél-letnek eddig soha nem tapasztalt fokára, amely szintén szavak nélküli volt, térélmény inkább, amin a világ elrendeződik bennem. Még nem fejeztem be, elvonta magát tőlem. Így, költőtlenül múlt az éjszaka nagyobb fele, egy-más testiségének megnyugvásában, amely túl van a prózaiságon, mert mate-rián túli üzeneteket hozott felém, másrészt a roppant materiális irány biztos emlékeztetője, különösen az azonosságával. Ruth ő, a derék, az Űrnak ál-dotta, ki föllettem, ki takaróm alá jött, s reggel korán felkele, mielőtt va-laki felismerhetné.

Már nem alhattam.
Egyre nagyobb világosság gyűlt bennem.

Nézetem annak a gyermeki talán a megváthatatlanságát, aki voltam, s aki a tót leánya kukoricahégdű-ajándékával nem tudott mi kezdeni, s legszí-vesebben megsimogattam volna gyermekkori önmagam tarkóját. Képtelenül nagy volt a távolság akkori énem és Boáz-féle gazdagságom között: a tudás kisdudkorából a javakorába ért bennem azóta. Hirtelen megérinttem a pász-tor döntésének hebeburgyaságát: Helénét választani annyit jelent, mint elesni Juno és Pallasz ajándékaitól.

Döntéseink mind ilyenek. Viszont döntené kell.
A pásztor kamasz volt még? Aligha érte meg benne a tudás az ifjú-korát.

De van javakorunk és aggkorunk.
Am döntéseink akkor is kikerülhetetlenek.

Olyan, mintha föl sem tűnt volna, hogy mindegyik más és más, emez már nem az, aki egy hónapja volt. Formálisan persze világos a különbség, de ha ez valóban megkülönböztetés is lett volna, nem következnek oly gyors-an egymás után. Lónyai Etelka, Cserny Mária, Dacsó Lujza, Matkovich Ida, Fráter Erzsébet; olykor ketten is szinte egyidőben.

Az érzés tökéletes egyneműsége a kultúrja gyökeres eltérései ellenére. Ez lenne a teljesség?

Es a tudás?
Bizonyos fokig szerencsétlenség a feleségül vett nőben rádöbbenni az érzésünktől függetlenül létező lény különvalóságára.

Amikor nekiltem festeni, és fejformája, vonásai független tárgyként, önálló létezőként jelentek meg előttem, még elodáztam a felismerést. Mert akkor már bármennyire is igyekeztem, nem kizárólag mint szerelmem ült ott előttem, hanem úgy is, mint aki a phrenológia — én e tudomány igazságáról meg vagyok győződve — szemüvegén át szemlélhető.

A kép nem tetszett neki. Pedig nem voltak rajta szembeütlő ügyetlenségek. Arcbőre és tekintete is élt.

En, az eminens, a legszemélyesebbek tudására gyakran gyáva, átengedtem neki a felismerés pillanatát.

Attól kezdve leépülés és örökös ismétlődés.

Ezért tehát kijár neki a felmentés.

Felmentem őt.

Nem ő hibázt, nem én vétettem.

Könnyű lenne megfogalmazni ítéletünket, miként Hugo Viktor után — ki azt állítja, hogy a nőkre többnyire az jellemző, hogy semmi jellemzők nincsen — meg is tettem, mondván, hogy a leánykáról tartom én ezt csak igaznak, mert amint a főkötőt fölteszik, a lányl szenteség arcát leteszik, s előjönnek a valódi színnel.

A nő esztétikál, s költői világunknak mindig legkiválóbb, s legjogosultabb tárgya fog maradni, mert benne a csillagokkal szemben testet őt világi-ságunk, s életünk menetében egyre tisztultabb alakban, a legszemélyesebben érintve fogjuk felismerni nem csupán időbeli létezésünk botrányát, hanem a világok sokaságát, a teremtés változatosságát, a tér gazdagságát, ami előtt teljességigényünk merő ábránd, a kultúra mesterséges terméke.

Es ennyiben a nő már nem csupán esztétikál, költői tárgy, hanem a legteljesebb tudás is, mint a csillagászat.

VI

Nem kell, hogy bölcsességünket külső erő összeomlassza. Elegendők vagyunk ehhez mi magunk is. A kiegyensúlyozottság nekünk lesz teher előbb-utóbb. Elrendezett életünk számárbörkint szárad ránk, s ijedten menekül-nénk állserségünkbe. Vedlő állatok módjára külszint cserélpénk — ez a képességünk emel a törzsfejlődés csúcására bennünket: az alattunk levő állatok ugyanazok maradnak, ha testük burka megújul is, mi viszont akár színről színre mások lehetünk. Ma radicalok, holnap pecsovicok. Ma a demokráciával kokettírozók, holnap az arisztokráciával. Ambár alapérületünk mit sem változik — ránk vall.

Felkötölj ifjúságunk ideje.
Nemzedékünk ifjúkori evangéliuma reinkarnálódik, hogy kedélyünk köz-napi hullámszáll, ebből fakadó tévútjaink megcsúfoltassanak. Nem kevés erő kell, hogy ne mi rontsunk rá ebből evangéliumunkra időmeghozta kudarcal miatt.

Mily könnyű is lenne!
Mert öntészi munkánkat bölcsőbb fejjel könnyebben végeznénk. A férfi már látja az ifjú tévedését. Az ifjú még hihette, hogy a kozeszmék levon-tak szemének balítélet szülte hályogát. A férfi már tudja, hogy a látás ettől még aligha lett élesebb. A legmegtévésztebb optika vált sajátjává — az eszmék okullárja.

Virozsilnak mondott igen magyar és igen szabadelvű búcsúbeszédemet az iskolatársak mily nagy tetszéssel fogadták, nyakra-főre másolták, egymás kezéből kikapkodva — vajon hányuknak került a kezébe a sötét évek alatt? és hogyan néztek azon szavakra? — és Virozsil is igen szépen megköszönte, de hamar erőt vett meghatottságán és pedagógusi önelégedettségén, s csak nézett bennünket, szétszédni készülő tanítványait.

Lopva rátekingettem.
Nem megválni sajnált tőlünk. Féltett bennünket.
Arcáról az önvádat is leolvastam.
Akkor még nem tudhattam miért.
Önvád, mert veszélyhelyzetbe hozott bennünket.
Mert lehet-e vakká tevőbb hályog az eszméknél?
Ideál-reál minő elegye a leghasznosabb? Ez sosem az ifjúság dilemmája, hanem a Virozsiloké. Képtelenül nagy felelősség.

Ó, ifjú Európa! Mennyi névtelen és mily kiváló mestereid valának, hogy még alig acélosodtál meg, s már a világ színpadára léptél!
Talán mestereid meglepetése vala a legnagyobb látván meglevenedni azon nemtőköt, kiket követendő, elibétek állítottak.

Az eszmék lázálma.
Egy Kossuth figyelmeztetése (milyen paradox — éppen egy Kossuthé):
egzigencilák.
Az eszmék lázálma:

az emberiség szentsége;
a szent hon;
testvérekké lesznek a nemzetek;
öntudat;
cselekvés.

Hinni benne, hogy ami Napóleonban elkorcsosult, bennünk újult erővel éled. Európa vénhedő izmalban gyülekezett az erő, hogy 48 tavaszán kipa-tanjon.

S Európa most a száműzöttek és titkosrendőrök kontinense.
Persze nem számolhatunk a bukással, ha a győzelem a cél.
Pesten, börtönömből szabadulva, még rendőri felügyelet alatt, végigjártam Petőfi nagy napjának színhelyt, a forradalom útvonalt. Dicső nap. Egy ilyen pillanattért érdemes élni. Aztán megálltam merengőn a Duna partján. A Lánchíd állt.

A magam közönséges pillanatainak sorozata — mint rendszeren ezt nevezik életnek.

Hol voltam azon a napon?
Mit csinálhattam?
Mire gondolhattam?

Igen, az egzigencilák. Azokat mindig a Petőfi-féle nagy napok után ta-nulta az ifjú Európa. A nemtők ruházata szakadozott lett, márványfehér bő-rük vesztett fényéből, olykor már utcalávnak látszottak.

Március, április, május. Mit is csinálhattam? A tél utóvédharcát vívhatta bennem, elmerülhettem betegségekben, túl annyi egyéni vereségen, ismételtlen legyőzve testi létemben, nyalogatva sebelmet, s aforizmákat gyártva esendő-ségünkről. Úgy mint: ismétlődő egyéni vereségeink értetik meg velünk egyé-ni létünk természetét.

Edes mama kifakadásai az ágyam mellett, hogy az ország a végromlás-felé halad. Miért is értené meg?

Pedig csak kértünk.
A megyegyűlések handabandázásai.
Pozsony időmúlata.

A kikényszerített, hirtelen jött szabadság. A nagy tavaszi munkák. A parlagon maradó földek. A völgyekben megbúvó nőerről többnyire fűlött már nem lehet eltekinteni szórakozott szemmel a kastélydombokról, mintegy a panorámát élvezve.

Tanulni kezdjük végre, hogy mily mély tenger a nép.
Az idő hirtelen felgyorsul, minden egymásra torlódk, a történelem ele-venedlk meg előttem. Nyűgeim leválnak rólam, mint a csoda folytán gyógyuló leprásról a rondaságok.

A szalmakomiszár főző szerepéhez.
Akkor már látszott: ennyi lehet fölém a legtöbb.
A nemzetország nyári szervezésének kudarca.

Veszélyben a hon! S a nép nem kap a kaszákhoz!
A táblabíró uramék értetlensége a sorozásnál a rejtőzők, meg nem jele-nők miatt.

Nincs idő rájukolvasni az elszalasztott éveket. A kihágásokat és túlkapá-sokat.

Katona kell!
Nemzetőr!
Szeptember elejére összeáll a zászlóalj.
Miből csináltuk és hogyan? Ma is ezt kérdezem, ha az a nap Gyarmaton eszembe ötlök, amikor szabályos rendben, felszerelve, útnak indítottuk a honvédeket a váci táborba. A nemzet testében gyűlt erő nem egyetlen kiadós étkezéstől halmozódik fel.

Kimerültség az egybefolyó tevékeny napoktól; de: addig még sohasem olyan meglegedettség, mint akkor, amint a szedett-vedett fegyverekkel, de mégis valahogy ellátott, fehér tollas, nemzetiszínű rózsás fővegű csapat el-vonult előttünk, a fegyvereket leszámítva kitérő felszereléssel.

Egzigencilák.
Egy dolmány, attila vagy ujjas mellény;
egy posztónadrág;
egy pár csizma;
egy rövid szűr, köpeny vagy csuha;
két pár fehérnemű;
egy nyakravaló;
egy főveg, nemzetiszínű rózsával és fehér tollal;
egy vászonzsák;
egy bőrtarisznya — minden emberünknek.
Később is: széna, zab, kenyér, előfogatok, ruhanemű, pótlóvazás.
A nemzet szeptember végére valóban összefogni tanul.

A megye életképességének első igazolása. Mégis történt, valami az el-múlt években. Helyi jellemények nélkül kalandorvillakozások a marcius tizenötödikék. Az a másfél év most a történelem sűrítvénye.

Palota és gunyhó társalkodása.
Amíg a nép körébe eszméink nem jutnak le, ott gyökeret nem ereszte-nek, addig ne várja a hon, hogy szorultságában a tömegek gyermekel se-regestől sietnek a segítségére.

Az óvatosságok: félnek feltűzelné a népet. Pedig a nemzet ügye nem ügyes bajnokok egyéni bajvívásán, hanem a felkelt népek hevületén múlik. Népgyűlések!

Valóban szószékké a papok prédikálólhelyeit!
Ahogy az ország egységes organizációvá válik a veszélyben.

Naponként némi csodálkozással magam iránt: azt hiszik, mindent végbe bírok vinni, járnak hozzám mindenféle ügyben, s én eljárók mindegyik-ben.

A nógrádi önkéntes honvéd zászlóaljjal lennék ott magam is mégis, Pá-kozdnál és a Lajtánál, a tél kemény meneteléseiben, a dicsőséges, világra-szóító (legalábbis Európára) tavaszi hadjáratban. Es hát Világosnál. Vagy inkább Komáromban.



Világos érthetetlen. Voltak még tartalékaink. A túlerővel szemben ott volt a népfelkelés eszméje, amelytől, ha elharapódzik, nem lehetett volna soha nyugta az ellenek. Mindenképpen legyőzték, de mily szegényletes megadás-sal? Végigháborúztak Európát. Egy Napóleont legyűrtek. Kérik juték a zsá-
nokok, vér- és dacszóvetsége szerint, s reményünk se lehetett.

Medve és kétéjú koronás madár: földön, égen rádtalálnak, szétmarcan-
golnak, könnyű zsákmány vagy, szinte csak játék.

Hősieség?

Az ifjú Európa már szétverve. Példa még lehetünk, reménység; de gyűjtő
láng, mely átcsap országhatárokon!

Az eszme, mely egy kontinensnyi ifjúságot táplált, nevelt, az eszmének
egy formája és foka ebben a népben vált nyilvánvalóvá; az a kor, s ez a
nép a fejlődés élvonalában tudhatta magát, hogy elbukott törekvéseink ké-
sőbbi korok más népeiben magasabb fokon táruljanak majd fel.

Ennek a népeknek ekkora szerep adatott az egyetemes fejlődésben? Nem
igazán főszerep, de nem is Fortimbrasé.

Ismétlődő vereségeink érték meg velünk nemzeti létünk természetét. Mo-
hácsaink maig tartó sora. Mégis, mintha Világos más lett volna. Világos ta-
lán Európának is mondott valamit: az emberiség útjáról lebbent föl a köd.
Felvilágosító erejű vereség: a jövődől fölül futja át a látszatokat.

Hon és evolúció!

Nekünk egyik is elég teher. Sohase fogunk kilátni magunkból: egyik ol-
dalról az Úveghegyek, másik oldalról a Ríz- és Vashegyek. Be vagyunk ide
zárvá. Elvárásolt nép. Miközben a föld nyikorogva forog velünk.

Csoda-e, ha lázalmaink vannak?

Zrinyi halálában is, Széchenyi végső elszánásában is látni véljük a né-
met kezét. Jó hinni, hogy a német tette. És jöjjön hír Petőfiről a szibériai
ólmányak mélyéről, ne a sebről, amit a pikák ejtettek rajta! Ne a fel-
nyársalt póteatestről! Tűnjék fel Székelyföldön, az alföldi vadvízek nádasal-
ban, erdcink elvadult szegénylányeivel! Csak pislákoljon a remény, tart-
son az árnyéktól is az ellen!

Milyen időkötéltünk, hány mártírkezet szorítottam!

Milyen kiválók áldozták fel magukat, s kicsinyiségben megmaradtam
én, a változathatatlán kedélyemmel, belefáradva önmagamba, a múltba, cse-
lekedeteimbe. Itt ebben a batarban, miközben Pest tele rászatom magam,
táskámban az olvasásra alázatos kéressel átadandó mű, összegyűjtve egy szó-
noklaltal, melyből a retorikát leszámítva egy NEM marad. Ebben a romló
hangulatban, mely mindig erőt vesz rajtam, órák múltán, utazás közben, is-
mét visszazuhanás magánmeghatározottságaimba: csak a test van. És már
percek óta minden olyannak tűnik, mint azelőtt; felfedezték a nehézkedést,
mely változatlánul áthat bennünket, s külszínre sem változott semmi, semmi
sem öltött más formát.

Már-már felmerül a kérdés: volt-e egyáltalán azelőtt?

Tényleg: történt valami?

Nem álmodtam mindezt?

Itt a táskámban velem a mű és a tett. Tapinthatom.

A magam endogenéze mélyen elrejtve a műben, az emberiség filo-
genézisének rajzában: levetkőzhetetlen zárkózottságom és leküzdött, ám gyak-
ran felcsapó becsvágyam különös keverése.

Mindenképpen egyensúly: magammal és a gondolattal összevetve.

Mértékem szerint az univerzum egyensúlya.

Míg magam itt a lélek örökös hullámverésében.

Noha, mióta drámámmal kész vagyok, az ezernyolcszázhatvanas tél
óta, a felszín zajgása alatt, mélyen, nagy belső béke.

Hányóda-verbóde a sokszempontú világ kívánalmi között, mindig is
a megfelelést igyekeztem; így élve, miközben lelkem alapérületét véltém
mérvadónak, holott a mélyben megbontathatlan gömbként a béke teljessége,
aminek a fölfedezését az a nevezetes tél hozta meg.

Talán ezért is az idegenség gyakran mindentől ami külső. Az elmúlt hó-
napok sürgős-forgásában is, cselekedvén a köz javára, a megyei fölbuzdulás
hangadójaként jelen lévén mindenhol az érdemleges történelemben, munkál-
kodván az új közigazgatási rendszer kidolgozására alakult bizottságban, meg-
értetvén a néphez való szólás ismételt időszerségét, beleértve a német és
tót nyelvbeni megértésünket is, összegyűjtve a császári közigazgatási hivata-
lat iratait, hogy arról az átkos rendszerről saját kezemen tárgyalja fel az
igazságot, önkényüket és erkölcstelen korrupciójukat; dolgozván még any-
nyíléle bizottságban, és mégis, a buzgalom és megújult lelkesülés csúcsain
várattalanul szédítő meredély peremén látni magamat, s ettől a nem is rémszítő,
mint bénító látványtól magamra figyelve már; és az általános zajgás közé-
pette, amely tavaszi méhcsongással oldódott és környezett, egyedül lenni meg-
oszthatatlanul.

Nem oly erős bennem a hit, hogy ne kételkednék, s nem oly megin-
gathatatlán bennem a bizonyosság, hogy hinnék magamban, magunkban. Fel-
riadni ebből a révülettől, s fűrkészben, már-már alattomosan körbenézni, ész-
lelte-e valaki idegenségem, majd hangosabbnak lenni, mint annakelőtte.

Alnok is vagyok?

Az lennék?

S mi még?

Árny, mely minden fuvallamra elleng?

Olykor narcisztikus önélvélet keitősségem miatt, mint márciusban is,
hogy futja tőlem a politikai alnokságára is, a csfnyre, mely Szontágh-
hoz illet volna inkább. Ismervén az urak lelkesülő hajlamát, majd a józa-
nodásukat hazafelé szekerzés közben, s a felébredő óvatosságukat mire
otthonukba térnek, valóban csel kellett, hogy a választmány minden tagja
aláírásával véglegesítse felhevültségét a bécsi udvarral szemben: Nehogy valaki
azt mondhasa, hogy a következendő határozat a többséget megfélemlítő kisebb-
ség műve volt, nyissuk meg termünk ajtait, és mindazokat, kik a határo-
zatát a felelősséget elvállalni nem akarják, távozásra szólítsuk fel. Akik
pedig a határozat hozatalába befolyani óhajtanak, azt aláírásukkal szentesít-
sék.

A perc ünnepélyességében határozottan érzékeltém a döbbenet csendjét
is. Hisz? a jelenlévő száznegyvenkilenc férfiú száznegyvenkilenc egymástól kü-
lönöző lény volt, köztük ingadozók és meghunvászkodók is, akik lettek
penderítve a megnyilatkozás sík terepére, s gyermekfogásomtól — min-
den nyilvánosságot érintő fogás Antonius Caesar fölött elmondott gya-
szbeszédétől kezdve ilyen naiv, s mégis hatásos — visszatartadk, hogy kinyil-
vánítsák lényüket.

A kitárt ajtókat betöltetlen úrje, cselvetésem eredményességéért, a szár-
nyasoltárok ünnepélyességével záratott be.

A kirobbanó önélvetésben a gyávaság is ünnepelte magát.

Úlve maradtam vereségem súlya alatt.

Mert vereség volt ez is: küszködéseimmel szemben itt vannak körülöt-
tem a honért felelős felnőt férfiak, s közöttük számosan olyanok, kiket
mindig a külérő állít ide vagy oda, s akik mégis, kormány nélkül há-
nyódásukban is sérülhetetlenül egészségesek, míg te magad könnyebb bot-
lástól is életveszéllyel járó sebeket szerzel, ki naponta felépitéd lényed, csak
azért, hogy holnap előlred kezdhesd, csak azért, hogy annak tarthasd ma-
gad aki; miközben elpadnak testi lehetőségeid, s anyagként minden egyre
rosszabb.

Mіндеz tehát miért?

A legszebb gesztusért talán: a teremés gesztusáért, amelyet magunkkal
szemben gyakorlunk.

Az Úr is ekkor a legnagyobb, izgalomtól felhevült angyalokkal körül-
véve.

Széchenyi a Hídval.

Nekem mi jut? Egy NEM marad, melyet aláírásom hitelesít.

Ünhitség lenne, ha teremésértékűnek hinném? Hiszem mégis: valami
érvényes. Egy NEM.

Általános erőtlenség. A testé is, cselekedeteinké is, a műé is.

Mégis gyakorolni mindben a teremés gesztusát: felépíteni magunkat
minden ébredésünk után, látni szétolvadni cselekedeteinket a hatásban, s
szemlélni esendőségünket a mű formaadó önkényében.

Oly tökéletlen minden emberli.

Tákolmányok.

VII.

Az idő belátható szakaszára rendelkezünk világos célképzettel. Azon túl
ott a végtelen, az utópiák káprázata.

Jelenbe-zártságunk felismerése megkíért mindenféle tévutakkal.

Végül, ha bölcselkedő hajlammal vagy áldva-verte, kilgazításokat végzel
a jelenen, te ezen az életszeleten, ó amazon, bár mindketten a magatokét
hisztiek egyedül üdvözítőnek. Gyakran mégis, a látszólagos különbségek el-
lenére is, egy töröl fakadnak elképzeléseink: hámot raknánk az élet nya-
kába, hogy megrendszabályozzuk betöreiten csikó-termeszetét; szabályoznánk
mint folyóinkat, abból a tévképzetből kiindulva, hogy ismerjük partjait és
egyszerű mérnöki munkán múlik a siker.

Naivak vagyunk, mint utópiáink.

Mikor érik be végre szellemünk, hogy a valóság sokszerűségében lás-
suk meg nemünk lehetőségeit?

Hol az a gondolkodó, aki nem a leegyszerűsítésből jelöl célt nekünk?

Készül-e új eszme Európa poros fölőnsai között?

Most, utam végéhez közeledvén, Pest előtt, fölöklik ifjúságom ideje, eb-
ben az ifjú, zajos városban, Edesmama intelmei szóban és lelvében a város
veszedelmeivel kapcsolatban.

Mára látszik, ha még sok minden csupán sejtés is, mi indult el akkor,
a Dunapart kiépítésével, a gőzhajókkal, a palotásorral, a hajógyárral, a sza-
porodó munkássággal, a forgalmas piacokkal, de még a setét városzugokban
reggel föllet legyilkoltakkal is: Pest kitüntetett pontja leend az országnak,
minden tekintetben, miként az élő szervezet sem nélkülözheti az egészséges
részek egy központi általi összehangolását; mi pedig körülünk egyre isten
háta mögöttibbek. Pozsony egyetlen szarlyngetésre esik Bécestől a koronás
madárnak. Pest a középpontja lesz az országnak. Itt, Kelet és Nyugat vá-
lasztóvízénél, a limesek mentén, honnan a magasra jutott Róma szemléle
borzongva a szitnya síkot, nekilodult egy város, ahol züg, fodrozódik, hab-
zik az élet árja, s ahol kimondtuk ifjan valamit, s ahol egy NEM-mel
leszünk húségek hajdanvolt önmagunkhoz, mégha ezen a nemen átcsapni
készülnek is a hullámok, amit talán mi magunk is felkoraócsoltunk.

Tudhatjuk-e, hol érnek partot, s milyen erővel a tetteink nyomán fod-
rozódó hullámok?

Ne legyünk retorikusok mértéken fölül.

Hisz? becsomóztattak-e már a vexatívus keresetek periratal birtokaim-
mal szemben?

Családom és tulajdonom ellenre cselekedtem — Edes mama rám ol-
vasta és nem tévedett. Nem láthatta be, meg sem kísérelhettem efelé te-
relni hisz' az tiszteletlenség lett volna, ha a honvédelmet partoló tamó-
gatásával, karitatív hadikórházával ó is ugyanazt cselekedte. A nép, mely
házát véd, jogot teremt magának azon a földarabon.

Edes Mamának az a szerep jutott, hogy védje az osztatlan családi bir-
tokot.

Az ellenkezőjét küzdöttem ki magamnak.

Mert miért emelnék ki magunkat az idő árjából, hasztalanul dacoló
szirtként? Miért tulajdonítanánk nagyobb jelentőséget annak, ami velünk
történt, szemben az előtűnk megesetekkel és a hajdan bekövetkezők-
kel?

Ha mindezt nem tesszük, ezenmód megóvhatjuk magunkat a korillúziók
elvetésére által ránkszakadó tehetetlenségétől.

Az egyéni lét kudarcái és a történelem jégverési készítetnek bennünket
az összegzésre. A kedély megbicsaklott öntudatunknál hamarabb elvégzi a
szükséges műveletet, élénk teszi a végeredményt: hiábavalóság. Az értelem
pedig a magának tulajdonítja ezt a végső bölcsességet: fark csóválja a
kutját.

Ó ifjúságom városa!

Látszólag ismétlődés.

Holott a gondolat tapasztalat nélkül még a képzelés tartománya.

Nem marad más, mint felismeréseinkkel együtt élni.

Olykor már az események pontos kiszámításával.

Mégis mi teszi ezt a monotóniát oly édessé?

A kopás?

Hisz? közben minden egyre rosszabb. És az ismétlődésekben töltünk el-
köszön a létezés.

Az ismétlődés öröme tehát?

A természet körforgása sem kecsgetet már az időtlen perpetuum mo-
bile illúziójával. Az élet is föléli lehetőséget, ha az élő és élettelen mögött
nincs örök mozgató.

A bethelmi csillag szelőd, óvo ege elreppent a legelső ártatlanul kez-
detleges eszközünktől. Az első pillanatban talán meg sem hallattuk azt a
finom, pengő hangot, amellyel kezdetét vette vedetésünk szertefoszlása.
Pedig az alig észlelhető nesz nyomán világok sokaságára robbant szét —
azzal a félelmetes némasággal, amely az emberi tudás körének tágulását
mindig is kíséri — a bethelmi csillag ege.

Milliónyi irány fölöttünk, amely mind sehova fut.

Rajtunk pedig a ketős törvény: nehézkedés és az úr vonzása. Miféle
élni segítő utópia épül majd ebből?

Ádám-emberiségünk az öngyilkosság szirtszegélyén járt mindig is, mi-
óta küzdetet. Miként magam is. Annál csapás után következtes tett az
egyetlen könnyű lépés.

Vagy mégis inkább az a természetes, hogy a közelmúlt telein — hány
év óta már? — föl sem merült bennem a lehetősége?

Ifjan, a megsejtészerű tudások idején gyakran.

Most, a tapasztalat fényében nem. Drámámban az örökös összeomlások-
kal szemben folytanos, makacs kiegyensúlyozás az, ami már nem is szín-
padi elem. A klasszikusok mértékével biztosan nem.

Magam fölül nézve pedig hiteltelen az éret, Ádámnak a legvégsőre is
elszánt próbálkozása.

Ebben megint: Endymion kegyeltje.

Aloméletem komolyan vétele nélkül megtaláltam volna-e a hitelesítés
formáját ehhez a kétségbeesett kísérlethez? Mert a dráma jelenlegi állapoi-
ban Ádám nem megtapasztalja a történelmet, hanem még csak megálmodta,
és így az önfeladása az ifjúé — csalódással menendrendj még csak sejtji.

Ezzel felel az idő távolából a húség rimjével énem a Virozslának esz-
ményéről számot adó ifjunak.

Az ó tragédiája ez.

Az é az ifjúé, aki Virozil tekintetéből kiolvassa a maga és a körülötte
zajgó társak sorsát. Mi megvénülhetünk, de mert a mostani fiatalok vének
— blaürtság, csömör, cinizmus —, a mi húségünkön múlik az újjászüle-
tés. Nekünk kell lelkesítenünk és lelkesednünk.

En, Endymion kegyeltje.

Az öngyilkosság a gondolat csapdája. A gondolat mint lehetséges élet-
idegen elem. A tapasztalás, mint a kedély mederben tartója és a gondolat
csiszolója.

Ó, ifjúságom városa!

Tapasztalásban aggként, újból itt, aki már a halált is könnyen fogadná.

Ha elszámolnék éveimmel, hát mire is jutottunk?

Sokra és kevése.

Az élet megváltatlan, és/de visszavonhatatlannak tűnik. Esélyeink a két
minőség közös territóriumában lehetségesek.

Sokra-sembire.

Semmire-sokra.

Horváth Lajos

Képeslapok

TÓ

Már régen és hosszan bolyong a férfisirás bennem,
indult a nádban, mikor a fiú kiért a tóhoz,
nyakába kötve horgok között a bodzanyelű kése,
békák, halak, kagylók és más ártatlan állatok ellen
elszántan harcra kegyetlen kiontott vérrel,
estére értette meg a boton piruló keszeg mögött guggolva,
az első megszerzett étel után már egyedül van
és a tó akkor elkezdett nőni, mint a tenger,

NAPLEMENTE

Gerlek repültek sorszerűen a guruló lángba,
falud tetői tüzlöttek vörös napokkal a láthatáron,
mire összemarkolt lelked arcodban fölemelted,
rá perzselt tollak hullottak feketén forogva,
hátrad mögött egy-két hang és szál hegedű keserve nyítt,
a császár-sárga fal is felragyogott még egyszer, mint az
okádék,
sejtésed settengett, de egyre merészebben közeledve,
hogyha kihajnalodsz, a világ majd bealkonyít.

DUNAKANYAR

Utolsó meséid akkor úsztak el a szalagos széllel,
horzongás rezgett végig gerinceden s hallottad belependül,
ütötten meglendült fönnebb vörös szirmaival a pipacs-ég
és a láthatárra hullt fonnyadva körös-körül feketedő széllel,
ekkortól patakok kezdtek ragyogni benned, nagyhátú folyók
végtelen
s cserjések mentén haladva lefelé ereszkedsz mindig azóta,
már-már tele tüdővel szívod a jó vízszagú levegőt
s biztatod magad, im itt a gázló, mert nem átkelend
lehetetlen.

SZALONNASÜTÉS

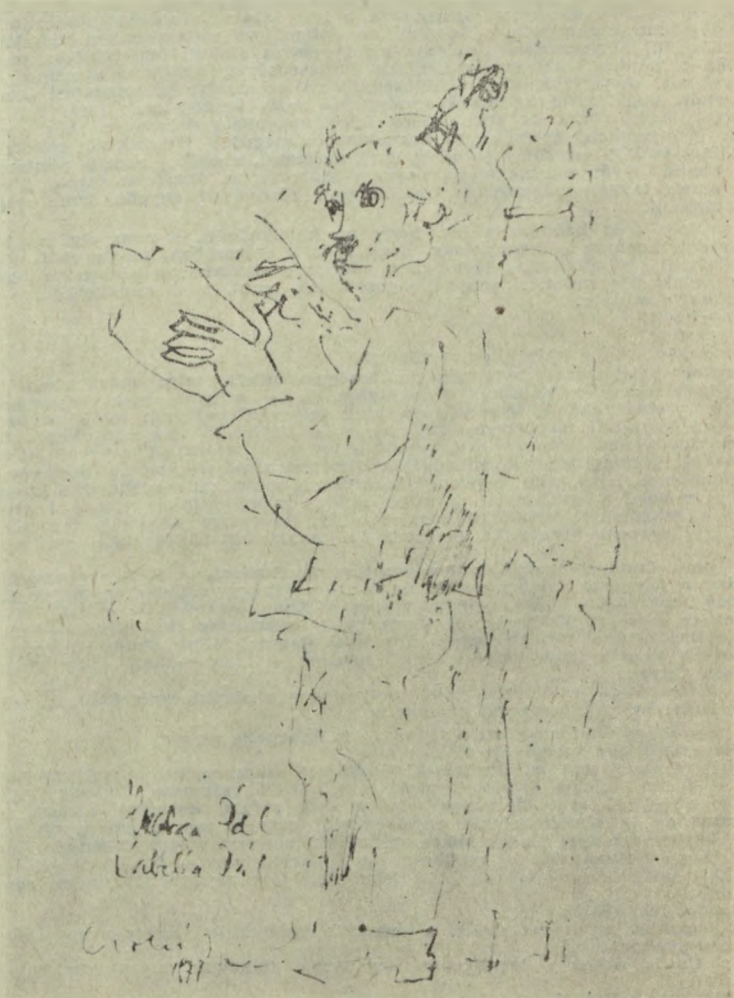
Tábortüzeket gyújtasz magadban fázón esti, didergő
fennsíkon,
kerítéd katonák karéjával csapkodó kardú vemhes lángodat,
eloldod bennük az ének keskeny szalagjait lobogni hosszan
a határra,
ülsz közéjük földre, hogy hangjukba társként fonódj fekete
sípodon
és tornyosul, tornyosul tűz és ember, veti magát az élet az
égnek,
majd száll alá, ereszkedik, lohad a cél s fejed is hajlik
előre,
figyeld, csepegő szalonnád alatt hogyan fetreng a parázs
fájdalmában,
s hogy szemeid gömbjében még mindig micsoda vagyott
vilagok égnek.

SZIVÁRVÁNY

Az volt a legjobb tán, hogy volt kiket tisztelned a holtak
között,
nem élhettél volna sokáig, ha nincsen erre annyi alkalom,
de az ágyúkat vezénylő költő s a szegény feje deli halálú
és a tömzsi képviselő, kinek segítségével fegyőre könyörgött,
valahogy elvagy hát a sorban, ha jól meghúzod magad,
de ne hidd, te vagy az egyetlen, kinek, ha időnként felnézel,
feltűnik a fekete égben Madách iszonyú bajusza,
míg a menet handabandázik ez őszülő szőr-szivárvány alatt.

KODÁLY RAVATALA

Vegyesen tolongott ravatalod felé rajongó s ki tudta, megint
mi veszett,
mikor az időd vége körül folyatta emberrel az Akadémiát,
a városra valami kicsorbult nap hatolt fejed fölött mégis,
felszántva egünk, áttörve füstöt, szétszabva szennyes
feileget,
mióta annyi tépett erdőnk, szijas családfőnk veszett oda,
szálerdő-hajad védelmez minket kiirthatatlan,
benned bujdoklunk szabadon, harmaton járva könnyeden,
mert a küldött halál minden útján keresztbe fekszik zenéd
torlasza.



Tárgyszerű és tárgyilagos Madách-életrajzért

1961-ben írta az ismert Madách-kutató, Győrffy Miklós: „Ismeretes, hogy irodalomtörténetünkben Madách úgyszólván az egykönnyű írók közé tartozik: az egész Madách-irodalom tökéletesen Tragédia-központú”.

Azóta két évtized telt el, 1964-ben Madách halálának centenáriuma megpezsdítette a reá vonatkozó kutatást, több drámája is már sikerrel szerepelt színpadiainkon, egyre-másra jelentek meg életének egy-egy szakaszára, motívumára vonatkozó s eddig publikálatlan adatok feltárásai, és mégis az a vastkos, 500 oldalas mű, amely legutoljára (1978-ban) mintegy összefoglalta az utóbbi évtized kutatásának irányait és eredményeit, ismét a korábbi összképet mutatta: felerészben *Az ember tragédiájának* ilyen-amolyan elemzéseit, színpadtörténetének adalékait, s a másik felében egy-egy részterületre vonatkozó adatfeltárásokat. Közben pedig itt is, amott is elhangzik, hogy bizony szükség volna egy kritikai kiadásra Madách Imre műveiből.

Bizony szükség volna! Hiszen, ha csupán a *Tragédiát* tekintjük, már az magában is, de ma már Madáchnak több más drámája is élő s elevenen ható, időszerű vitákra alkalmat adó irodalmi és színpadi anyag, s már pusztán értelmezéséhez is, de az életmű egyéb, rejtett kincseinek feltárásához is szükség volna a kritikai kiadásra (talán inkább, mint jó néhány, sokkal kevésbé elevenen ható klasszikusunkéra...). S itt jómagam, mint egy másik elevenen ható klasszikusunk, Jókai Mór kritikai kiadásainak egyik szerény munkatársa, tapasztalatból állíthatom, hogy egy ilyen kiadás alapos elkészítésének igen fontos biztosítéka a jó életrajz. Az író élettörténetének tárgyyszerű és tárgyilagos feltárása.

Madách Imréről már több életrajzi mű jelent meg: irodalomtörténeti igényű is, szépirodalmi jellegű is, s kiadták életének fellelhető írásos dokumentumait — összefoglaló jelleggel is és kiegészítően is.

Vessünk egy rövid pillantást a Madách-életrajzírás történetének főbb állomásaira.

Másfél évvel a költő halála után, 1866. február 6-án a Kisfaludy Társaság ülésén hangzott el *Madách Imre emlékezete* címmel Bérczy Károly előadása. Az ugyancsak nógrádi író, a kitűnő Anyegin-fordító nemcsak földije, hanem személyes jóismerőse is volt Madáchnak s így az emlékbeszédbe foglalt életrajzot közvetlen ismeretei alapján állította össze.

Midőn tizennégy évvel később *Madách Imre összes művei* címmel Gyulai Pál három kötetben kiadta Madáchnak távolról sem „összes” műveit és válogatott levelezését, előszavának végén megjegyezte, hogy Madách életrajzának megírásához nem volt elég adata, de ennek ideje sem érkezett még el; helyette közölte az addig legteljesebb idevonatkozó tanulmányt, Bérczy Károly fent említett emlékbeszédét.

Ezután folyóiratokban megjelent összefoglalások, lexikonban, kézikönyvben közölt szócikkek után a XIX. század legvégén ketten is jelentkeztek egy-egy terjedelmes Madách-életrajzzal. Palágyi Menyhért gimnaziumi tanár, majd egyetemi magántanár, matematikus, de főként filozófus 1890-től kezdve többször vendégeskedett Alsószéregován, Madách Aladárnál, a költő fiánál; előbb, mint írja, alaposan tanulmányozta Madách műveit, majd — olvassuk előszavában — „ha a költőt magát nevezem saját élettörténete legfőbb tanújának: akkor fiát, Aladárt a második fő tanúnak kell mondanom”, további adatforrásaiként pedig Madách jóismerősei közül Szontagh Pált, Veres Szilárdát, Lónyay Albertot és Hanricy Ágostot jelöli meg. Amit így gyűjtött, azt előbb hírlapi cikkeiben használta fel, majd 1900-ban *Madách Imre élete és költészete* címmel az első terjedelmes és átfogó igényű könyvalakú Madách-életrajza jelent meg. A másik terjedelmes, de könyv alakban nem publikált Madách-életrajz egy évvel korábban, 1899-ben, a *Magyar Szemle* c. folyóirat hasábjain tizenöt folytatásban jelent meg, *Madách Imre életrajza* címmel. Szerzője Becker (utóbb Bakonyi) Húgó tanítóképző intézeti

tanár szinte kizárólag korábbi nyomtatott forrásokra, elsősorban Palágyinak addig megjelent cikkeire támaszkodott, ezeknek adatanyagát bővítette ki geográfiai és genealógiai művek idevonatkozó felvilágosításaival és gondosan felhasználta Madách levelezésének addig publikált darabjait. Abból, hogy elsősorban Palágyira támaszkodott, már világos, adatainak és egész beállítottságának „ősforrása” ugyancsak Madách Aladár volt. S itt csak közbevetőleg jegyezzük meg, hogy Palágyi művének és adatainak pontosságát és hitelességét gondos adatközlésekkel vonja kétségbe s egész művéről alaposan leszedi a keresztvizet még ugyancsak 1900-ban Morvay Győző.

1914-ben Voinovich Géza *Madách Imre és Az ember tragédiája* című könyve az addig megjelent életrajzi adatoknak kiválogatott részét s főként Madách műveit, túlnyomórésztben *Az ember tragédiáját* filológialilag elemzi. Barta János 1931-ben adja ki részint már megjelent, de túlnyomórészt az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött s akkor még kiadatlan, kéziratos anyagok alapján *Az ismeretlen Madách* címmel új szempontú életrajzi portréját, mely mintegy előtanulmány a szerző 1942-ben megjelent s az addigi eredményeket inkább elemzően, mintsem kiegészítve összefoglaló *Madách Imre* című könyvéhez.

Közben azonban egy újabb, eredeti adatközléseken alapuló Madách-életrajz látott napvilágot, 1934-ben *Madách az ember és a költő* címmel. Szerzője Balogh Károly, Madách Imre sógorának, a szabadságharc elbukása után menekülés közben az erdélyi hegyekben meggyilkolt Balogh Károlynak unokája, aki mint könyve előszavában elmondja, felhasználta ugyan a korábban megjelent műveket és a kéziratos Madách-hagyatékot is, leghitelesebb forrásának azonban apja emlékezéseit tartotta. Apja, a meggyilkolt honvédtiszt fia együtt nevelkedett unokatestvérével, Madách Aladárral Alsószéregován, ahol gyermekéletüknek és serdülésük idején kialakult gondolatviláguknak legfőbb formálója az őket szigorú gondossággal felnevelő nagyanyjuk, a költő édesanyja, idősb Madách Imréné volt.

Bizvást mondhatjuk tehát, hogy mindkét forrásértékű, eredeti portrét rajzoló Madách-életrajz szerzője — *Palágyi Menyhért* és *Balogh Károly* — ugyanabból az adatforrásból merített, s ami művekben nem írásos dokumentumokon, hanem szóbeli közléseken és hangulati befolyásolásokon alapul, mindaz végső soron idősb Madách Imrénétől eredt. S e befolyástól, még akkor is, ha azt a kritika mérlegére teszik — mint Madách Imre feleségének megítélésében — képtelenek függetleníteni magukat.

Igen széles körű biográfiai kutatások alapján jelent meg 1932-ben az *Ember küzdj* című háromkötetes mű. Szerzője, Harsányi Zsolt, amint be is számolt róla az Új Idők hasábjain, nem elégedett meg az addig kiadott és az Országos Széchényi Könyvtárbeli Madách-hagyatékban hozzáférhető adatok, levelek, dokumentumok feldolgozásával, hanem kibányászott akkor még lappangó leveleket és kifaggatta Madách egykori környezetének akkor még életben lévő tagjait vagy ezek leszármazottait mind nógrádi szűkebb pátriájukban, mind a költő családi és társaságbeli világában. Azt hiszem, mind ez ideig ez volt a legkiterjedtebb, legalaposabb Madách-kutatás, csakhogy... Csakhogy Harsányi Zsolt nem filológiai — tudományos vagy legalább ismeretterjesztő célú — életrajzot készített, hanem regényt írt. A „biographie romancée” akkoriban különösen népszerű műfajában, melyben pl. Stefan Zweig világhírré tett szert, a szorgosan felkutatott életrajzi adatokhoz és motívumokhoz még gondos korrajzot ábrázolva, a dokumentumok, helyenként szó szerint idézett levelek hézagait a tehetséges író képzeletével kitöltve, írta meg Madách Imre életregényét.

A műfaj népszerűsége folytán, de azért is, mert „beérett” a Madách-téma, éppen akkor, amikor a *Tragédia* új német fordítása és bécsi, burgszínházi sikere határainkon túl is fokozottan ráterelte a figyelmet a műre és szerzőjére, Madách élete szépirodalmi témává vált. Mindenekelőtt házassági konfliktusa. Először a *Tragédia*-fordítással Madách-ismerővé ihletett Mohácsi Jenő érdeklődött Fráter Erzsike sorsa iránt: 1935-ben jelent meg *Lidércke* című regénye, majd pedig ugyanabban az évben, melyben Halász Gábor két vastkos kötetben Madách teljes irodalmi hagyatékát, Staud Géza pedig időrendbe szedett teljes levélváltását adta ki — 1942-ben — Lászlóné Kiss Ibolyának a Madách-családot ismerők utódaival folytatott levelezése alapján látott napvilágot *Erzsi tekintetes asszony* című regénye, és ugyancsak

ez volt az az év, melyben Barta Jánosnak is megjelent fentebb említett összefoglaló-értékelő filológiai munkája Madáchról.

Úgy vélem, nem véletlen, hogy éppen a második világháborúban, az embertelenség tetőződésének idején annyian egyszerűre, s olykor egymásról nem is igen tudó párhuzamossággal keresték, hangoztatták a Madách Imre életművében rejlő humánomot.

S a második világháború után? A Madách-kutatás általános jellege teljesen megváltozott: részleteiben a korábbiaknál tárgyyszerűbb, felfogásában s főként a szektánsággal folytatott győzelmes vitáiban tárgyilagossabb lett, de az összefoglaló teljességre való törekvés nem mutatkozott meg. Remélhetően csak azért, hogy a tárgyyszerű rész kutatás és a tárgyilagosság irányzata előkészítse a még mindig hiányzó, tudományos igényű Madách-életrajz megírását.

És hát mi történt e téren az utóbbi három és fél évtizedben? A Madách-levelezésből korábban már Gyulai Pál, Palágyi Menyhért, Komlós Aladár, Staud Géza, Halász Gábor és Harsányi Zsolt által publikált szövegekhez Györffy Miklós, Kerényi Ferenc és Köhegyi Mihály csatlakoztatott újabb darabokat, Madách életének s különösen 1848–1849. évi működésének korábban közzétett dokumentumait Belitzky János, Krizsán László, Kamarás Béla, Szabó József, Leblanc Zsoltné és Rusvay Tibor gyarapították, színpadi utóéletéről Németh Antal, Kántor Lajos, Csapláros István, Rákos Péter, Szeli István, Ruzicska Pál, Guglielmo Capacchi és e sorok írója gyűjtött össze újabb adalékokat, Baranyi Imre a költőnek ifjúkori olvasmányaira derített fényt s e távolról sem teljes felsorolást még kiegészíthetjük azal, hogy Lászlóné Kiss Ibolya korábbi regényének forrásairól immár filológiai értékű adatgyűjteményt adott ki könyv alakban és Madách életrajzának — ismét főleg házassági drámájának — szépirodalmi feldolgozásai is szaporodtak, így Székely Júlia *A két Madáchné* és Felkai Ferenc *Madách* című színdarabját említhetjük.

Mindez építi, előkészíti a kritikai igényű életrajzot.

Mindez azonban már annyira bőséges és ugyanakkor annyira szétszórt anyag, hogy jelenleg bizvást áttekinthetetlennek mondható, sőt még arra is alig kínálkozik lehetőség, hogy egymásnak látszólag ellentmondó megállapítások kritikailag szembesíthetők, „öröklődő” hibák kiküszöbölhetőek legyenek.

Hogy a már publikált anyag áttekinthetővé s a fedés veszélye nélkül kiegészíthetővé, majd a leendő tudományos felhasználáshoz jól felhasználhatóvá legyen, ahhoz egy teljességi igényű Madách-bibliográfián kívül célszerűnek látszik egy olyan életrajzi krónika, amelyen a szovjet irodalomtörténet-írásban hasznosnak és népszerűnek bizonyult (hogy csupán az 1958–1960-ban megjelent két kapitális művet, Lev Tolsztoj életének két kötetben, Makszim Gorkij életének négy kötetben kiadott krónikáját említsem), s amelynek alapja az, hogy kronológiai rendbe szedve állítja egymás után — s ahol kell, kritikailag mérlegre teszi — az író életéről ismeretes adatokat.

Hogy egy ilyen munkának mi a szerepe és hogy az adatanyag maximális egybefoglalásán kívül „öröklődő” hibák kiküszöbölését, egymásnak ellentmondó adatok kritikai szembesítését is hogyan szolgálja, azt két példával fogjuk illusztrálni.

A Madách-életrajzok élén álló Bérczy-féle emlékbeszédben ezt olvassuk: „A sztregovai Kastélynak 1823-dik év január 21-én örömmünnepe volt: az ő családnevnek fiú örököse született...”. S azóta minden kézikönyv, irodalomtörténet és lexikon így írja: Madách Imre született 1823. január 21-én.

Pedig már az első dokumentált Madách-életrajz, Beckeré 1899-ben felhívja figyelmünket egy dátumzavarra; azt olvassuk a költőről, hogy Szontágh Pálhoz 1863. januárius 20-ról kelt levelében bizonyára csak tévedésből tehetette születése napját januárius 20-ára, ezeket írván: „E szerencsétlen mai nap tesz negyvenévéssé s ettől két szent pátrónusom, Fábian és Sebestyén sem ment meg.” Mi ez? Hogy valaki egy levelének keltezésénél egy napot téved, az még könnyen előfordulhat, de azt, hogy védőszentjeit tévesen jelölte volna meg, Madáchnál lehetetlennek kell mondanunk. Nos, a megoldás ott van Becker Hugó cikkének következő soraiban, melyeket azonban maga a cikkíró sem értett meg. Közli ugyanis az alsósztrgovai római katolikus anyakönyv ide vonatkozó bejegyzésének szövegét, melyben ez áll: „Nr. 1. 1822.



21. Januarii. Baptizans: Idem Parochus. Baptizatus: Emericus. Parentes... stb.” vagyis magyarul: „1. sz. 1823. január 21. Keresztelő: Maga a plébános. Megkeresztelt: Imre. Szülei... stb.” Világos: a január 21. nem a születés, hanem a keresztelés dátuma volt: érthető, hogy az újszülöttet, aki esetleg az esti órákban jött világra, télvíz idején nem aznap, hanem másnap tartották keresztvíz alá. Furcsa, hogy Becker Hugó, aki egyébként gondos adatfeldolgozó volt s mint századvégi tanárember kétségkívül tudott latinul, a „született” és „megkeresztelt” közti különbséget nem vette észre. Nyilván Bérczy Károly adatközlésének szuggesztíója hatott rá. De átvette a tévedést a tudós Voinovich Géza is, aki könyvének legelején a január 21-i dátumhoz az alábbi lábjegyzetet fűzi: „Ő maga egyik levelében jan. 20-ra teszi, a keresztlevél 21-ikét mond. Közölte Becker Hugó a Magyar Szemle 1899. évi folyamában, 22. sz.” Voinovich tehát látta Becker cikkét, olvasta is a keresztlevél szövegét és mégsem vette észre, hogy a dátum nem a születésre, hanem a keresztelés napjára vonatkozik... Így öröklődött és öröklődik mindmáig, legutóbbi kézikönyveinkig ez a dátumhiba. Ideje lesz kijavítani.

Madách Imre házassági drámája részint a téma csábítása, részint az adatok hézagossága folytán jelentős helyet foglalt el mind a filológiai igényű életrajzokban, mind pedig az életrajzi regényekben, melyek részben, mint mondtuk, éppen erre a témára koncentráltak.

Véleményem szerint e téma szemérmes elhallgatása éppen olyan hiba, mint felnagyítása: ha foglalkozunk vele, akkor nem öncélúan vájkálunk valakinek legbensőbb magánügyében, hanem az irodalomtörténetben nélkülözhetetlen kutatást végzünk egy költői életmű — és Madách esetében egy kiemelkedő nagy alkotás — motívumainak jobb, hivebb megismerése végett, másfelől viszont nem tagadhatjuk, hogy kényes témáról van szó s ezért csak végtelen tárgyyszerűséggel és tárgyilagossággal szabad hozzányúlunk. S éppen ez az a pont, ahol eddig még a filológiai igényű életrajzok is többnyire a regényes életrajzok tipikus hibájába estek.

Hogy mi ez a hiba? Engedtéssék meg, hogy e kérdésre úgy válaszoljak, mint aki már maga is írt regényes életrajzot (Makszim Gorkijról, 1967-ben jelent meg) s annak írásakor olyan szabályt igyekezett követni, amelynek megszegését az életrajzi regények tipikus hibájának tartja. A szabály, véleményem szerint az, hogy addig a határig, ameddig adatok maradtak fenn hősünkről, a legszigorúbban tartani kell magunkat mind a tényekben, mind pedig a motívumokban megnyilvánuló történeti hűséghez, s e területen a regényíró legfeljebb dialogizálásokkal, szuggesztívnek szánt környezetrajzokkal, kronológiai fogásokkal szolgálhatja a műfaj sajátos követelményeit. Csak ott, ahol a fennmaradt adatok hézagosságok, ott eresztheti szabadjárja a képzelőt, de ott sem annyira, hogy a kitalált — vagy finomabban szólva: megsejtett — elemek akár a legcsekélyebb mértékben is ellentétbe kerüljenek az adatokkal. S még kevésbé az adatok logikájával. Ellenkezőleg: alá kell támasztaniuk ezt a logikát — mert ha ezt teszik, akkor nemcsak hogy nem kerülnek ellentétbe a valósággal, nem lesznek „rajtakaphatók”, hanem éppenséggel elősegítik azt, hogy az olvasó felgyúlt képzelete a realitás irányában élje ki magát.

S mit látunk Madách életrajzának még filológiai igényű feldolgoásaiban is? Bérczy Károly másfél évvel a költő halála után, amikor a családi konfliktus szereplői még járták a maguk életútját, már csak tapintatból sem tehetett egyebet, mint azt, hogy néhány költői mondattal átsiklott a történetek felett: „... haza, Csesztvére sietett, repült, hogy ott a boldogságnak — már csak romjait találja. Sötét napok, a börtön éjénél sötétebb évek következének. Haza, család, hit, remény, szerető: mind oda, oda! Hová meneküljön a hajótörést szenvedett a feje fölött összecsapó hullámok közt?” (Hogy ezután tárgyi tévedés következik: Bérczy szerint Madách a házasság felbomlása után menekült anyjához, Alsósztrégovára, holott a valóságban éppen ott, Alsósztrégován következett be a házassági dráma — ez a tévedés csak arra vezethető vissza, hogy Bérczynek az ide vonatkozó adatok még hiányosan álltak rendelkezésére.)

Azután Palágyi Menyhért leveleket, tényszerű adatokat, de mendemondákat is gyűjtött Alsósztrégován, s íme cikkeinek alapján Becker Hugó már 1899-ben, ő maga pedig 1900. évi könyvében, valóságot és inszINUÁCIÓT összekeverve, taglalja, magyarázza hosszan a házasság felbomlásának okait és körülményeit. Voinovich Géza úgy igyekezett mindezt kivonatolni, hogy csak a tényekre szorítkozzék, ám a kulminációs ponton ő is belekeveri a tények közé a feltételezést. Balogh Károlynál pedig ne is csodáljuk, ha értékes tényközlései közé ilyen fejtegetés ékelődik: „... Gyermekek és üres lelkületének hiányzik férje védő jelenléte, erőt vesz rajta az unalom — mert hisz ő csak akkor tud szórakozni, ha szórakoztatója akad — gyenge jelleme támaszt, mulatni vágyó természete pajtást keres. Mikor aztán találilyent, akkor elfelejti az egyedülletet, a gondot, a bajt, de elfelejti férjét is, elfelejt mindent és így történik, hogy végül megfélekedezik maga-magáról is.”

Azzal az ismételtetések folytán meggyökeresedni látszó felfogással szemben, mely Madách feleségét eleve léhasággal, majd házasságtöréssel vádolta, Staud Géza józanul a levelek alapján emeli fel szavát. Az asszonymnak bebörtönzött férjéhez írt leveleivel kapcsolatban ezt írja: „Levelében pénzügyekről is ír, amit Madách életrajzírói mindig szemére vetettek és léhaságnak minősítettek. De ha elgondoljuk, hogy Fráter Erzszi jövedelem nélkül, három gyerekekkel, szülésből alig felépülve, mindenkitől magárahagyatva küszködött a megélhetéssel, semmi kivétlenülót sem találhatunk abban, hogy házastársak közt pénzügyi kérdések is fölmerülnek a levelezésben.” Madáchné állítólagos hűtlenségéről pedig (ami persze csábító regénytéma Balzac *Harmincéves asszonyától* Tolsztoj *Anna Kareninájáig*, hogy a XIX. században maradjunk!) Staud Géza ezt jegyzi meg: „Terhessége, a szülés utáni zavarai, magának és gyermekeinek ragályos betegsége (mindháromban bárányhimlőbe estek), súlyos családi gondjai, legalábbis 1853 júniusáig, kizárják ennek a valószínűségét. Családi hagyomány szerint Hanzély Ferenc udvarolt neki...” Ime, az a bizonyos családi hagyomány, amelyről nem árt — az adatszerű krónikát egybevetve a hozzáképzelt motívumokkal — megállapítani, hogy milyen forrásból, esetleges elfogultságból

ered. A hozzáképzések sorra fennakadnak az adatok krónikájának rostáján.

S ha már a filológiai igényű életrajzok sem tartják magukat az említett szabályhoz (hogy a kitalált elemek sose kerüljenek ellentétbe az adatokkal, még kevésbé az adatok logikájával), akkor bizony félnünk kell attól, mit műveltek a Madách-házaspár történetével annak szépirodalmi feldolgozói.

Nos, ömellöttük szóljon az a tény, hogy az adatok közt a legfőbb hézag Fráter Erzszi természetének, magatartásának, betegségének megítélésére kínálkozik, s az írók ezt a hézagot nagy általánosságban az adatok logikája szerint töltötték be: a konfliktust nem mint valami egyoldalú gonoszság, megátalkodott bűnösség következményét, hanem inkább mint szerencsétlen véletlenek, félreértések és ezekből folyó megmakacsolódások eredőjét ábrázolták — még ha a részletekben imitt-amott megszegték is az adatok logikáját. A fő dolog, hogy ennek a logikának megfelelő a közös kicsengésük: az, hogy Fráter Erzszi gyenge idegzetű volt s e gyengesége a külső események és a családi körülmények folytán elhatalmasodott olyan betegséggé, amely sok szeretettel gyógyítható lett volna. Akkor férj és feleség nem szenvedett volna olyan sokat, de (s ez is találó kicsengésük a szépirodalmi feldolgozásoknak) feltehetően nem is született volna meg *Az ember tragédiája*... Mondható-e hát könyörtelen ítélet a Madách-család valamelyik tagjáról? Aligha. Tehát jól tették az írók, hogy ezt a házassági konfliktust nem strindbergi szellemben, hanem görög sorstragédiának fogták fel... Műveik összehasonlítása külön tanulságos történet lenne, de ehelyütt túlságosan messzire vezetne.

Élédjünk meg azzal, ami az eddigiekből kiviláglik: hogy Madách Imre tárgyyszerű és tárgyilagos életrajzának megírása s ennek előkészítéséül az ismeretes adatok áttekinthető rendbeszedése sürgető irodalomtörténeti feladat.

Radó György



Még egyszer Móricz Zsigmond szlovákiai kapcsolatairól

A múlt évi centenárium alkalmából a csehszlovákiai magyar sajtóban is sok szó esett Móriczról és a szlovákiai tájakhoz, városokhoz fűződő kapcsolatairól. A rendkívül gazdag kapcsolatok főleg a rozsnói Holics Jankával 1905-ben kötött házasság után alakultak ki, mikor is Móricz felesége társaságában bejárta a mai Szlovákia számos vidékét és helységét, és érdeklődve figyelt fel a szlovák dolgozó nép életére is.

A centenáriumi megemlékezésekben szó volt arról is, hogy itteni élményeiből jelentős művek születtek. De nem mutattunk rá kellőképpen arra, hogy a falusi származású, falu- és mezőváros-ismerő, majd Budapestet lakó Móricz a mi tájainkon ismerkedett meg a tipikus kisvárossal, annak sajátos világával és atmoszférájával. Ez az élmény szélesebbé, differenciáltabbá tette addigi, meglehetősen egyoldalú: a parasztságra, a falusi értelmiségre és a dzsentrire szorított társadalomképét. És azok a kiemelkedő művek, melyekben a tágultabb társadalomlátás művésziileg realizálódott, nemcsak az író pályáján jelentettek újat, hanem az egész magyar szépprózában is: az *Isten háta mögött* az első regény, amely a magyarországi kisvárost az európai irodalom szintjén tudja felmutatni, s közben — bizonyos konzervatív vonások okán és jogán — a régi kisváros-ábrázolásainkból is ízelítőt ad; ez a regény méltán összevethető Flaubert *Madame Bovary*-jával, de finom szálakkal kötődik az olyan Mikszáth-alkotásokhoz, fejezetekben is, mint a *Vacsora Mravucsánéknál* (a *Szent Péter esernyőjében*). Pótolhatatlan veszteség, hogy a *Jószerecsét* című regény, melyben az író a vashegyi, rőcei, zólyomi, meczenzéfi élményeitől ihletve a bánya, kohó és gyár világát, a műszaki értelmiség és a munkásság életét akarta megeleveníteni, a világháború kitörése miatt torzóban maradt; irodalomtörténet-írásunk így is, töredékes voltában is, „magyar *Germinál*”-nek nevezi. A történeti jellegű írásokban főlegesenek a „ha így lett volna” kezdetű elmélkedések, de itt most nem tudok ellenállni annak az elképzelésnek, hogyan alakult volna Móricz életműve, mennyiben gazdagították volna a munkástémák, ha a két vagy három kötetre tervezett *Jószerecsét* tető alá hozta volna.

Centenárium felméréseinkből hiányzott annak a kiemelése is, hogy a tájainkkal való rendkívül intenzív kapcsolatok Móricz számára erős hidat képeztek az 1918 utáni új kapcsolatai kialakulásához és elmélyüléséhez. Érthető, hogy amikor arra alkalom, lehetőség adódott, úgy jött hozzánk, közénk, mintha a második hazájába jönne; arra a földre, amelynek pályája alakulásában, alkotómunkássága gazdagodásában jelentős szerepe volt. 1926-os és 1927-es itt-tartózkodásai, előadó körútjai során kisült, hogy a meglátogatott magyar jellegű szlovákiai és kárpátaljai városokban — Érsekújvár kivételével — már járt, s ezért otthonosan mozog. Ilyesmit, ilyen gazdag helyi ismeretet és természetes otthonérzést egyetlen olyan magyarországi írónál sem lehet megállapítani, aki 1918 után aktívan kapcsolatba került velünk. Vonatkozik ez a megállapítás az itt született Kaszák Lajosra és Féja Gézára is, akik pedig a szó szorosabb értelmében is hazajártak.

Egy másik körülmény, ami az új kapcsolatokat megalapozta és kibontakozásukat elősegítette, a Móricz és Ady közti szoros és forró emberi és írói barátság volt. Az 1977-es Ady-centenárium alkalmából sokat beszélünk a nagy költő itteni utóéleti hatásáról és Petőfiével vetekedő kultuszáról. Rámutattunk arra is, hogy a rendkívüli hatás és kultusz azért alakulhatott ki, mert az a nagy erejű társadalomkritika, amit Ady költészeté és publicisztikája sugároz magából applikálható volt a csehszlovákiai társadalmi és politikai helyzetre is, és ez az adottság az irodalmilag készületlen csehszlovákiai kisebbségi magyarság körében egyenesen hiányt pótol. Most megállapíthatjuk azt is, hogy a kibontakozó kisebbségi szellemi életben Ady és Móricz fegyverbarátságáról is tudtak, s így nem volt véletlen, hogy az útnak induló és irodalmi eszményeket kereső sarlós ifjúság úgy alakította ki „faji triász”-át, hogy abban Ady mellé — a rövid

ideig favorizált Szabó Dezsővel együtt — Móriczot állította. És ezt a megtiszteltetést Móricz teljes mértékben megérdemelte, mert ha Ady forradalmi eszmeiségét nem is érte el, hozzá hasonló szenvedéllyel küzdött a társadalmi megújulásért, az ő írói tolla is következetesen a „magyar ugart” szántotta. Az Adyhoz való hűség, az Ady-örökség jelentőségének fölmutatása itteni kapcsolataiban is megnyilvánult. Többek között erre mutat az a cikk is, amelyet *Olvaszátok Adyt* címmel a magyar középiskolások lapjába, a *Sarló* kifutópályájának tekinthető, a *Mi Lapunk*-ba 1928-ban írt.

Móricz két háború közti szlovákiai kapcsolatainak legszebb fejezetét a sarlósokkal való megismerkedése és barátkozása jelenti. Erről a centenáriumi megemlékezések bőségesen szóltak és idéztek azokból a forró hangú cikkekből is, amelyeket a nagy író a kisebbségi értelmiségi ifjúságnak erről a csoportjáról a *Pesti Napló*-ba (1927/89. sz.) és a *Nyugat*-ba (1931. I. 285—287.) írt. Ezek az írásai azt mutatják — és ezt eddig nem hangsúlyoztuk eléggé —, hogy Móricz a sarlósokra felfigyelő jelentős magyar kortársaknál (Szabó Dezső, Jászi Oszkár stb.) határozottabban és világosabban látta meg ennek a nemzedéknek történelmi jelentőségét és az egész akkori magyarság viszonylatában példamutató magatartását.

Idézett cikkeiben igen meglepő az a határozottság, ahogy a konzervatív apák nemzedékét a fiatalokhoz viszonyítva társadalmi és politikai értékben degradálja. Tudni kell ugyanis azt, hogy Móricz *Sarló* által szervezett szlovákiai előadó körútjainak és az említett cikkek megjelenésének idejében a konzervatív és „álomvilágban élő” apák politikai lapja, a *Prágai Magyar Hírlap* nyújtotta az írónak az itteni legnagyobb publicitást; persze a lapot ekkor a jobboldali magyar ellenzéki pártok realitárból szárnya, a Magyar Nemzeti Párt uralta. Érdemes megemlíteni azt is, hogy a vidéki konzervatív apák — akik tudtak az írónak az 1918/19-es forradalmakban való szerepéről — a fiaik által szervezett előadó körútnak nem örültek, s néhány helyen a bojkottálással is megpróbálkoztak. (Lásd: Sándor Dezső: *Két város. Érsekújvár és Vidéke* 1927. IV. 1.)

Ismeretes, hogy a szóban forgó cikkek miatt — melyekben Móricz azt is kijelentette, hogy a csehszlovákiai magyar ifjúság haladóbb és magyarabb, mint „otthon szegény, sötétségben és fel nem világosítotttságban tartott gyermekeink” — a magyarországi politikai reakció hatalmas hajszát indított ellene. Főlhánytorgatták egykori forradalmi szereplését, hazaárulással és „a Benesékkal való cimborálással” vádolták és a közönséget és a „megbántott” hazai ifjúságot bojkottra izgatták ellene. Móricz „büne” — egy megbélyegző megyei határozat révén — a megyei közgyűléseknek is napirendjére került, s a csongrádi közgyűlésen olyan javaslat is elhangzott, hogy az ilyen írók kutyakorbáccsal kell kiűzni a Parnasszusról. Móricz védelmében főleg a haladó lapok, írók és ifjúsági szervezetek vettek részt, s éles tiltakozó írások jelentek meg a csehszlovákiai magyar sajtóban is; többek között az egyetemisták lapjaiban: a *Magyar Diákszemlében* (1931/2. sz.) és a *Baráti Szóban* (1931/1—2. sz.)

Annak a ténynek, hogy az ellene folyó hajszában bizonyos helyreigazító nyilatkozatra kényszerülő író a sarlós ifjúságról mondottakból semmit sem vont vissza, igen nagy jelentősége van. Azt bizonyítja ez a magatartás, hogy Móricz társadalomszemléletének fokozódó radikalizálódásában — más körülményekkel, főképp a magyarországi politikai és szociális helyzet fokozatos romlásával együtt — a *Sarló* hatása is döntő szerepet játszott. Úgy csodálkoztak rá a *Sarlóra*, mint egy olyan modellre, amelyben az akkori társadalmi helyzetben általa szükségesnek tartott ifjúsági aktivitás realizálódott.

Ha fölvetjük azt a kérdést, hogy Móricz hűségére a *Sarló* hasonlóval felelt-e, akkor látszólag nehéz helyzetbe jutunk. A *Sarló* irodalomszemléletének és irodalompolitikájának fejlődésében találhatók olyan dokumentumok is, amelyek Móricz jelentőségének csökkenését mutatják. De az ilyen álláspontokkal párhuzamosan megnyilvánul a ragaszkodás, megbecsülés valamilyen aktusa is, és soha sincs szó olyan egyértelmű, végleges lehangolásról, mint pl. Szabó Dezső esetében. Még a munkásmozgalomhoz való csatlakozás idején sem beszélhetünk ilyesmiről,

pedig akkor a Sarló átszervezte a programját annak a fokozatos felismerésnek az értelmében, hogy a társadalom alapvető kérdéseit az ifjúsági mozgalom nem oldhatja meg, arra a szocializmus hivatott. Az akkor meghirdetett és rappista módon elültözött irodalom-eszményképben nem szerepel ugyan Móricz neve, de a hozzá való ragaszkodás, ha hallgatólagosan is, megmarad, és a későbbi években a volt sarlósok írásaiban hangsúlyozottan kifejeződik. És meg kell jegyezni, hogy Móricz nem tartozott az olyan Sarló-hívók, Sarló-szimpatizánsok közé, akik a munkásmozgalomhoz való csatlakozást helytelenítették. Ilyen megnyilatkozásáról nem tudunk, és ezt teljesen valószínűtlenné teszi az a mód, ahogyan 1938 után az egykori sarlósokkal a kapcsolatait felújítja. (Lásd: Balogh Edgár: Szolgálatban, Bukarest 1978; Jócsik Lajos: Móricz Zsigmonddal a Kelet Népében, Forrás 1979/7, Dobossy László: Móricz Zsigmond és mi, Irodalmi Szemle 1979/7.)

Centenárium emlékezéseink rámutattak arra a nagyfokú figyelemre és segítőkészre, amelyet Móricz kisebbségi irodalmunk iránt tanúsított, de nem adtak képet a sajtónkkal való kapcsolatairól. Itteni írásomban még ezt a hiányt igyekszem pótolni.

Először a szocialista sajtóban található kapcsolatokról kell szólni, mert ezek a közönség előtt teljesen ismeretlenek. Móricz neve már 1920–21-ben megjelenik a kommunista és szociáldemokrata lapjainkban. A Kassai Munkás és a pozsonyi Népszava 1920-ban fölháborodott hangon bírálják, támadják a magyarországi Petöfi Társaságot, mely Móriczot (és Babitsot is) kizárta a tagjai sorából az 1918/19-i magyarországi forradalmak alatti szereplésükért. 1920 áprilisában a Kassai Munkás *A százszín selyem kendő* című novellát közli, 1923 júniusában pedig arról ad hírt, hogy az ungvári proletkult szervezet műsoros estjén többek között két Móricz-jelenet is bemutatásra került (a *Tök-mag* és az *Egérfogó*). A Móricz-írások színpadi agitációs lehetőségeit az 1937–38-ban megjelenő és a népfrontos kulturális szervezeteket hatásos műsorokkal ellátó ifjúsági népfrontos lap, a *Kéve* is kihasználta: közölte a *Tej* című vidám egyfelvonást, gyermekkórusra dolgozta fel *A törökök és a tehének* című gyermekverset és színpadi jelenetét *A stipendium* című elbeszélést. 1936–38 között, a népfrontpolitika korszakában a Magyar Nap népszerűsítette a legaktívabban a nagy író; 7 alkotását közölte, köztük a *Kis Samu Jóska* című népszerű háborúellenes elbeszélést és egy-egy részletet *A boldog emberből*, a *Betyárból* és a *Légy jó mindhaláligból*.

Hogy a polgári sajtó egyes orgánumai milyen nagy teret adtak Móricz írásainak, arról szóljon egy nagyon beszédes adat: a már többször említett Prágai Magyar Hírlap az 1927-es év folyamán húsznál több novellát vagy cikket jelentetett meg tőle, és azonkívül folytatásokban hozta — a Pesti Naplóval egyidőben — az *Úri murit*. Számos Móricz-írás jelent meg a Reggelben és a Dzurányi László és Györy Dezső által szerkesztett Magyar Újságban.

Móricz népszerűségét nagyban szolgálták a róla és a műveiről írt cikkek. Hogy ezek tekintélyes mennyiségéről némi ízelítőt kapjunk, soroljunk fel olyan csehszlovákiai magyar szerzőket (írókat, újságírókat), akik Móriczról portrét, könyvkritikát írtak, vagy veie interjút készítettek: Águthy Erzsébet, Balogh Edgár, Bányai Pál, Fábry Zoltán, Földes Sándor, Györy Dezső, Kelembéri Sándor, Kovács Endre, Martincsek (Mártonvölgyi) László, Peéry Rezső, Rácz Pál, Sándor Dezső, Sebesi Ernő, Simándy Pál, Szalatnai Rezső, Szombathy Viktor, Varga Imre, Vass László, Walentinyi Samu. Meg kell jegyezni, hogy ez a nevsor korántsem teljes, és a felsoroltak között olyanok is vannak, akik többször írtak Móriczról; Szalatnai Rezső legalább 15 írást szentelt neki, és ami a legfontosabb: az ő tollából született meg 1943-ban a Móricz szlovákiai kapcsolatait részletesen feldolgozó tanulmány (Móricz Zsigmond Szlovákiában, Pozsony). A másik nagyméretű kapcsolati tanulmányt egy magyarországi irodalomtörténész, Vargha Kálmán írta (Adalékok Móricz Zsigmond csehszlovákiai útjaihoz és kapcsolataihoz. Irodalomtörténet, 1957. 3. sz.).

Nem lehet elhallgatni azt sem, hogy a két háború közti irodalmi életünkben néhány igazságtalan, elfogult kritika is szüle-

tett Móriczról. Az egyiket a rappista korszakát élő Fábry Zoltán írta (*Tíz szomorú magyar év*, Korunk, 1930. évf. 5. sz.); ő aztán a felszabadulás utáni években keményen megbírálta egykori helytelen eljárását, és kitűnő új tanulmányokban méltatta Móricz korszakos jelentőségű életművét. Egy másik elfogult, elutasító kritika szerzője Bányai (Munels) Pál (*Móricz Zsigmond Prágában*, Korunk, 1930. évf. 56–58. o.) Fábry és Bányai elfogultságát az akkori magyarországi baloldali Móricz-értékelés befolyásolta: szocialista és haladó polgári körökben rossz néven vették azt, hogy Osvát halála után Ignotus kiszorult a Nyugatból, és egy ideig — Babits mellett — Móricz működött társszerkesztőként. Ebben az időben, 1929–33 között, Magyarországon és nálunk is sokszor megtörtént, hogy a Nyugatot durva túlzással reakciós folyóiratnak titulálták.

Szólni kell még arról a hatalmas népszerűségről, melyet Móricz az úgynevezett szlovák állam magyar sajtójában élvezett. Ezt a népszerűséget is statisztikai adatokkal érzékeltetem: az *Esti Újságban*, mely 1939 végétől 1941-ig létezett, 26 elbeszélése jelent meg, és ez a lap azonkívül öt hónapon keresztül a vasárnapi számaiban folytatásokban hozta az *Életem regényét* és terjedelmes részletet közölt az *Árvácskából*. 1939 szeptemberében, a 60. születési évforduló alkalmával külön irodalmi mellékletet adott ki, melyben — az ünnepi művelődések mellett — több cikkben idézték vissza Móricz egykori szlovákiai előadó körútjait és a kisebbségi magyarsággal való érintkezéseit. A méltató írások a nagy író Adyval mérték össze. „A magyar valóság az ő legfőbb ihletője, éppúgy, mint Adynak volt — írta Szalatnai Rezső. — Az életnek olyan heve és árama csap felénk a soraiból, mint amilyen elfog, amikor Ady verseivel ismerkedünk” (*Esti Újság*. 1939. VII. 9.). 1942 szeptemberében, a Móricz halálát követő napokban az akkori szlovákiai magyar napilapban, a Magyar Hírlapban, továbbá a Magyar Néplap című het-újságban és a Magyar Album almanachban tizenöt több nekrológ jelent meg, és október 5-én a pozsonyi rádió Móricz-emlékestet sugárzott. Egy évvel később, 1943 júniusában a pozsonyi Toldy Kör nagyszabású emlékünnepején hódoltak annak az írónak, aki — mint az ünnepi szónok, Aixinger László találóan megjegyezte — „Juliánus barátunk volt, és létezésünk hírét a bátor és okos felfedező örömeivel vitte haza. Móricz Zsigmond fedezte föl a széles magyar köztudat számára az utódállamok magyar kisebbségének életét, szellemi formáját” (*Móricz Zsigmond-emlékest Pozsonyban*. Magyar Hírlap, 1943. VI. 5.).

Említésre méltó, hogy Móricz halála után a költőink tollából versek is születtek róla. Sebesi Ernő verse abban a kötetben található, mely 1944-ben Budapesten jelent meg (*Halhatatlanok — Írói arcképek 100 szonettben*, Cserépfalvi Kiadó). A másik verset — *Búcsú Móricz Zsigmondtól* címmel — Páll Miklós pozsonyi költő írta az elhalálozás utáni napokban.

Írásomat Páll verse néhány sorának idézésével fejezem be. Az a megbecsülendő ebben a versben, hogy a háború szörnyűségével a humánusot szegezte szembe, és a humánus erősítésére Móricz írói példáját is felsorakoztatta:

..... jónak lenni rossz időkben
És szépnek látni, ha kell a csúnyát,
Anyát szeretni minden messzi nőben,
Ez menthet meg a pokolkapun át,
Mely egyre jobban megtáruel előttünk,
Kik maradtunk e földi tájakon.
S ha bús valókra lélek-fátyolt szövünk,
Virág szökken a szikkadt talajon.

És megfogadjuk, hogy jöhet akármi,
Föld megindulhat s megállhat az ész,
Mi mindig Veled fogunk látni és járni,
Örök tanítónk s vezetőnk Te lész! ...

Turczel Lajos

A hetvenes évek magyar irodalmáról

Eszmecszerékben igazán gazdag témakörrel indult útjára a Kossuth Könyvkiadó *Vélemények/viták* című sorozata. Mert hiába természetes velejárója a kortárs művészetnek a minden újszerűvel, az eddig nem volttal szembeni fenntartás, a szélsőségekre hajlamos fogadtatás, mégis feltűnő sajátossága a magyar szellemi közéletnek, hogy legérzékenyebben az irodalom jelenségeire reagál. A dilemmák azonban korántsem e művészeti ág eleve problematikusabb mivoltából, belső törvényszerűségeiből fakadnak, sőt éppen a társadalmi valósággal, a politikával való hagyományosan direkter kapcsolata magyarázza az élénk érdeklődést, a koncentrált figyelmet.

Kérdőjelek tolnak a recenzens tollára is: eredendő feladatának tegeyen-e kizárólag eleget, s mintegy visszanezvést közvetítse, minősítse a kötet tartalmát, avagy ítélje meg a dolog lényegét, magát az irodalmat is? Ez utóbbi már lépéselőnyből történhet, hiszen az elemzett időszakról — a tanulmányok megírásának idejéhez képest — értelemszerűen objektívebb irodalmi önismeretünk, s ez akkor is figyelembe veendő, ha a kötetet szerkesztő Agárdi Péter a „hetvenes évek” fogalmát — teljes joggal — nem naptárilag, hanem történetileg értelmezte, s inkább „metaforikus értelemben” használja. Kétségtelen, hogy ezúttal is a távolabbi jövő fogja majd eldönteni, hogy mi bizonyul valós értéknek, s „mi marad fenn az idők rostáján” e korszak tanújaként, de az egyidejű állásfoglalásnak semmivel sem pótolható szerepe van az adott társadalmi atmoszféra és követelményrendszer közvetítésében, a későbbi objektív értékelés megalkotásában.

A kötet legnagyobb érdeme — s ez a kiadó javára legyen mondva —, hogy így csokorba gyűjtve irodalomtörténeti forrásanyagként is megőrződik néhány jellegzetes korabeli kritika, átfogó igényű tanulmány. Az viszont már a szerkesztést dicséri, hogy az írások nem az irodalom — bármely korszak esetében is meglehetősen tág — fogalmkörében kapcsolódnak csupán össze, hanem — a részletek eltérései ellenére — egy gondolati ívre fűzött vaskos dolgozatnak hatnak. E látszatot erősíti Agárdi Péter kötetzáró „szerkesztői jegyzete”, amely akarva-akaratlan summázatot — és nem lezárását! — adja a „hetvenes évek magyar irodalma” címszó alatt jelzett sokrétű problémakörnek. Korrekt, higgadt értékelését — műveket

és véleményeket találóan visszaidéző —, fejtegetéseit olvasva felerősödik egyetértésünk, „hogy gazdag, virágzó szakasza ez irodalmunknak”, és még nehezebben fogadjuk el a kötetbe jobbra csak hivatkozási alapként beszüremelő, dühös indulatú, általános válságtudatot (ami különösen sok zavart okozott a nem szakember, „védtelen” olvasók körében).

Teljesen jogosult viszont az irodalom változásáról beszélni, amely „a témavilágot, a központi problematikát, az esztétikum teljességét, a formai törekvéseket és kísérletezéseket tekintve egyaránt tükrözi” a társadalmi mozgásokat, átalakulásokat. Azoknak kell igazat adnunk — Agárdin kívül főleg Csák Gyulának, Faragó Vilmosnak, Hermann Istvánnak, Pándi Pálnak, Tóth Dezsőnek —, akik nem az irodalomból kiindulva értelmezik, nem csupán immanens okokkal magyarázzák a hetvenes évek sajátosságait, hanem a társadalmi körülmények változásaiból, az irodalmi alkotások hatásának módosult feltételeiből eredeztetik azokat. Így lehet elkerülni a teljesítmények „iskolás összevetését”, amely egy korábbi periódus csúcsteljesítményeiből képzett normatív mérce — Agárdi találó kifejezésével „a hatvanas évek aranykor-mitosza” — alapján mérckél, s nem a valóság művészi birtokba vételének lehetőségei és igényei szerint ítélkezik művekről, tendenciákról.

Célravezetőnek azt a felfogást tekintjük, amely egységes folyamatként szemléli társadalmunk — és ezen belül az irodalom — fejlődését, és különösen nem húz éles választóvonalat az utóbbi két évtized közé. „Hiszen még a vak is láthatja: a hatvanas és a hetvenes évek között semmiféle elvi szakadék nincsen. Politikailag és gazdaságilag egyaránt ugyanannak a kornak egy későbbi szakaszán élünk” — írja Hermann István mondandója megalapozásaként. Azt kell hát keresnünk, hogy e későbbi szakasznak mely vonásait és mennyire hűen tükrözi a közelmúlt, a jelen irodalma.

Mindenekelőtt összetettebb, bonyolultabb — vagy egyszerűen, csak más — kérdések emelkedtek társadalmi rangra, melyekkel lépest tartani, a „mikromozgást” érzékeltetni szükségszerűen csak egy gondolatilag mélyebb, intellektuálisabb, részletesebb irodalom tudott. A konszolidált, stabil politikai és gazdasági alapokon egyrészt a hatalomhoz való viszony, a közösség és az egyén egymásra utaltsága, a személyiség erkölcsi szerepe jelentkezett újként, másrészt nagyobb erőre kapott — a társadalomban és művészetben egyaránt az úgynevezett — „életmód-problematika”. Az intenzívítés — fokozatosan össztársadalmi — követelményrendszerével számolva fogalmazott úgy Tóth Dezső, hogy

„irodalmunk a gazdasági-társadalmi élet más szféráihoz hasonlóan „alkalmazkodási” periódust él át, ennek a helyzetnek az ábrázolási lehetőségeit, szempontjait, eszközeit keresi, természetes kudarcok és fél-sikerek kíséretében is.

Nagyon mély elemzés adhatna csak ki-merítő választ arra, hogy a történetiség általános kritériumán túl mi motiválja társadalmilag a történelem iránti fokozott érdeklődést, mivel magyarázható e divatosnak is tetsző „múltidézés”. Inkább azt az alapállást érdemes rögzítenünk, amelyet Agárdi Péter az ilyen irodalom fogadtatásához, megítéléséhez ajánl: „Ha egyes műveknél, törekvéseknél indokolt is a kritika, az egész jelenséggel kapcsolatban, a lényegét illetően joggal állíthatjuk, hogy nem a ma elől a múltba hátráló menekülést képviseli ez a tendencia, hanem a mai valóság széles ívű írói birtokba vételének szükségszerű módszerét... A tradícióknak ezzel a vitázva integrálódó, árnyalatokat összegző, kitágult szinképével is erősödik, társadalmi-nemzeti tudatunk történelmi fedezete, s ennek révén a múlt kritikai elsajátítására épülő, de alapvetően a jelenből fakadó szocialista tartalma, lényege.”

Ugyancsak nem könnyű az adekvát társadalmi háttérét megadni annak a jelenségnek, melyet „az irodalmi műfajok hagyományos szerkezetének átrendeződése” kifejezés takar. E folyamatnak kétségkívül az a legszembeütőbb megnyilvánulása, hogy megszűnőben van a költészet tradicionális vezető szerepe. Érthető tehát, hogy a legnagyobb figyelem, a leghangsabb vita ezt a kérdést kísérte, s ezen az aránytalanságon a kötet líra-próza-dráma fejezetekre tagolt beosztása sem tudott változtatni. A eszmecsere végül is akörül zajlott, hogy mihez képest csökkent a líra kiemelt funkciója. Egyik oldalról Benjámint Lászlót idézhetjük, aki szerint „a műfajok akaratlan versenyében a mai magyar próza egy lesántult költészetet előzött meg”, míg Agárdi mások meggyőződését is tolmácsolva azt hangsúlyozza, „hogy ez nem elsősorban a líra válságát, színvonnalsüllyedését jelenti, hanem az epika és a dráma felzárkózását”. A *Makrara*, a *Ménesgazdára* a *Faustus doktor boldogságos pokoljárására*, a „Magyarország felfedezése” gyűjtőcímű szociográfiai sorozat legjobb kötetére, vagy Sütő András műveire gondolva ezzel a véleménnyel lehet egyetértünk, meghagyva Benjámint igazát a formai bravúrokban tetszelgő, semmitmondó versek kritikájában.

Önálló tanulmányt érdemelne — mint ahogyan kapott is már nagyon sokat — a hetvenes évek sajátosságaként joggal számon tartott nemzedéki korszakváltás jelensége. Nagyon sok nevet lehetne, kelle-

ne idéznünk ahhoz, hogy tényszerűen bizonyítsuk: kiüresedett tartalma van már a „fiatal irodalom” létjogosultságát megkérdőjelező vitáknak, az arra érdemes művek és alkotóik „az egységes képbe, az egész mai magyar irodalom értékrendjébe illeszkednek bele; elemzésük, minősítésük is ebben a marxista mértékrendben kell hogy fogadjon.” Agárdi reálisan ítéli meg helyzetüket, amikor ezt írja: „Van még mit tanulniuk életismeret, történelmi tapasztalatok, formateremtő műgond, eleven realista valóságábrázolás, társadalmi lényeglátás terén. De azt mechanikusan bírálni aligha lenne értelme, jelenleg többnyire elsősorban morális-érzelmi, s némileg elvontan történelmi-intellektuális megközelítésből élük át korunkat; hogy művészileg ezen a szalon kötődnek a szocializmushoz, s ebből a megközelítésből bírálják azt, amit idegennek tartanak tőle”.

Összefoglalásként csak megerősíthetjük a fentebb mondottakat: a kötet jól tükrözi a valós helyzetet, miszerint az irodalom fő vonulata szocialista eszmeiségű, építőmunkánk alapvető, központi kérdéseit ragadja meg, ösztönzi perspektivikus céljaink megvalósulását, az emberi szabadság kiteljesedését. Végső soron ettől lesz elkötelezett, pártos, ez a mértéke a népiség, a realizmus hiteles jelenlétének is, akárhogy vitatják a kritikusok — és sokszor a írók maguk is — e kategóriák fo-

galomváltozásait. Szabolcsi Miklós megjegyzéséből joggal hallik ki az önkritikus elégedetlenség: „Mi, kritikusok sem vagyunk elég biztosak a valóság, a társadalmi folyamatok megrajzolásában és értékelésében... Aránylag keveset írtunk folyamatelemző, a műveket a valósághoz mérő írásokat.”

Van persze útvesztés, zsákutca jócskán magában az irodalomban is, és mindkét területre — az alkotásra és a kritikára — egyaránt érvényes a politika „elvárása”, hogy társadalmunk változásait követve „ne elégedjenek meg a felszínes általánosítással, hanem hatoljanak még jobban a jelenségek mélyére. Az emberiség sorskérdéseiben népünk törekvéseivel és állásfoglalásával összhangban a béke, a haladás ügyét támogassák. Ne a múlt divatot kövessék, ne a befelé fordulást válasszák, hanem szocializmust építő népünk múltjának és jelenének, örömeinek és gondjainak bemutatásával segítsék elő fejlődésünket, az értelmes közösségi élet kialakítását. Társadalmunk támogatja az irodalmat, a művészeteket, ugyanakkor joggal elvárja az íróktól, művészekről, hogy még több színvonalas alkotással fejezzék ki szocialista törekvéseinket, a valóság hű, művészi ábrázolásával gazdagítsák életünket.”

(Kossuth, 1979.)

Csongrády Béla

Gondolatok Czakó Gábor műveiről

Szociális élményérzékenység, szociográfiai hitel, oknyomozó következetesség jellemzi Czakó Gábor eddig megjelent műveit. A primér élmények szokatlan gazdagsága, változatossága tűnik föl, ha könyveinek témáin végigpásztázunk. Egyetemisták, munkások, parasztok, művészek, sarlatánok, tanárok életvitelét, mikro- és makrokörnyezetüket ábrázolja. Három nagy alapproblémát jár körül: a deviáns magatartás kialakulásának társadalmi gyökereit tapintja ki; a morál devalválódásáról vall; a hamis tudat által hitelesített szokásjogrendszer, s a tiszta moralitás nevében föllépő ifjú titánok, modern messiások összeütközéséről szól.

Az albérleti pokol jellemtorzító üstje intenzíven foglalkoztatja *A szoba* című regényében, s az *Indulatos jelentések* riport-szociográfiáiban. *A szoba* nyersen, de hitelesen megformált alakjai a városi életforma peremvidékére szorult munkásemberek. A főszereplő szerelmespár őszinte idillje zátonyra fut a lakáshiány nyomán kialakult kényszerhelyzet-sorozaton. Ahhoz, hogy hozzájuthassanak egy viszonylag elfogadható zughoz, részt kell venniük a házigazda aljas manőverében, aki erőszakosan megszerzi a nagyobb lakást magatehetetlen, beteg anyjától, a kisebbet az idős asszony ápolási gondjaival együtt átjátssza az albérloknek. Az eltartási szerződés intézményesített antihumánus kényszerkapcsolata gátlástalan dúvaddá, látens bűnözővé formálja a jó szándékú, félszeg főhóst. A démoni kísértővé duzzadt lakás megszerzéséért folytatott harcban elveszíti a harmonikus létezés lehetőségét, korábbi, viszonylag tiszta, erkölcsös lényét. Czakó az *Emberkert* című kötetének novelláiban, meseparaboláiban, de elsősorban az *Indulatos jelentések* szociográfiaiáiban bizonyítja, hogy az antiszociális viselkedési, létezési formák kialakulásának fő oka az említett térhiány. Az ötvenes évek mulasztásait kell még most is törleszteniünk, a lakásépítés még mindig nem közelíti meg a demográfiai robbanás ütemét, az erőszakolt centralizáció és ipartelepítés következtében még mindig túl erős az áramlás Budapest felé. Felemás, tiltó rendeletekkel pedig nem sikerült — nem is sikerülhetett — gátat vetni a huszadik századi népvándorlásnak, bizonyítja az író. Valóban indulatos, de hiteles Czakó helyzetjelentése: az albérlet, az uzsora, a szocializmusban létező kizsákmányolás intézményesített formája, a deviáns viselkedés kialakulásának egyik bölcsője.

Az író izgató másik alapprobléma napjaink erkölcsének vizsgálata. Siralmas következtetéseket kell levonnia kérdőívek, beszélgetések eredményeit értékelve: eltöröltük a vallási morál szigoró normáit, de nem sikerült újat adni helyettük, nem csoda, hogy a munka megbecsülése és tisztelete is halódik az emberekben



a felemás erkölcsiség bizonytalanságot szült az új generációban, ezért is oly gyakoriak körükben a deviáns megnyilvánulások. Rendbontónak ítéli a köztudat *A megváltó* című parabolisztikus regény főhősét is. A szuggesztív, tehetséges fiatal beaténekes tudatosan szembefordul a hagyományos és az új, eklektikus-felemás morállal egyaránt. A „megváltó” a tisztakezü, új nemzedék kiemelkedő alakja, anarchisztikus formában tagadja meg az apák-nagyapák örökségét. A megváltó alakja sajátos prizmánokon keresztül mutatkozik meg, fejezetenként más epizódsszeplő kamerájával látjuk újra, meg újra visszaforgatva az eseményeket. Az átmeneti kor súlyos visszasságai, tragédiateremtő buktatói kristályosodnak ki a különböző életsorsokból. Siralmas a leltár, a regény értelmiségi, munkás-paraszt, hivatalnok hősei — a megváltó kivételével — mind elhibázták valahol az életüket, kisebb-nagyobb bűnökért vezekelnek. Paradox, hogy ennek ellenére ők ítélkeznek a főhős fölött, társadalmi normáktól eltérő, saját törvényeket teremtő — azaz deviáns elemként kezelik. Pedig egyértelmű, hogy a meggondolatlan ifjú titán mindnyájuknál különb.

Czakó Gábor legérettebb regényeiben a falu, a vidék hiteles ábrázolására vállalkozott. A *Csata minden áldott nap* a felnőtté érlelődés első fázisát kíséri figyelemmel egy falu gyermekeinek egyáltalán nem játékos háborúskodása közben. Kitűnő lélektani érzéssel ábrázolja az ötvenes évek nyomasztó légkörében élő gyermekek belső világát. A felnőttektől látott magatartásmodellek nagy részület szolgálalküvé, vezérüket pedig valóságos miniführerré teszi. *Bükkös Ernő*, az epileptikus, pszichopata hajlamú, ceszarománias kisfiú egy egész falu gyermekseréglét terrorizálja, mindaddig, amíg meg nem érkezik a kis megváltó, *Balzsam Zoltán*, aki megtöri a „kis” személyi kultuszt. A gyermekháborúba gyakran bevillan az ötvenes évek magyar falujának felnőttvilága. A mű pontosan modellezi háfalom és egyén korabeli viszonyát. *Balzsam* Czakó első olyan hőse, aki következetesen vállalt megváltószerepét győztesen végigviszi, s elfogadtatja a közösséggel saját magasabbrendű morálját.

Még erősebben példázati sugallatú, s immár kiforrott alkotás *Az iskolavár* című regény. Jellegzetesen parabolisztikus a kiindulópont: zárt környezetbe idegen érkezik, új pedagógust üdvözölnek az egykori várbán, jelenlegi nevelőotthonban. Hamarosan kiderül, hogy a korhű díszletek között feudális hatalmi rendszer működik. A piramis csúcsán áll az igazgató, jóvalis vidéki zsarnok, alattvalói, beosztottai az ő elveit szolgálják. Az író a nevelőotthon életében eddig példátlan eset intenzitásába sűríti az évek óta feszülő konfliktusokat: diáklázadás tör ki. Ami még példátlanabb: győzelemre is jut, a ifjú tanár ugyanis a diákok mellé áll. Az író kitűnően ismeri az iskolák,

nevelőotthonok légkörét. Panoptikumában brutális igazgató, kedélyes, bogaras öreg pedagógusok, férjvadász tanárnők egyaránt szerepelnek. A hatalmi hierarchia száalai az iskola falán is túlbujránzanak. A direktorról sejtjük, hogy mint annyian mások is, ő is fölfelé bukik. Mindegy hogyan, de rendet tartott a portáján, amíg az igazi vétkes, a bajkeverő, diákokkal paktáló ifjú titán meg nem érkezett. Az iskolai—kisvárosi—megyei maffia szemében a fiatal tanár az igazi deviáns elem, aki törvényen kívülivé válik az erkölcsös ember álláspontjának védelme során.

Eddigi műveinek mintegy summázata a *Várkonyi krónika* című hagyományos nagyregény. Ironikus kép ez a magyar faluról, amely napjaink társadalmának is kiváló modellje. Ismeretlen fiatalember, Gutisgál László érkezik a képzeletbeli, abszolút magyar községbe, mint kiderült megboldogult apáinak szelleme vezérelte ide.

Várkonyban élő anyjának három megboldogult, s egyetlen élő szeretője közül elővileg bármelyik lehet az apja. Az állandóan kísértő, jelenlevő holt „apák”, s az élő úgy döntenek, hogy a maguk módján közösen irányítják a gyerek sorsát a földi-földöntúli világból. Az élő apa, a megkeseredett öreg földalatti mozgalom kiássa a csatabárdot a többszörösen korrump, csaló tanácselnök ellen, a fiú, a legifjabb generáció érdekében, s azért hogy megakadályozza a falu végleges elnéptelenedését. A „földjelentgetővé” zülölt-kicsinyesedett egykori hős nimbusza föltámad, végre jó ügy érdekében zsarolja az elnököt. A helyi hatalom fogcsikorgatva bár, de kénytelen munkát és letelepedési engedélyt adni a fiataloknak, a város periferiájáról menekülőknél, de súlyos visszavágásra készül. A párbaj halálos döntetlennel végződik, a negyedik apa is távozik az élők sorából. Immár piederesztálra emelhetik azok, akik korábban az elveszejtésére törtek, s kénytelenek öröksége szellemében tovább dolgozni. De a „gyerek” a csábító ajánlatok, a megszorodott szellematyák könyörgése ellenére sem kér az ünneplésből, elmenekül Várkonyból a lánnyal, aki őt, s nem a „hős mártír” utódját szereti.

A Várkonyi-krónika vérbő, ironikus, filozofikus nagyregény, és annak persziflázsa, paródiája, ugyanakkor ízes, falusi történet is. Czakó elnéző szeretettel — vagy gyilkos humorral megtanult ironizálni saját korábbi vesszőparipáival is. Anakronisztikussá, komikussá színeződnek például a regényben föltűnő „megváltók”. Czakó némi öngúnnyal ábrázolja a mindenbe belekotnyeleskedő, koros író, aki „belelkesedik a megtisztító falusi életért”, s kissé becsipetten lelkiismeret-vizsgálatra inti a várkonyiakat, de csak tömegverekedést idéz elő. A jó szándékú, hőzöngő, renitenskedő maszek, a „filozofálgató” falusi kocsmáros — kitűnő figura. Sajátos mitológiát teremt meg élet és halál összefonódásáról, hagyomány és

modernség összebékítéséről, s egyúttal ki is figurázza ezt a mitológiát. A tehetséges-átlagos főhős, Gutisgál Laci, a tisztakezű-nemzedék képviselője is megkapja a maga fricskáját és fölmentését.

Czakó indulatos jelentések írásán, zöldfülű megváltók megértésén át jutott el a „krónika” bölcs, derűs, ironikus világnézeti szintéziséig. Hagyományos formában megírt műveinek hatalmas élményanyaga sejteti a továbbírható témákban rejlő ígéretet, az író határtalan kifutási lehetőségeit.

Pósa Zoltán

Márkus István:

Nagykőrös

MAGYARORSZÁG FELFEDEZÉSE

Márkus István könyvét kétfelől is meg lehet közelíteni. Kínálkozik egyik szempontként és támpontként maga a sorozat, amelyben megjelent; a másiknak a szerző pályafutása. Mindkettőnek több köze, érintkezési pontja van Erdei Ferencel, s ez korántsem véletlen. Ma már egyszerűen nem lehet magyar szociográfiáról fakultatúráról beszélni Erdei Ferenc említése nélkül. Márkus István nem csupán mesterének vallja, de ennek a könyvnek a születése, alapkonceptiója is Erdei Ferencnek és Majláth Jolánnak köszönhető. Mindezt maga a szerző mondja el az utószóban a hála és a tanítványi tisztelet hangján. Hogy miért fontos ez? Mert ez a könyv legnagyobb erénye, mint ahogyan a szerző „privát szerencséje” is az, hogy egyetemista korában (1940-ben) bekapcsolódhatott a nagy társadalomtudós kutatásaiba, az ő irányításával ismerkedhetett meg Nagykovács tanyavilágával (a könyv első fele lényegében ezeket a kutatásokat és élményeket dolgozza fel).

Ha egyetlen mondatban próbálnánk összefoglalni a könyv lényegét, akkor Márkus István előző kötetének a címével summázhatnánk: *Kifelé a feudálisizmusból*. Hosszú és gyötrelmes ez az út, egy-szersmint ellentmondásos. Először 1940—41-ben járt a szociográfus a hatalmas tanyavilággal rendelkező alföldi mezővárosban, amikor még érintetlenül éltek a több évszázad alatt kialakult termelési hagyományok, társadalmi szokások és normák. Kétségtelen, hogy a könyv legkidolgozottabb és legizgalmasabb része is ez. Olyan történelmi pillanatfelvétel, amely ma már megismételhetetlen. Akkor, 1940-ben még az érdekelte a szerző, hogy hogyan alakult ki a tanyarendszer, melyek voltak azok a gazdasági és történelmi erők, amelyek arra kényszerítették

a parasztot, hogy megvesse a lábát a sívó homokon. Másképpen fogalmazva: a paraszti szorgalom sajátos, nagykőrösi változatát tanulmányozta éppen azért, hogy a specifikus-különlegesben tetten érhesse az általánost. Az egyik sajátosság: a történeti az, hogy Nagykőrös nem pusztult ugyan el a török idők alatt, de minthogy a környéke igen, hatalmas határra tett szert, s ezen külterjes állattenyésztéssel foglalkoztak. Ez: a civis múlt lesz a későbbi fejlődés motorja is, majd fékje is. A másik tényező maga a homok. Ez gátolta sokáig, hogy benépesüljön a határ és a jobb adottságú vidékekhez hasonlóan kialakuljon az intenzívebb agrárkultúra, mivel a hagyományos gabonatermeléshez igen rosszak az ottani adottságok. Ma is azok. A külterjes állattenyésztést a múlt század végén lényegében a népsűrűségből fakadó földéhség, a túlnépesedett régiókból (például Jászág) való bevándorlás, a legelők felparcellázása váltja fel. Ekkor épül fel a tanyák nagy része. Előbb csak ideiglenes szálláshelyként, megtartva a „városi” házat Nagykőrösön, később egyre többen költöznek ki véglegesen, tulajdonosként és bérlőként, a határ távolabb eső részeire. A tanyák kialakulásának történetét azért kell leírni, mert enélkül akadémikus minden vita a jelenükről és a jövőjükről. Márkus István azt tanulmányozza 1940–41-ben, hogy mi tartja meg és kint az embereket. Ekkor jut el, a már említett paraszti szorgalom elemzéséhez. Jóllehet egyáltalán nem az a célja, mégis mintegy rehabilitálja az évszázadokon keresztül lenézett paraszti kultúrát. A kultúrán ez esetben munkakultúrát értve, azt a módot, ahogyan a csak a saját erejére, fegyelmére és leleményességére utalt parasztcsalád felvette a küzdelmet a mostoha körülményekkel (homok), a kor gazdasági és társadalmi viszonyaival. A szerző nem tagadja meg a csodálatot és a tiszteletet, s méltán, mert a rosszul fizető homokon a pusztá megmaradás is imponáló teljesítmény! Csak úgy lehetséges ez, ha a parasztember önmagát is, a családját is (amely éppen a munkaerő-utánpótlás kényszere miatt olyan nagyszámú) szerszámnak tekintti, alárendeli a gyarapodás, a meg- és felkapaszkodás kegyetlen parancsának. Hallatlanul racionálisan ugyanakkor, a mindenkori változásokhoz rugalmasan alkalmazkodva kellett itt megszervezni a termelést és a fogyasztást, olyan belső normákat, készségeket-képességeket nevelve a tanyasi gyerekekbe, amelyek kiterjedtek a munkamoráltól a viselkedésig (öltözködés például), a párválasztásig. Ezzel magyarázható, csak így érthető meg, hogy ezek az emberek, akik alig jártak iskolába, a világtól távol éltek, meg tudták vetni a lábukat a homokon, sőt — a gyerekekben — mindig előbbre is léphettek. Több réteget és típust is leír Márkus, a kép így lesz differenciált és árnyalt. A mából visszatekintve két dolgot is sajnálnunk kell, miközben a kétségtelenül lenyűgöző fejlődésnek is örülhetünk.

Az egyik az említett paraszti szorgalom, amelyet nyugodtan nevezhetünk Riesman kifejezésével „belülről irányítottnak”; a másik az a kertkultúra, amelyet éppen ez a szorgalom és leleményesség varázsolt a homokra. Mind a kettőt ugyanazok a erők sorvasztották, sorvasztják el. Mi volt a paraszti törekvések mozgatórugója? A gyarapodás vágya és kényszere. Ez kényszerítette mintegy az egyre kisebb parcellák tudajdonosait és bérlőit a belterjesebb kertkultúra kialakítására, amely részben lehetővé tette, hogy a kis parcellákból a maximumot hozzák ki, másrészt az anyagi felemelkedés — a gyerekekben — egy társadalmi lépcsővel ki is emelte őket ebből a sorból. A határ nagy volt, s mindenkor volt elegendő szegény-paraszt, aki — a gyarapodás reményében — nekivágott ennek a küzdelemnek. A változást az ötvenes évek helytelen parasztpolitikája hozta, amely például a szőlőre, gyümölcsösre ötször akkora adót vetett ki, mint a szántóra. Az állami gazdaságok és a téeszkek szervezése csak meggyorsította ezt a folyamatot: aki csak tehette, menekült a földtől, a tanyákról, a homokról. Lehetővé tette, sőt siettetette ezt a korabeli extenzív iparfejlesztés, amely óriási keresletet teremtett a munkaerőpiacon. Az eredmény — mint mondtuk — kétarcú. Kétségtelen, hogy hatalmas tömegek emelkedtek magasabb szintre, megnőtt az emberek (különben vitathatatlanul jogos!) igénye, de ezenközben el-sorvadt, elpusztult a híres nagykőrösi gyümölcs- és zöldségkultúra. A régi formájában immár feltámaszthatatlanul. Ennek a szerepét kellene átvenni a nagyüzemi szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermesztésnek, de ehhez már tőke, gépesítés, szakértelem és ipari bázis szükséges, ami — különösen a gyenge téeszkekben — nem mindig adott. Jelentkezik, s a későbbiekben még súlyosabb lesz a mezőgazdaságban a munkaerőgond is. Márkus logikusan vezeti le, hogy a parasztság mint osztály fokozatosan megszűnteti önmagát. Éppen a szorgalmával, amelynek — minthogy a vagyon már nem ösztönző erő — a célja ma már a kiemelkedés. Parasztnak lenni, tanyán élni olyan el- és visszamaradottságot jelent éppen azok szemében, akik még vállalják, hogy már csak presztízsszokok miatt is otthagyja, aki teheti. Ezeket a tanulságokat természetesen nem 1941-ben, hanem 1973-ban, a második nagykőrösi felmérése-kutatása idején vonta le a szerző. Több tucatnyi család sorsát követte nyomon, sok száz emberrel beszélt, illetve készítettek interjúkat a Népművelési Intézet szervezésében. Ezekből az interjúkból rajzolódik ki a mai, immár iparosodó mezőváros képe. Mi jellemzi például a munkásokat? Az a törekvés, amelyet magukkal hoztak az őket felnevelő parasztcsaládból: meg akarják szüntetni önmagukat: a gyerekeiket már más pályára nevelik: értelmiséginek, kvalifikáltabb, jobban kereső szakmunkásnak. Elgondolkodtató a demográfiai mozgás is.

Ezek az elsőgenerációs munkáscsaládok már eleve csak egy, legfeljebb két gye-

reket vállalnak, mert csak így tudják tartani a megnövekedett életnívót. Az egyke nem volt ismeretlen Nagykőrösön sem, de csak a módos civisgazdák és a vezető értelmiségiek körében. Ma ezt tekintik mintának, ideálnak azok a fiatalok is, akik hat-nyolc-tíz gyerekes parasztcsaládban nőttek fel. De más szempontból is elgondolkodtató ez — figyelmeztet Márkus István. A hajdani tanyasi paraszt önellátó volt, „alig fogyasztotta mások munkáját”, szolgáltatásait. Ma már erre igény van, de kényszerűség is. Lakást a várostól, vállalatától várnak (csak néhányan építenek maguk), ugyanakkor megnőtt a presztízsfogyasztás is. Az örvendetes és szükség-szerű változás, fejlődés mellett tehát máris kirajzolódnak azok a gondok, amelyeket csak az eddigieket felülmúló minőségi fejlődés, hatékonyabb termelés, racionálisabb gazdálkodás mellett lehet majd megoldani Nagykőrösön. Hogy csak egy példát említsünk: a munkaerőbázis szűkülése miatt egyre kevesebben vállalják a nehéz fizikai munkát, a mai középmező kiöregedése után nem lesz segédmunkás. Még súlyosabb lesz a helyzet a mezőgazdaságban, amelynek a vonzása, presztízse sokkal kisebb, mint az iparé. Illetve ez a folyamat csak akkor fordítható meg, ha a magas fokú gépesítéssel, kemizálással, szakosítással ismét vonzóvá teszik a fiatalok előtt. Kérdés azonban, hogy a gyenge minőségű földek termőképességének fönntartásához, a jelenlegi nehéz gazdasági helyzetben, kapnak-e elég hitelt, állami dotációt? Mert honnan? Hiszen, éppen a mostoha természeti adottságok miatt, lassabban és nehezebben térül meg a befektetett tőke és munka.

Márkus István könyve olyan, mint egy röntgenlelet. Sokoldalú, erős kontúrokkal megrajzolt képet ad a nagy múltú, a dinamikus változás fázisába most lépő alföldi mezővárosról. Erősebb és pontosabb a múlt képe, a hagyományos paraszti életé. A szerző (mert annál jól kitaposott ösvényen, Erdei Ferenc nyomdokain haladt) arról már lezárt, tételszerűen is megfogalmazható ítéletet is mondhat. A jelen tendenciát is ebből (a feltárt múltból) „vezeti le”, de ezeknél csak a kérdések felvetéséig jut el. Ez azonban a dolog természetéből következik. A szociographia, a rajz csak állapotokat képes rögzíteni. A mozgást úgy érzékelteti s érzékeli — az olvasó is —, hogy a három különböző időpontban (1940, 1945, 1973–75) felvett adatokat egymás mellé helyezi. Ezek adják a fejlődés képét, de a kérdőjeleit is. A szociográfus ennél többet nem tehet. A tervezéskor és a döntéskor azonban igen nagy hasznát veheti a gazdaság, a politikai vezetés, ha figyelembe veszi ezeket a leírásokat. Sőt! Súlyos hibát követ el, ha nem figyel oda, hiszen felelősen tervezni és dönteni csak a társadalmi tendenciák ismeretében lehet és szabad. A tét nem kicsi: Nagykőrös, a parasztság, a kisvárosok iparának a jövője, boldogulása. (Szépirodalmi, 1979.)

Horpácsi Sándor

Hűtlenek

A fiatal szerző első írása (saját bevallása szerint) 1970-ben jelent meg az Irodalmi Szemlében, így nem csodálkozhatunk azon, hogy az 1971-ben megjelenő, nagy visszhangot kiváltó „Fekete szél” című prózai antológiában még nem találkozhattunk a nevével. Az antológiában szereplő írók egy része azóta, eljutva az első kötetig, bizonyíthatott (Kövesdi János, Bereck József, Kovács Magda — hogy csak néhányat említsék), most Grendel Lajosnak adatott meg ennek a lehetősége. (Pár év ide-oda — nem látnám értelmét öt más nemzedékhez sorolni.)

Tizenegy írást tartalmaz a 180 oldalas könyv. A történetek, melyeket megszerettem közülük, s melyek tulajdonképpen nem is történetek a szó szoros valódi értelmében a következők.

A *Tantörténet* Sipos Ernője, az örökké rézszeses sánta fuvaros fia már kétszer megbukott előbbi iskolájában. Apja most átíratja egy másikba, de a fiú itt sem tanul jobban, az osztály és pedagógus nem fogadja be, csúfolja, üldözi, szekirozza. Csak a tornatanár kedveli, mert kiváló labdarúgó, és később egy lány. A nagy és végső megaláztatás után (megnyíratás) az események drámai fordulatot vesznek, Ernő összetűzik Pribelszkyvel — az ellenszenves osztályelsővel és megbicskázza azt.

A *Samuka* Baloghja önmaga választja a samuságot. A diákszálláson nincs nevelő, két negyedikes diákra van bízva; úgy érzi, az élethez való jogát vonják kétségbe az idősebb fiúk. Egyik éjszaka átlógnak a lányokhoz, Samuka-Balogh ottreked, megismerkedik Máriával, a lánnyal való kapcsolata föl szabadítja a negyedikesek elnyomása alól. Az író nem mondja ki, de sejtjük, hogy Samukának sikerült az, ami a két negyedikesnek nem. S a negyedikesek ezt Samukának nem bocsátják meg. *Tizennyolc nap*: egy utolsó riadót nem bír elviselni tizennyolc nappal a leszerelés előtt Honza — a cseh fiú — és öngyilkos lesz. *Nászúton* hagyott férjét a kitűnő novella fiatalasszonya. *Mire lehull a hó* a gyermeki hálátlanság klasszikus, s korántsem a legfeketebben megrajzolt példája. Az anya a fiára, az idegsebészre írta házát („Mikor megvásároltam a házat, a férfi arca még feltűnően hasonlított a fiaméhoz.”) Megöregszik, megbetegszik, de meg talál gyógyulni, fia és menyé számára teherként él tovább, csalódásuk óriási. Az öregasszonyhoz alig szólnak, levesében döglött eget talál, villanykörtéjét kicsavarják (sokat fogyaszt), másra kell a pénz (pl. benzinre a Volgába), kályhájában ismételtelen leöntik a tüzet. Az öregasszony mindent elvisel, csak a hideget nem, a téltől fél, retteg és szenved legjobban, s mire lehull az első hó gonosz fiára és menyére nyitja a gázcsapot.

Egy este Amerikában: Halász a főhős megpróbál kitörni a hajdani prolinegyedből (Amerikából), házat épít („Amikor elkezdtek építkezni, azt mondta az anyja: legelőször a lelked rohad meg. Lopni fogsz, mert másképpen ez nem megy!”, de egésze oda van.

A *valami történeti fog.* -ban mulatságos tálalását olvashatjuk annak, hogy miként szüli meg szereplőit egy író, s hogyan kezdenek önálló életet élni a kitalált személyek.

A *Tanügy* egy érelnemesedésben szenvedő kisvárosban játszódik. Adva van egy magyar gimnázium, s egy egymást kísérgető fiú és leány. A leány teherbe esik, de nem a fiútól, hanem az iskola igazgatójától. Az „ügyet” az iskolaigazgató kívánságára a fiatal osztályfőnöknek kell kivizsgálnia. Hamarosan rádöbben az igazságra, erkölcsi érzeke tiltakozik az ellen, hogy a fiú ártatlanul szenvedjen, s hogy kicsapják a gimnáziumból (közben az igazgató „nagylelkűen”

megígéri a fiú anyjának, hogy bejuttatja a kassai gépipariba!). A kisváros levegője fojtogatja, s bár az elbeszélés elején még mérlegel és megfordul a fejében, hogy „ugyan milyen kádervéleménnyel bocsátanának el innen. . .”, az elbeszélés vége felé már tudja, hogy választásra kényszerül, s az utolsó mondat: „Nem tör le, inkább megnyugtató, hogy minden rajtam múlik most!”, — nem hagy kétséget afelől, hogyan fog választani.

Vállalkozásban a *Hűtlenek* teszi fel a kötetre a koronát. Nevelőintézeti történet (szökek) többféle szemszögből (pedagógus és nevelt).

Nagy élvezettel lapoztam végig a könyvet, őszintén örülve annak, hogy végre valami másról is olvashatok, mint — a csehszlovákiai magyar irodalomban oly gyakran ismétlődő — a faluról városba kerülés kiváltotta szorongásokról. Ami a kötet téma-választását illeti, túlzás volna egy kezdő íróról specifikus csehszlovákiai magyar (és hálátlan) problémák felvetését számon kérni. Grendel könyve így sem kevés: egy igéretes író egyértelmű munkája. Szerzője nem tucatíró — egyéniség, másoktól különböző. A *Hűtlenek* új, az eddigiektől különböző és jóízű falat kispóránk asztalán. Nem kételkedem benne, hogy meghozza az olvasók étvágyát. Az érdekes, erős kötetből talán csak a *Kövületeket*, és a *Szép históriát* hagytam volna ki. Kilógnak. Nem ebbe a kötetbe való.

Ha az írások közös ismertetőjegyét kellene megjelölni, a hűtlenséget mondanám. Majdnem minden elbeszélésben jelen van a hűtlenség valamilyen formája, valaki mindig hűtlen valakihez, valamihez. Illusztrálásul néhány példa. A *Tantörténet*ben Pál Kati Sipos Ernőhöz, mert Ernőhöz hűtlenül Pribelszkyt sajnálja. A *Samukában* a két negyedikes a nevelésnek tartott samukázáshoz. A *Kövületek*ben baráthoz, szülőhöz, nemzetiséghez. A *Tizennyolc napban* Honza az élethez, a *Mire lehull a hó*ban a fiú az anyjához, az *Egy este Amerikában* című írásban Halász a volt prolinegyedhez, a *Valami történeti fog.* -ban a szereplők az íróhoz, és az író szándékához, a *Tanügyben* a lány a falusi fiúhoz, a *Hűtlenekben* nevelőintézeti pedagógus az elveihez.

Nem tudom, felfigyel-e majd rá az olvasó? Mindenestre nem ártott volna a szerkesztésnél ilyen irányban vezetni az írókat a mondanivaló, a szerkesztőt meg a kötet egy-egyének kidomborításában. Így a találó cím-választás, a *Hűtlenek* nemcsak a kiadó által legjobbnak vélt írás jogán vált volna azzá, ami, de szorosabban tartotta volna össze a kötetet.

Zavart még az író következetlensége: hol hagyományos párbeszédet (kötőjellel), hol modernista megoldást választ egy és ugyanazon elbeszélésben.

Grendel prózáját nem szövi át líra. Írásai erős drámaisággal bírnak, erkölcsi-etikai kérdéseket feszeget, de nem erkölcsösöz, és nem moralizál. Kevésé ösztönös, inkább az intellektuális, tudatos író típus képviselője, azt hiszem, nem mentes a mai szlovák gondolati próza hatásától sem. Írói szándéka — s ezt a kötetben számtalanszor bebizonyított — helyesen, javítókészen társadalombíráló.

Recenziómat zárják az író sorai, a fülszövegről: „Meggyőződésem, hogy a társadalmi és nemzeti önismerethez az emberi önismereten keresztül vezet az út, nem pedig fordítva. Sokáig azt hittem, minden jó irodalmi mű elsősorban etikai gesztus. Ma már tudom, hogy ez kevés. Tárgyi hitelesség helyett az érzések és gondolatok spontán hitelességére, őszinte indulatra, a látomás egyetemességére — többször ábrázolásra töreksem. De ez inkább utólagos töprengés. Egy következő kötet is újrakezdés lehet csupán.”

Nézünk elébe! (Madách, 1979, Pozsony)

Ardamica Ferenc

Csohány Kálmán

Búcsúzom Csohány Kálmántól a barátok nevében.

Hatalmas meleg kenyér — ez volt mindannyiunknak. Egyetlen szóval nem szabad, nem lehet többet mondani erről, mert minden kevesebb nála, annál, amit adott nekünk, ahogy osztotta szét magát mindannyiunk között, akik szerették és még azok között is, akik nem is ismerték olyan közelről, mint a barátai.

A műsáját tudom csak idézni, mert tudjuk mindannyian, hogy most, fényes szíve és értelme minden erejével azon volna, hogy bennünket vigasztaljon, s mi azon, hogy őt.

Ezért csak a műsáját lehet idézni; súlyos betegen a kórházban, permetezett az eső, november volt. Akkoriban a keze nemigen mozdult, s két sort diktált le nekem: „Madarak fürödnek az őszi fényben millió éve” — ennyi volt a vers. Ez azt jelentette, hogy tudta, hogy készül valami nagy útra, hogy nem áll meg az élet senki halálával, nem ér véget az a nagyszerű körforgás, amiről ő egy életen át rajzolt. A magyar rajzművészet, a vonal legnagyobb költője volt. Költő volt, mert minden fájt neki. Nem a saját fájdalma elsősorban, hanem minden ember kicsi fájdalma és mindig sebzetten került ki minden fájdalomból — és mindig minden rajza költemény volt, s minden költeményével megvívult ő maga, és meggyógyított mindenkit, aki ismerte a rajzait. Az utolsó nagy sebbe, a gyógyíthatatlan: az életének az elvesztése, a halhatatlanságával gyógyul meg.

Soha többé ember nem fog úgy verset írni ceruzával, tollal, mint Csohány Kálmán. Soha szarvasok nem legelnek csillagok között úgy, mint az ő rajzain. Pásztor népe soha nem lesz úgy megénekelve, dalolva, ahogy Csohány Kálmán rajzai daloltak, hogy egy világ minden népe meg kell érte, mert nem a szemnek tudása kellett csak ahhoz, hanem a szívnek nagy képessége és az értelemé, hogy minden egyes vonalát minden ember a legegyszerűbbtől a legbonyolultabb elméig meg tudja érteni, aki érezni tud.

Csohány Kálmánt adta nekünk ez a haza, Csohány Kálmánt ismerik más népek szülőttei, más népek népe, parasztja — ez nekünk nagyon fontos. Csohány Kálmán Pásztor tisztaságát hozta el Budapestre is, Csohány Kálmán jelleme hajlíthatatlan volt, tisztasága utóérhetetlen, jósága, melegsége, mint a kenyéré — így gondolunk rá.

Szabad halántéka nyesi most a tágas eget, lát mindent körülöttünk, érez mindent, ami nekünk fáj, és ez így fog maradni, amíg mi élünk, gondolunk rá — azután pedig a rajzaiban fog tovább élni a halhatatlanságban.

B. Supka Magdolna

Elhangzott Csohány Kálmán végső búcsúztatásán, Pásztón, 1980. április 23-án.



